

AŞİRET AŞİRET DERSİM (DERSİM AŞİRETLERİ)

SEYFİ CENGİZ

Önsöz

2005-2008 tarihleri arasında Dersim 38 Forumu'nda yayımladığım Dersim Aşiretleri, Dersim'de Aşiret ve Ocak, ve Aşiret Aşiret Dersim başlıklı dizi yazılarımı burada tek bir başlık altında (Aşiret Aşiret Dersim) biraraya getirdim.

Dersim tarihi konusundaki araştırmalarımın hayli gerilere uzanan hazırlık aşaması notlarından yararlanarak kaleme aldığım bu dizileri şartlar elverdiğinde bu aynı başlıkla bir kitap halinde yayımlamayı tasarlıyorum. Aşiretlerimizi çalışırken ulusal geleneği gözardı etmemeliyiz.

Bunlardan Khalmem-Khalferat geleneği Dersim'in eski halk tabakasına, Şah Hasan-Seyit geleneği ise geç halk katmanına referanstırlar.

Sade halkın "Ermeni" olarak da tanımladığı eski halk tabakasının Mamakan-Part ikilisine, geç halk katmanının ise Saltuklu, Akkoyunlu, Rıfai-Babai ve Safevi gibi topluluklara karşılık düştüğü şeklindeki düşüncemi birçok çalışmamda tekrar tekrar açıklamıştım.

Geleneğe yansıyan temel öğeleri itibariyle Dersim sentezi bunlardan bileşir.

Bunlar arasında "Ermeni" olarak tanınan Asuri asıllı bir koloninin varlığına az ileride tekrar işaret edeceğim.

Ulusal geleneğe yaslanmalı, ama bunu yaparken Dersim tarihinin milli olduğu kadar bir ocaklar ve aşiretler tarihi olduğu da unutulmamalıdır.

Ortak geleneğe yansımayan boyutları görmezden gelemeyiz.

Tek tek aşiretleri ve geleneklerini çalışmak fotoğrafın bütününe daha netçe ortaya koymak bakımından önemlidir.

Sözgelimi Şadilliler örneği Dersim sentezinde Kürt kökenlilerin de bulunduğu işaret etmektedir. Suran, Yusufan ve Cibani gibi Dersim'in bir grup aşireti ise geleneklerimizde Zaza kökenli olarak tanımlanmaktadır. Bu veriler Dersim'in etnik terkihi itibariyle kendine özgü bir sentezi temsil ettiğini, onu başka türlü tanımlamanın doğru olmadığını kavramak için yeterlidirler.

Kaldı ki, köken ve kimlik konularından tamamen bağımsız olmamakla birlikte, özellikle Dersim Sorunu'nun kökeni üzerinde yoğunlaşmamız gerekir.

Dersimliler'in kökeni ile Dersim Sorunu'nun kökeni aynı şeye değildirlir. Önceliğimiz Dersim Sorunu'nun kökenini anlamak, açıklamak ve çözümüne katkıda bulunmak olmalıdır.

Bu yazının amacı Dersim aşiretlerinin belli başlıları hakkında özet bilgiler vermektir. Ama bu özete geçmeden evvel Dersim'deki yer, halk ve aşiret adlarından bir bölümüne yaklaşık biçimler altında hayli uzak bir geçmişte de rastlanması nedeniyle kısa bir giriş gerekli görüldü.

Kimi adlar arasındaki bu paralellik bunlar arasında bir bağlantı kurulması için elbette ki yeterli kanıt olarak görülemez. Tek başına bu tür benzerliklerden kalkılarak şu ya da bu tez öne sürülemez. Söz konusu benzerlikler tamamen birer tesadüften ibaret olabilirler. Ama başka veriler ve bulgular bugün ya da yarın bu tür benzerliklerin bir bölümünün tesadüften öte bir anlam taşıdığını pekala gösterebilirler. Bu nedendir ki hemen aşağıdaki genel girişte halk, aşiret ve yer adlarında karşılaşılan en dikkate değer benzerlikleri not etmenin yararlı olacağını düşündüm.

"Dersim ve Zaza Tarihi" başlıklı çalışmamdan ayıklayıp özetlediğim bu materyalin el altında bulundurulması aşiretlerimizin tarihini çalışırken daha geniş bir perspektifle fikir yürütmek bakımından yararlı olacaktır inancındayım.

Giriş

İkinci Hitit kralı Hattusilis I (Labarnas II), Pankus diye bilinen Hitit Soylular Meclisi'nde oğlu Mursilis I'ı kendi halefi olarak ilan ettiği konuşmasında "Tamalkiya"dan sözeder.

(Bkz. O. R. Gurney, The Hittites, 1954, s. 68).

Bir yazıtta kayda geçirilen bu konuşma M.Ö. 1620 yılında yapılmıştır.

Burada geçen "Tamalkiya" adı The Cambridge Ancient History'de "Timilkia" olarak verilir ve Malatya'ya bağlı bugünkü Darande'nin M.Ö. 13'üncü yüzyıla kadarki adı olduğu söylenir.

(Bkz. The Cambridge Ancient History, I, Part II, s. 727).

Yani Tamalkiya (Timilkia), modern Darende'nin antik adıdır.

Dictionary Of Greek & Roman Geography'de Darende'nin eski adlarından birinin de Dalanda olduğu söylenmektedir.

(Bkz. Dictionary Of Greek & Roman Geography, Cilt I, 1938).

Bu yazıtta geçen "Tamalkiya/Timilkia", Tabal ve/veya Dımılı adlarını çağrıştırmaktadır.

Modern Eğil'in eski adı Angl ise, Geliler'in adını akla getirmektedir.

"Angl", pagan dönem Ermenistan tanrılarında birinin de adıdır. Bu tanrı Sümer-Akad tanrısı Nergal'in Ermenistan'daki karşılığı gibidir. Lap'ancyan, Angl adını Babilce Ekall-u ve Sümerce Egal sözcüklerinden çıkartmaktadır. Mısır yazıtlarında da rastladığımız Angl adı, M.Ö. 14. yüzyıla ait Hitit kayıtlarında Ingalawa, Grek ve Roma kayıtlarında ise Ingilene ve Angel-tun şekli altında bir kale, kent, Eğil merkezli bir devlet, aşiret veya ev olarak görünür. Çok eski bir kale olan Angl (Eğil), bir dönem boyunca Sophene krallığının başkenti Carcathio-Certa ile aynı yerde gösterilir. Dersim, bir dönem boyunca Sophene hudutlarına dahil gibi görünür.

M.Ö. 6'ncı yüzyıla ait bir Süryanice kaynakta Angl kalesi ve kenti "Asuryalı Sennacherib'in Kenti" olarak tarif edilir. Angl prensliği ve evi de Asuri (Süryani) olarak tanımlanır. Primary History ve Moses Khorenatsi'de kayda geçirilen Ermeni tarih geleneği de Angl Evi'nin orijinini Asur kralı Sennacherib'e dayandırır. Ek olarak Artsruni ve Gnuniler'in de Sennacherib'in oğlu Sarasar (Sanasar)'ın soyundan geldiklerini öne sürer.

Toumanoff, ciddi bulgulardan hareketle Angle, Artsruni ve Gnuni gibi evlerle Sennacherib Evi arasında kurulan bu özdeşliklere karşı çıkar. Bu yanılsamanın nedenini Angle kalesinin coğrafi konumuna (Asur sınırlarına yakınlığı) ve bu kentte Asur krallarından Sennacherib'e atfedilen bir Asur yazıtının bulunmuş olmasına bağlar. Ona göre Angl sözcüğü bütün Orontidler'i tanımlayan ortak/genel bir etnik addi.

Nitekim Orontidler pagan dönemin güneş tanrısı Angl'in soyundan geldiklerini söylemişlerdir. Tüm Orontidlerin ve onların kurduğu hanedanlıkların ortak geleneği Angl-soylu olduklarıydı. Bu kült ve gelenek Orontid hanedanlığının bütün kollarında mevcuttu. Ama Orontid orijinli bu evler, Hristiyanlığı benimsedikten sonra artık savunulamaz gördükleri pagan geçmişe ait bu orijinal geleneği bırakmış, yeni dinin ve Tevrat'ın bakış açısıyla daha uyumlu olduğunu düşündükleri için Senekerim (Sennacherib) soyundan olduklarını söylemeye başlamış, geleneği ve seçereyi de bu iddialarını destekleyecek şekilde değiştirmişlerdir. Angl ve Sennacherib evleri arasında gerilerden beri bir ayniyet kurulmasına neden olan az önce işaret ettiğimiz durum (ki bu bence bir karışmaya işaret etmektedir), bu geçişi veya revizyonu kolaylaştıran bir etken olmuştur. Buna rağmen, Toumanoff'un da işaret ettiği gibi, orijinal gelenek ve Angl'in bu gelenekteki izleri hepten silinememiş, bu adın Senekerim'in yanısıra dolanıp durması önlenememiştir.

(Bkz. Cyril Toumanoff, Studies in Christian Caucasian History, 1963, s. 222, 297-98). Buradan hareketle ben, Toumanoff'un kendisi de dahil hiç bir Ermeni kaynakta rastlamadığım bir Angl-Geli ilişkisi kuruyorum. Angl sözcüğünün Geli adının bir şekli olduğunu düşünüyorum. Pagan dönemin orijinal geleneğinde Angle-soylu, Hristiyanlık sonrasında ise hepsi ya da bir bölümü Senekerim-asıllı oldukları iddia edilen tarihi Ermenistan'daki Bagrat, Arzanene, Artsruni ve Gnuni evleri ve prensliklerinin Asuriler'le bir karışmayı reddetmeksizin Gelilerle ilişkili olabileceklerini düşünüyorum. Gel veya Khal gibi halk ve aşiret adları Angl sözcüğünün varyantları olabilirler diyorum.

Karışmalar nedeniyle Asurilerle bağlantıda bir gerçek payı bulunduğu inanyorum. Kuşkusuz ki bu kanaatim de verilerden ileri gelmektedir. Bu verilerin bir bölümü Dersim İçi'ne ilişkindir.

Örneğin Munzur adı Asur yazıtlarında sık geçer. Bu adın Asurice olduğu yaygın bir görüştür. Bu sözcüğe Asurice'de Muzur, Muzri, Muzrai, Muzuri, Muzurai ve Muzur; İbranice'de Mazor, Mizraim, Misraim; Persçe'de Mudraya; Arapça'da ise Mısır olarak rastlanmaktadır.

(Bkz. Dr. Henry Brugsch-Bey, A History Of Egypt Under The Pharaohs, 1876-77, İngilizce baskı, Cilt I, s. 18 ve 231; Edwin Norris, Assyrian Dictionary, 1872, s. 760-761).

Muzri'yi fethettiğini kaydeden Asur kralı Salmaneser I, bu nedenle kendisini "Musri fatihi" olarak nitelemiştir.

Tiglat-Pileser I de Muzri ülkesini fethettiğini söyler. Salmaneser II'de ise Muzri ülkesinin haracını (vergisini) tahsil ettiği kaydı vardır. Muzri adı Asur kralları Tiglat-Pileser II, Sargon, Sennacherib, Asurbanibal ve

Nebuchadnezzar'ın yazıtlarında, Mizar formu altında da Behistun yazıtlarında geçmektedir.

Sözcüğün bütün biçimlerini ele alan Norris, bunlardan bir bölümünün bugünkü Mısır'a, geri kalanın ise Mısır'la aynı adı taşıyan Ermenistan'da bir bölgeye referans olduğunu ortaya koyuyor. Yazıtlarda geçen Muzri ile Afrika'daki Mısır'ın değil de, "Dicle ötesindeki" bir ülkenin tarif edilmesine çok kesin ve net bir örnek olarak Tiglat-Pileser I'in şu yazıtını veriyor:

"ana kasad Muzri Asur bili umahra-ni ma birti Elamuni Tala va Harusa lu azbat Muzri ana şiharti-sa aksud".
"Ummanat Qumani ana nirarut Muzri lu illikuni ina sade itte-sunu lu amtahiz".

(Bkz. E. Norris, Assurian Dictionary, a.g.e., s. 760-761).

Türkçesi:

"Lord'um Asur beni Muzri'nin fethine çağırdı. Elamuni, Tala ve Kharuşa içlerinden geçerek, bütün Muzri'yi zaptettim" "Koman (Coman)'ların askerleri Muzriler (Muzri'nin)'in yardımına geldiler. Dağlarda onlarla savaştım".

Norris, Tiglat-Pileser I'in bu yazıtında geçen Muzri'nin Dersim'le ilişkisini kuramıyorsa da, o mekana hayli yaklaşıyor.

Bu yazıttaki Muzri'nin Dersim'e veya Dersim'in bir parçasına referans olması olanaksız değildir.

Asur yazıtlarında Salmaneser I'den itibaren Muzri adının yanısıra Dersim ve çevresinde pek yabancı olmadığı Gilkhi, Gilzan, Tsugi (Tuskan, Tuskhan, Tsukhi), Zimaki, Lukhi gibi halk, aşiret, kent ve bölge adları ile karşılaşmaktayız. Salmaneser I'in Asur kolonileri yerleştiği Tsugi kentinin adı bir dönem Dersimliler'in genel adı olarak da kullanılmış olan Tujikler adını hatırlatmıyor değil. Bu ad "Gilkhi ülkesine ait Tsugi topraklarına vardım" diyen Tiglat-Pileser I'in yazıtında da geçer. Asur-nasir-pal II'nin kayıtlarında Asurya civarında bulunduğu anlaşılan Zimaki, antik bir yerleşme olduğu açık olan Dersim'in Zimek mntıkasını anımsatır.

Bu tür örnekler daha da çoğaltılabilir.

Dimili ve Gil toplulukların yanısıra Dersim'de bir Asuri (Süryani) ögenin varlığına da kesin gözüyle bakılabilir. Bunun en açık kanıtlarından biri Dersim'in "Aşuran" aşiretidir. Bu ad "Asuriler" anlamına gelmektedir. Ama bu Asur kolonisinin Dersim'e ne zaman geldiği veya getirildiği konusunda eldeki verilerle kesin konuşulamaz. Kimi yaşlılarımız Haydaran veya Demenan aşiretlerinin soyağacında bazen Demen'in torunu gibi tanıttıkları "Asur" adında birinden sözederler. Moses Khorenatsi'nin kitabında Ermenistan'ın ikiye bölündüğü dönemlerde Mananalı hudutları ve Daranalı (Taranalı, modern Divriği) geçitlerinde "Süryani eşkiyalar" ile çarpışmalardan sözeden pasajlara rastlarız.

(Bk. Khorenatsi, a.g.e., s. 307).

Burdaki Süryaniler neyin nesidir? Khorenatsi Süryaniler derken Kapadoklar'ı mı kastediyor? Sözü ettiği Kapadokya hudutları mıdır?

Bu konuda kesin konuşmak mümkün değilse de, bu pasajlar Dersim'deki Süryani/Asuri kolonisine referans olabilir.

O'nun Süryaniler'den sözettiği her iki olay da Dersim ve çevresinde cereyan ederler.

Ünlü Ermenistan evleri ve prensliklerinden biri Van Gölü çevresinde bulunan Gnuniler'di. Bunlar gelenekte Angl (Gel?) veya Asur orijinli olarak tanımlanıyor, ama Ermeni olarak biliniyorlardı. Moses Khorenatsi bu adın aslının Gini-uni (-uni, Ermenice bir sonektir) olduğunu yazmaktadır. Demenan aşiretinin belli başlı yerleşmelerinden biri de Gini adını taşımaktadır. Bu adın Ginilerle ilişkisi tartışma götürmez. Sarız ve çevresinde Zazaca'ya Gimice dendiğini de hatırlatmalıyım.

Giniler, 771-72 isyanından sonra Vaspurakan eyaletindeki prensliklerini Arap Uthman ve Kays aşiretlerine kaptırıp önce Tayk'ın güneyindeki Bagrat prensliğine, oradan da Bizans topraklarına göçtüler. Bu evden Mezezius I Gnuni 518-48 yılları arasında Sasaniler tarafından Ermenistan valisi olarak atanmıştır. Bizans imparatoru Leo V (813-20), Gini aşiretindedir.

(Bkz. Toumanoff, a.g.e).

Bir diğer Demenan kabilesi ve yerleşmesi ise Bor'dur. Bor (Dana) adıyla geleneklerde sözü edilen bir Klikya imparatorluğunun başkenti olarak da karşılaşıyoruz. Modern Hatay ya da Adana ile örtüşen Hititler çağının Danuna krallığının adı da anılmaya değer.

M.Ö. 9. veya 8. yüzyıldan itibaren Dersim ve çevresi Urartu krallığının sınırlarına dahil edilir. Urartular, Hurri kökenlidir. Bağın'deki bir yazıtta Urartu kralı Menua'nın bölgedeki fetihleri anlatılmaktadır. Mazgirt, Palu, Bağın, Kayalidere (Varto civarında), Altın-tepe, Aznavur ve Kömürhan'daki Urartu kalıntıları, Dersim ve çevresinde Urartu varlığı ve hakimiyetine işaret ederler. Mazgirt adı, bir görüşe göre Urartular'dan kalmadır. İlk bakışta olanaklı gibi görünmese bile Lolana (Lolu) aşiret adıyla Lorlar'ın (Lurlar) ve/veya antik Lulu halkının adları arasındaki yakınlıkları fikir yürütürken akılda tutmanın bir sakıncası olamaz.

Kökende Sümerce olduğu söylenen Sin sözcüğüne Dersim’de sıkça rastlanır. Ur ve Harran kentlerinin Ay tanrısı bu adı taşıyordu. Diyala Vadisi’nin Khafaji denen mevkiinde keşfedilen M.Ö. 3000-2400 tarihleri arasındaki döneme ait on kadar tapınak Sin Tapınakları diye bilinmişlerdir. Sümer’in ekonomik ve dinsel yaşamında önde gelen bir rol oynayan bu tapınakların inşası yazının keşfi ile örtüşmekte, yazılı tarihin başlangıcına denk düşmektedir.

(Bkz. The Cambridge Ancient History, I, Part 2, s. 227-228, 241, 246).

Sin; Babil ve Asur panteonlarında, Suriye ve Fenike’de de rastlanan evrensel bir tanrıydı. Rawlinson, Asur krallarından Sennacherib ve Sanballat’ın adlarının tanrı San (Sin)’in adından türetildiklerini yazmaktadır.

(Bkz. Outline Of The History Of Assyria, Journal Of The Royal Asiatic Society – JRAS, London, 1852).

Ünlü Sümerolog S. N. Kramer, ay tanrısı Sin (Nanna)’in Sümer mitolojisinde tufanın yapıcısı olduğuna inanılan Sümer panteonunun başı Enlil’in (Ellil) oğlu olarak tanıtıldığına işaret eder.

(Bkz. S. N. Kramer, History Begins at Sumer, 1956).

Dokuz yıl Pülümür Kaymakamlığı ve iki yıl da Dersim valiliği yapmış olan Edip Yavuz, Sümerliliğin alameti olarak gördüğü Sin adından hareketle Dersimliler’le Sümerler arasında bir bağlantı bulunduğuna inanır.

(Bkz. Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara, 1968).

1937-38 Dersim soykırımında rol üstlenen Türk subayı Nazmi Sevgen’in tezlerinden biri Dersimliler’in Sümer olduklarıdır.

(Bkz. N. Sevgen, Zazalar).

Başlangıçta Sümer tanrısı Enlil’in ünvanı olan Bal (Bel, Baal, Belu) sözcüğü Babil üstünlüğü döneminde Babil tanrılarının babası konumundaki Marduk tarafından devralınmış ve zamanla Marduk adının yerini almıştır. Böylece Mezopotamya’nın ortak ve evrensel bir ilahı olan Bal, bu dönemde daha çok Babil kentinin özel tanrısı Marduk’u tanımlamıştır. A. H. Sayce, Babil (Babylonia) adının Bal (Bel)’dan türeme olup Bal’ın Ülkesi anlamına geldiğini söylemektedir.

(Bkz. A. H. Sayce, Gaston Maspero’nun The Struggle Of The Nations adlı kitabının ikinci İngilizce baskısına 1910 tarihli Önsöz).

Birçok Babil ve Kalde (Yeni Babil) hükümdarı adlarını ondan almıştır. Bal adlı bu tanrı veya kült, Hurri, Asur, Hitit, Suriye ve Fenike panteonlarında da görünür. Bal (Bel); sözcük olarak senyör (efendi, soylu), ulu, yüce ve baş gibi anlamlara gelmektedir. Dersim’deki aşiret gruplarından biri Bal adını taşır. Baliyan ve Balaban aşiret adları da hatırlanmalıdır. Nuri Dersimi’nin açıklamalarından hareketle Bal, Seyit ve Seydan adlarının Dersim’de eşanlamli gibi kullanıldığını söyleyebiliriz. Munzur ve Harçık ırmakları arasında yeralan Eski Dersim’in neredeyse tüm çevresinin, yani bugünkü Dersim topraklarının büyükçe bir bölümünün Hititler çağından itibaren uzun bir dönem boyunca Balahovid (Palahovid) adını taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu adı Palu Vadisi olarak yorumlayan yazarlar vardır. Toumanoff’un açıklamasına göre bu adın orijini Hitit kayıtlarında anılan Bala (Pala, Balu, Palu) halkının etnik adıdır. Paluni (Baluni) Prensiğini kuranlar onlardır. Böylece Bal (Balan) ve Pal (Palu) adlarının ilişkili olabilecekleri ihtimali doğmaktadır. Hititler çağının Bala halkı ile Babilliler arasında bir bağlantılı olması imkansız değildir. 19’uncu yüzyıl sonunda Dersim’i gezen Ermeni Antranik, Hıran, İzol ve Bal adlı toplulukları Esas Dersim’in çevresinde yaşayan en eski ırklar olarak tanımlar ve Dersimliler’i tarife çalışırken Ermenistan’da yaşayan ve hâlâ hatırlanmakta olan Babilliler’e işaret eder. O’nun Babilliler derken Bal adlı topluluğu kast etmiş olması mümkündür.

(Bkz. Andranik, Dersim, Tiflis, 1901).

Hıran adı ise ünlü Harran adının bir şeklidir. Dersim’in Hıran adını taşıyan aşireti ve mntikasının asıl adı Harran’dır. Ünlü Harran, Eski Babil uygarlığının bir ileri karakolu gibiydi.

Kısacası, Dersim’de Bal ve benzeri adlarla bilinenlerin bir kesimi daha sonraki göç dalgalarında gelmiş olsalar bile, bir bölümünün daha eski Dersim sakinleri olup Hititler çağının Bala (Pala) halkıyla, hatta çok zayıf bir ihtimal gibi görünse de Eski Babilliler’le ilişkili olmaları ihtimal dışı değildir.

Bal veya Palu adını taşıyan topluluklar ile Dersimliler ve Zazalar arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Örneğin Palu, Tevrat’ın ünlü uluslar şeceresinde Zaza’nın kardeşi olarak görünür. Onun adını taşıyan Palluiler aşiretinden sözedilir. Eski Babil kayıtları ve kroniklerinden yararlandıkları kesin olan Tevrat yazarlarının aktardığı bu bilgi, Zazalar’ın uzak geçmişte Balan (Palu) adı altında da bilindiklerine işaret edebilir.

Bazı bilim adamları Tevrat’ın şecere tablosunu bir uluslar şeceresi ve tasnifi olarak görüyor, bu şeceredeki kişi adlarının aşiretleri ve ulusları temsil ettiğini düşünüyorlar. Kimine göre bu şecerede dünyanın en erken etnik tablosu verilmektedir.

L. Molyneux Seel Pülümür’den Palumor, Ovacık’tan Pellur olarak sözeder.

(Bkz. A Journey In Dersim, Temmuz-Eylül 1911, The Geographical Journal).

Eski Mısır yazıtları Fenike’ye Khal (Khar), halkına Khalu (Kharu) olarak referans verirler. Fenikeliler’in en eski

Fenike kenti olduğu söylenen Seyda (Sidon)'nın adıyla Seydalılar olarak bilindiği olmuştur. Bal adındaki Fenike tanrısı da hesaba katıldığında Fenikeliler'de Kal, Bal, Seyda ve Sur (Tyre) gibi Dersim'de aşına olduğumuz adlarla karşılaşmaktayız.

İlk Kürt tarihçisi Şeref Han'da Zaza adına rastlanmaz. Şerefname'de Zazalar'dan Azzaniler diye sözedilir. Sason'dan eski bir krallık olarak bahseden Şerephan, bu eyaletin eski aşiretleri arasında Susani ve Azizan gibi aşiretleri kaydeder. Susani, Şerefname'de hem Sason adının bir şekli olarak, hem aşiret adı olarak geçer. Antik Susa ve Susiana adları ile Sason veya Susani adları arasındaki çarpıcı benzerlik gözardı edilemez. Şerephan, Sason'a sonraları Hazzo dendiğini yazmaktadır ki, bu ad da, Elam'ın geç Fars kaynaklarındaki adı olan Uvaja (Hvaja) ve bu adın Arapça şekli Hozi (Hussi, Uxi) ile benzerlik taşır. "Yezidi" terimi Şerefname'de yer yer Zazalar'ın ve Dımbililer'in alternatif adlarından biri gibi görünür. Şerefname'ye bakılırsa Yezidi adı İzdin'le ilişkilidir. O'nun anlatımına göre eski Sason hükümdarlarından biri İzzeddin adını taşıyordu ve onun adından hareketle Sason halkı ve hükümdarları Azzaniler adıyla ünlenmişlerdir. Böylece Şeref Han, hem Azzan hem de Yezidi adlarının bir ve aynı kökten (İzdin, İzzeddin) geldiğini, bir ve aynı halkın adları olduğunu söylemiş oluyor. Osmanlı arşivlerindeki bir kayıta Dersimliler'in "Okçu İzzedinli" oldukları söylenir. Okçu İzzedinli tanımlaması, Ezdiler ve Zazalar'la bir ilişkiye işaret edebilir. Menzel'e göre de Yezidi adı, Azidi, İzidi, İzedi veya İzdi sözcüğünden gelmez. Bu açıklama sözcüğün kökeni noktasında Şerephan'ın söyledikleriyle bağdaşmaktadır. Ama Menzel'e göre bu sözcük büyük olasılıkla tanrı ya da melek anlamıdır. İzed veya Yazata, antik İran panteonunda önde gelen bir tanrıydı. Hatta İran panteonunun başı Ahura Mazda da Yezdan (İzad) adıyla bilinirdi. Yezidi adının onunla ilişkili olması olasıdır. Sasani şahlarının bir bölümünün adları bu tanrının adından alınmadır.

Şeref Han, Sason hükümdarlarının İran Sasani şahlarının soyundan geldiklerini söyleyen bir rivayet de aktarır. Şerephan'ın aktardığı Sasonlular'ın kökenine ilişkin rivayet eski Ermeni kaynaklarında rastladığımız "Sasan Evi" tanımlamasıyla örtüşüyor. Ermeni kaynakların Sasan Evi olarak referans verdikleri benim düşünceme göre Zazalar'dır. Kendi çalışmalarımda vardığım sonuç Zaza adının Sasan ile ilişkili olduğudur. Zaza ve Sasan adları aynı adın şekilleridir. Sason adı Arapça'da Sanasin (Senasine), Sanasun veya Sanasan şeklinde telaffuz edilir. Sason halkından ise Senasinelere diye sözedilir.

(Bkz. E. Honigmann, Enc. Of Islam, Malatya maddesi).

Bu söylenişlerde ortak olan ve sık sık ikilenen bir Sin (San) ögesi var gibidir. Ermeni tarihçisi Moses Khorenatsi'de Sason Dağı'ndan Sin Dağı diye sözedilir.

Tevrat'taki şecere tablosunda, İsrail (Yakup)'ın 12 oğlundan Yahuda'nın soyağacında Zaza ve Palu adları geçmektedir. Tevrat'ta geçen Zaza adının Zazalar'a referans olduğu söylenebilir. Bu efsanedeki Palu adı ve Palu ile Zaza arasında kurulan akrabalık da buna işaret eder. Tevrat'ın en eski bölümlerini oluşturan ilk beş kitabın M.Ö. 6. Yüzyıl öncesinde ve Babil sürgünü periyodunda yazıldığı akıldaki tutulmalıdır. Tevrat yazarlarının Babil kayıtlarından yararlandıkları kesin gibidir. Bu demektir ki Zaza ve Palu (Balan) gibi etnik adlar bu kayıtlarda varlardı. Zazalar'ın şecere tablosunda daha geç kuşaklarda gösterilmesi Tevrat yazarlarının keyfiliğine yorumlanabilir. Bu kanaate İbraniler'in geldikleri söylenen topraklar ve onların Peleg ve Seruk gibi erken reislerinin adlarına bakarak varıyorum.

Tevrat'ın verdiği şecere tablosuna inanılacak olursa Zazalar'ın İbrani soylu, yani Semitik (Sem'in soyundan) bir halk olduklarını düşünmek gerekir. Bu şecere onları İsrail-oğullarından gösterir. Bence bu, olsa olsa Zazalar'ın bir kesiminin Semitlerle karıştıklarına ve bir ölçüde Samileştiklerine işaret eder.

Eski Zazalar, benim düşünceme göre, özellikle Sasaniler adı altında ünlenenlerdir. İrani gelenekte Sasan Evi'nin (Sasaniler) atası olarak gösterilen Sasan ile, bir Asur yazıtı, Tevrat ve Ermeni geleneğinden Asur kralı Senekerim'in oğlu olarak gösterilen Sanasar'ın aynı olmaları mümkündür.

BÖLÜM I DERSİM AŞİRETLERİ

Kaynaklardaki Tasnife Göre Dersim Aşiretleri

Dersim aşiretlerinin sayısı değişik kaynaklarda farklı verilir.

Kimi belli başlı 12 aşiret sayarken, kimisi de 25, 42, 50, 60, hatta 80 veya 100 kadar aşiretten sözeder.

Bu aşiretlerin tasnifi de az çok farklı yapılıdır.

Genel olarak, Şeyh Hasananlılar ve Dersimliler olmak üzere iki büyük gruba bölünürler. Bir de seyitler ve dedeler, yani ocaklar var.

Bunlar üçüncü bir grup olarak ayrıca ele alınmaktadırlar.

İlk iki grubun birer aşiret federasyonu veya konfederasyonu oldukları açık.

İki büyük gruptan Şeyh Hasananlılar kendi içinde Şeyh Hasananlılar ve Seydanlılar şeklinde iki alt-gruba bölünüyor.

Şeyh Hasananlılar denen gruba şu aşiretler dahil edilmektedir:

Abbasan (Aşağı ve Yukarı Abbasanlılar),

Kırğan (Mirosan),

Ferhadan,

Zengan,

Laçinan,

Karabalan ve

Fından.

(Bkz. Mehmet Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 46, Halep, 1952).

Eski Erzincan valisi Ali Kemali yukardakilerine ek olarak Gülabi ve İksor aşiretlerini de Şeyh Hasananlılar arasında saymaktadır.

(Bk. A. Kemali, Erzincan, s. 160-165, 1932).

Aslında Dersim halkı Şıx Hesenu (Şeyh Hasanan) aşiretleri denince ilk etapta kardeş oldukları ve Şeyh Hasanan kökeninden geldikleri söylenen beş aşiretin adını verir.

Dımlıki dilindeki söylenişle:

Kırğu,

Abasu,

Qerebaliyo,

Laçino ve

Feratu.

Şeyh Hasanan grubunda sayılan hemen tüm aşiretler Dersim'in Hozat ve Çemişgezek ilçelerine bağlı aşiretlerdir. Ağırlıkla Hozat aşiretleridir. İçlerinden Feratanlar Çemişgezek'te de vardırlar.

Seydan (yerel dilde Seydu) aşiretleri denen alt-grup ise kendi içinde:

Kalan (Khalu),

Kevan (Khêwu) ve

Koçan (Qocu, Qozu) şeklinde gruplandırılıyor.

Seydan aşiretleri Ovacığa bağlıdır.

Bunlardan Koçan grubu Çemişgezek'te de vardır.

Kalan aşiretleri grubunda Keçalan, Balan, Briman, Yukarı Abbasan, Kulikan ve Seyit Kemalın aşiretleri sayılırlar.

Kalan, aynı zamanda Kalan ve Mercan dereleri arasındaki önemli bir bölgenin adıdır. Dersim, bir dönem bir bütün olarak Kalan (Kalman?) adıyla bilindi.

38 sürgünü Pülümürlü yaşlılardan "Lesay aşira Khaluna, dıme gay aşire Dersimi'ye" (Öküzün gövdesi kalan aşiretidir, kuyruğu Dersim aşiretleridir) şeklinde ilginç bir tanımlama duyduğumu hatırlıyorum. Bu teşbihte Hozat ve Ovacık'tan Pülümür'e kadar yayılan Kalan federasyonunun çok büyük ve kalabalık olduğu anlatılmak isteniyor.

Kevan grubuna Arslanan, Maksudan, Pezkevran (Ali Kemali'de Bezgevran, Bezgar, Topuz), Beytan (Bitan) ve Holikan isimli aşiretler giriyor.

Koçan adlı gruba dahil aşiretler ise Koçan, Şemkan, Resikan ve Nenikan olarak sayılmaktadırlar.

(Bkz. Ali Kemali, a.g.e., s. 164; Dersimi, a.g.e., s. 46-56).

Koçan aşiretinin bugün bulunduğu yere Kalan bölgesinden (Pozvank'tan) geldiği, dedeleri Koç Oğlu'nun mezarının da Pozvenk'te olduğu rivayet edilmektedir.

Batı Dersim’de yerleşik Bahtiyaran, Mıstan, Hoşan, Derikan, Şırtıkan, Rutan ve Titenikan aşiretleri ile Derviş Cemalan, Sarı Saltıkan ve Ağuçanan gibi aynı zamanda “seyit sülaleleri” olarak tanımlananların bazı tasniflerde Şeyhasanan ve Seydan grubuna dahil edilmedikleri görülmektedir.

(Bkz. Dersimi, a.g.e., s. 46).

Dersimliler (veya Asıl Dersimliler) diye bilinen diğer büyük konfederasyona dahil aşiretler ise bazı kaynaklarda şöyle kaydedilmektedirler:

Haydaran, Arilli, Demenan, Lolan, Şavalan, Alan, Hayran, Kureyşan, Yusufan (Ali Kemali ‘Şeytan kabilesidir’ diyerek bu aşiretin Yezidi olduğunu ifade ediyor), Rotan (Bahtiyaran), Balaban, Sisan, Şadili, Çarıklı, Karsan, Şeyh Mehmedan, Keman, Kırgan, Hormek, Kimsor, Maskan, Botan, Caferli, İzol, Suran, Hadikan, Hesnan, Okçıyan, Gazili, Hıranlı, Lertikli, Zamtık, Kobanlı, Pilvenkli, Potıkanlı, Kobaklı, Silanlı, Hamakanlı, Balçık, Zerkanlı, Bihanlı, Hıdanlı, Menüklü, Beleç (Bilez), Koçgiri, Elhanlı, Dersimli, ve Zazalar.

(Bk. A. Kemali, a.g.e., s. 158-165).

Bazı aşiretlerin hem Şeyh Hasananlılar hem de Dersimliler arasında sayıldığını görüyoruz. Zaman içinde bir ittifaktan diğerine geçişler veya yer değişimleri nedeniyle olabilir bu.

Aslında sade Dersim halkı Ali Kemali’nin Dersimliler olarak tasnif ettiği yukarıdaki aşiretlerin hepsini bu şekilde tasnif etmez. Halktan bazılarının ifadesine göre Dersimliler grubunda yalnızca 12 aşiret vardır. Bunlar, bazen Demenan, Yusufan, Alan, Areyli, Haydaran, Çarek, Balaban, Lolan, Keman (Kemu), Savalyan, Rutan ve Maskan şeklinde adlandırılırlar. Halktan insanlar da bu listeyi zaman zaman farklı verirler.

Dersimliler grubunda sayılanlar çoğunlukla Doğu Dersim (Mazgirt, Pülümür, Nazımiye) aşiretleridir.

Yukarıda bazı aşiretleri ve aşiretten daha büyük bazı birimleri (ittifaklar, konfederasyonlar) verdim.

Kısaca aşiret-içi gruplara da değinmekte yarar var.

Tipik bir Dersim aşiretinde şu bölümlerle karşılaşılıyor:

Aşirê, Pêrê (sözcük anlamı kol, kanat), Ezbetê ve Çê.

Çê; hem çekirdek aile karşılığında, hem de birkaç kuşağı kapsayan geniş aile veya sülale anlamında kullanılıyor. Yaşlılara sorulduğunda farklı yanıtlar alınır.

Genelde "Wertê aşirede pêrê estê, wertê pêru de ezbeti estê" (Aşiretin içinde Pêrê’ler, Pêrêler’in içinde de ezbetler vardır) tarzında bir tanımlama yapılmaktadır.

Aşiretin hücreleri genstir.

Peki Dersim gensi hangisidir?

Kendi başına ayrı bir alan çalışmasına ihtiyaç gösteren bu konuda şu anda kesin bir beyanda bulunmak güç olsa da, Ezvetê denen grubun Dersim gensine tekabül etmesi ihtimali yüksektir. Bu sözcük bana Az-vet (Az-bet) olarak ayrılabilir görünüyor. Az, Dersim dilinde soy demektir ki sözcük anlamıyla da gense tekabül etmektedir. Az-vet, soy-veren (soydan-gelen) anlamlı olabilir. Perê ise kabile karşılığı olsa gerektir.

Daha çok “Zaza” adıyla tanınan diğer Dersim aşiretlerinin bir bölümü çeşitli kaynaklardan yararlanılarak şu şekilde sıralanabilirler:

Musyan, Okçıyan (Akçıyan?), Azan, Halılan, Mıstan, Botan (veya Botıyan, Butyanlı?), Solhan, Zikti, Ömeran (Umran?), Melekan, Lertikli (Leltikli), Zimtekli, Modan (Midan?), Hazol, Meneşkürt, Huytu, Tavaslı, Silvanlı (Silavlı), Medraçlı, Terkanlı, Zirkan, Zeyni, Mehel, Bucak, Goyan, Keyburan, Buban, Kusan, Rutchaba, Sinan, Slivan, Kedak, Aşmışart, Kulbin, Behirmaz, Karakeçi, Bellikan (Baliki), vd.

(Bk. Mark Sykes, The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire, 1908; Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Y., 1992, s. 27, 32, 97; M. Ş. Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 40, 164; Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması; M. Nuri Dersimi, Hatıratım, s. 8-9).

Ezdi ve Dumbeli olarak bilinen aşiretler var bir de.

Şeref Han, Mark Sykes ve Ziya Gökalp’ta adları verilen bazı Ezdi (Yezdi) aşiretleri şunlardır:

Şerkiyan, Dinnan, Reşkan, Haweri, Şeyhan, Dorkan, Dasikan (Daseni), Aliyan, Bumteyvit, Mirkan, Samuga, Beyt-el-Hulta, Hababa, Kiran, Beled, Bekran (Bekiran), Mendikan, Halidi ve Basiyan.

Şerefname’ye göre Bohti, Mahmudi ve Dumbeli aşiretlerinin bazı kesimleri de Yezdi idi.

Tasnifin Doğrusu

Dersim aşiretlerinin yukarıda değindiğim kaynaklardaki tasnifinin hepten doğru olmadığını Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı kitap çalışmamda gösterdim.

Bu çalışmanın vardığı sonuçlar esas alındığında doğru tasnifin şu olması gerekir:

- 1) Eski Dersim Aşiretleri (Kalmem-Kalferat Grubu)
- 2) Geç Dersim Aşiretleri: Şah Hasananlılar ve Seydanlılar

KHAL MEM-KHAL FERAT GRUBU AŞİRETLERİ

(ESKİ DERSİM AŞİRETLERİ, MILETO KHAN TABAKASI)

Areyliler'in Pülümür'e Nazımiye Kirik'ten geldiklerini söyleyen Pülümür'ün Arilli (Arıllı) aşireti yaşlılarından birinin anlattığına göre, Dımılki konuşan bütün Dersim aşiretleri Khal Mem ve Khal Ferat adlarında iki kardeşten türemişlerdir. Bu gelenek başka yaşlılarımız tarafından da dile getirilmektedir.

Haceri köyünden olup şimdi Köln'de oturmakta olan Alan'lı bir yaşlı Khal Mem ve Khal Ferat hakkında sorduğum soruyu şöyle yanıtlıyordu:

“Khal Mem’le Khal Ferat, Momin (Muhammed)’in oğullarıdır. İki kardeşirler. Nereden geldikleri belli değil. İlk gelip Nazımiye’ye yerleşirler ve orada ölürler. Khalmem’in mezarı (türbesi) Nazımiye’nin Khalmem köyünde, Khal Ferat’inki ise Nazımiye’nin Geriş köyündedir”.

Dersim ulusal geleneği ve tek tek aşiretlere ilişkin rivayetlerden ve bilgilerden hareketle Khal Mem ve Khal Ferat olarak tanımlanan gruplara dahil bazı aşiretleri saptamak mümkündür.

Kalmem-Kalferat geleneğinde referans verilen Erken Kalmem ile Şah Hasan-Seyit geleneğinde sözü geçen Geç Kalmem (Seyit, Kalemamsor) sık sık birbirine karıştırıldığı için, Kalmem grubunda anılan aşiretlerin bazısı Eski Dersimliler’e, bazısı da Geç Dersimliler’e ait olmalıdır.

Bu noktayı akılda tutmak koşuluyla bu gruptaki aşiretlere kabaca değinebiliriz.

Khal Mem Grubu (Domanê Khalmemi)

Khal Mem grubu aşiretleri Dersimliler’in Domanê Khalmemi dedikleri aşiretlerdir. Bunların erken tabakası Mamakan (Çan) orijinlidir. Daha geç grubu ise Seydanlılar adıyla bilinenlerdir.

Sade halkın ve geleneğin ilk elde bu gruba dahil gösterdiği aşiretler şunlardır:

Şıxmamed, Demenan, Alan, Lolan, Areyli, Haydaran ve Karsan.

Bu yedi aşiret en yoğun olarak Eski Dersim olarak tanımlanan bölgede ve bu bölgenin sınırlarında bulunmaktadır. Bunlara Jandarma Umum Kumandanlığı yayınlardan olan Dersim başlıklı kitapta Dersim aşiretleri arasında verilen Puh-Pug (Puğ-Puhar) aşireti de ilave edilebilir. Bahtiyar aşiretinin ve Geç Dersimliler arasında anılan başka bazı aşiretlerin de gerçekte bu gruba ait olduklarını sanıyorum.

Yukarıdaki yedi aşiretten Demenanlılar’ın adı bazı kaynaklarda Dedeman, Temelhoran/Temehoran (Bk. Edip Yavuz), Ademi, Ademan (Bk. M. Ş. Fırat) şeklinde kaydedilmektedir.

Bu aşiretlerden Alanlar’ın bir kabilesi Khalmem (Pêra Khalmemu), bir diğeri Mamedu (Pêra Mamudo) adlarını taşırlar. İlk Körtan köyü halkı, ikincisi Haceri köyü halkına tekabül ediyor. Bu adlar Khal Mem adı ve Mamanlar’la ilişkili olabilir.

Khalmem Ocağı’ndan olduklarını söyleyen Areyliler cedlerinin Khal Ferat olduğuna işaret ederler.

Şıxmamed aşiret adının ise Khal Mem adının kendisi (bir versiyonu) olduğunu düşünüyorum. Zaten bu aşiretin kabilelerinden biri de Mamku adını taşıyor. Mamku adı, Maman (Mamakan, Mamikonyan) adının aynısıdır.

Şıxmamed bölgesinin Xeçe köyünde oturan bazı ailelerin hayli eski olup artık dağılmış bulunan bu kabileden olduklarını biliyorum.

Şıxmamed aşiretinin kabileleri bu aşiret halkı tarafından Qerezo (Qereco), Mewaliyo, Saverdiyo, Sambego, Pasku, Kerko ve Mamku (Mamiko) olarak sayılmaktadırlar.

Mursaye Ap Silemani, Şıxmamed aşiretine mensup bir halk ozanıdır. Yaşı yüzü aşkındır. Bizzat kendisinden bu aşiretin geleneğini dinlemiştim.

O’nun anlattığına göre bu kabileler onlara adlarını veren beş kardeşten türemeler. Bu beş kardeş Nazımiye’nin Khalmem köyünden dağılmışlar. Bir kısmı orada (Harige’de) kalmış, geri kalanı Khalmem’den ilkin Vanarız’a, burası kendilerinden zorla alınınca da oradan bugünkü Şıx-Mamed yöresine gelip yerleşmişlerdir. Bu bölgeyi Dem (Demo) adlı bir ‘Ermeni’den zor yoluyla aldıkları rivayet edilmekte ve bunun öyküsü de anlatılmaktadır. Demo adının Demenanlılar’a referans olabileceğini sanıyorum. Yani Ermeni diye göndermede bulunulanlar da aslında yine Khal Mem grubuna dahil olan kardeş bir aşirettir.

Şıxmamedliler’in Khalmem yöresinden geldiklerine ilişkin bu rivayet, Şıx Mamed aşiret adı, bu aşiretin Mamku adlı kabilesi ve gelenekte Domanê Khalmemi (Khal Mem Oğulları) aşiret grubunda sayılmaları ile birlikte ele alındığında onların Mamanlar (Mamakanlar)’la veya Geç Kalmem’le ilişkili oldukları anlaşılıyor. Büyük olasılıkla bu iki tabakanın bir karışımıdır.

Alan, Areyli ve Şıxmamed aşiretlerinin geleneklerinde ortak bir nokta dikkati çekmektedir. O da bu aşiretlerin bugün yaşadıkları daha içerilerdeki bölgelere Nazımiye’nin Khalmem adlı yerleşmesinden hareketle dağıldıkları ve Khal Mem grubuyla ilişkili olduklarıdır.

Dersim’in Seyh Hasan-Seyit (Khalemamsor) geleneğinin bir versiyonu da bu iki grubun birbirinden Khalmem köyünden ayrıldıklarına işaret etmektedir.

O halde Dersimliler’in en azından bir tabakası ilk gelişinde Nazımiye’nin Khalmem adını da verdiği Duzgı Bava

çevresine yerleşmiş ve buradan dağılmıştır. Duzgı Bava'nın bütün aşiretlerin kâbesi olarak tanınması bu ortak geçmişle ilişkili olabilir. Bu dağın eteğinde Ocağê Khalmemî (Khalmem Ocağı) adını taşıyan kutsal bir mekân (ocak) da mevcuttur.

Duzgın'ın asıl adı Dersim Geleneği'ne göre Şah Haydar'dır. Domanê Khalmemî grubuna dahil gösterilen Haydaran aşiretinin isim babası belki de bu Şah Haydar (Duzgı Bava)'dır. Nitekim geleneğimizde Haydaranlılar'ın koruyucu tanrısı veya atası gibi tanıtılan Jêlê aynı geleneğe göre Şah Haydar (Duzgın)'ın bacasıdır. Kızıl Kilise (Nazımıye)'nin bir dönemler Aydaran/Haydaran adıyla bilindiğini de not etmeliyim. Dersim'in ulusal cedleri olan Khal Mem-Khal Ferat ikilisinin yanısıra, bazı Dersim aşiretlerinin cedlerinin, tanrılarının ve ziyaretlerinin de tek tek sayıldığı bir Dersim halk deyişinin bazı versiyonlarında Şıx Mamedliler'in cediti Khal Ferat olarak anılır.

Dersim Geleneği'nin destan türünde bir versiyonu olan bu parça şöyledir:

Şıyo Khal Ferat, Wayirê Şıxmamedano
Khal Mem-Khal Ferat, Wayirê Alan u Areyzano
Khalo Sıpe, Wayirê Çarekano
Evliyayê Tosnigê, Wayirê Bamasurano
(Bone Tasnige mekanê de qano)
Hewsê Dewê, Wayirê Kuresano
Jêlê (Zêla Zalalê), Wayıra Heyderuna
(Jêlê orte Heyderuna)
Duzgînê Kemerî (Kemerê Duzgîni, Bava Duzgîn), Pile Pilano (Pile Jarano)
Hopa Şıxanki, Wayirê Seğankano
Cimê Muzır Bavay, Wayirê Avasano
Aliyê Kıstımı, Pilê Pilvankano
Buyer Bava orte (wayirê) Bolebaniyanu
Gola Buyerê Caê Cematiyo
Sultan Baba (Tujik) orte (wayirê) Keçelanu
Celal Abbas, wayirê Abasano
(Cimê Muzır Bavay wayirê Avasano)
(...)

De Bê adını taşıyan bu deyiş (ayrıca Welat başlıklı parçaya bakılabilir) Dersim'in ünlü ve eski kuşak ozanlarından Sey Qaji'ye aittir.

Sey Qaji, Dersim'in 366 velisinden (evliya) bahsettiğine göre bu parçasında onlardan sadece bir bölümünün adlarını anmaktadır. Değişik versiyonları bulunan bu deyişin daha uzun olan bir orijinali vardı belki de. Bence Dersimli araştırmacıların en önemli görevlerinden biri, rivayet, şiir ve deyiş gibi değişik edebi biçimler altında kuşaktan kuşağa sözlü olarak taşınmış ve aslında çok iyi ve ısrarla korunmuş olan Dersim Ulusal Geleneği'nin parçalarını biraraya getirecek kapsamlı bir ekip çalışması yapmaktır. Bu zengin geleneğin eksik veya kayıp parçalarının peşine düşüp Dersim Ulusal Destanı'nın tamamını ortaya çıkarmak önemli bir görevdir. Destanımızda kardeş oldukları söylenen Khal Mem ve Khal Ferat ikilisinin adları zaman zaman birbiri yerine veya tek bir ad gibi birlikte kullanılmaktadır. Yukarıdaki parçadan açıkça görülüyor ki, bir zamanlar Dersim Yaşlılar Meclisi (Dersim Senatosu) veya Aşiretler Meclisi kendi toplantılarını kutsal addedilen Buyer Dağı'nın zirvesinde yapıyordu.

Aynı parçadan Khal Mem grubuna dahil edilen aşiretlerin, en azından bunlardan Haydaran ve Demenan aşiretlerinin Geliler'le bir ilişkisi olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Haydaranlılar'ın cediti veya tanrıçası olarak gösterilen Jêlê'nin ve Jêl Dağı (Zêl Dağı)'nın adı bana göre Gil (Jil, Zil) adının ta kendisidir. Zaten aşiretlerin Mil ve Zil partileri şeklinde tasnif edildiği dönemde Haydaranlılar'ı daima Zilan, Celali ve Sipkan/Sipikan aşiretleriyle birlikte Zil grubu içinde buluruz. Adı Dımili ve Dersim sözcüklerini anımsatan Demenan aşireti de sık sık Zilan grubunda gösterilir. Belki bu gruptaki Celali adı da Gel (Khal?) adının bir biçimidir.

Jêl Dağı, Geliler'in dağıldığı ilk merkez veya ilk yurt edindikleri merkezlerden biri olabilir. Geliler, Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmamda vardığım sonuca göre en azından Orontidler çağından beri Kırmanciye'de varlardı.

Jêl Dağı'na çok uzak olmayan ve yine Eski Dersim coğrafyasında yeralan Mılan köyü ve bu köydeki Ocağê Mılı (Mil Ocağı) ise, Mılan aşiret grubunun ilk yurdu veya ilk yurt edindiği ve etrafa yayıldığı merkezlerden biri olarak düşünülebilir.

Adı Gutiler'in adını andıran ünlü Qutu Dere vadisi de aynı mıntıkadadır. Dersim adlı kitabın yazarı Antranik aynı adı taşıyan Qutıcık aşiretinden sözeder. Yıllar önce İŖveç'te karşılaştığım Dersim orijinli ve Koçkirili yaşlı

bir kadın da Dersim taraflarında Qutiyan adında bir aşiretten bahsediyordu.

Özetle Dersim’de Mil ve Zil adlarını taşıyan toplulukların varlığı açık bir olgudur. Mil adı Dımlı, Zil adı ise Gil olarak yorumlanabilir ve bu yorumdan hareketle Khal Mem grubunun Dımlı-Gil (Mil-Zil) tabakası ile akrabalığı kurulabilir. Delmik, Dilmakan, Del Mamikan (Mamakan adının bu versiyonu için Mark Sykes’in The Kurdish Tribes Of Ottoman Empire yazısına bakınız) ve Khal Mem gibi yer ve aşiret adları dikkat çekicidir. Gel adının Khal, Dımlı adının ise Del veya Dil formunda Maman adıyla bir kombinasyonu pekala olasıdır. Del Mamikan (Mamakan) şekli mümkündür ki Dımlı (Dilam, Dılmik, Dilman) adının orijini olsun. Yani Dımlıların’ın ve Geliler’in Mamanlar’ın birer kolu olmaları olasıdır.

Khal Ferat Grubu

Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmamda Dersim geleneğindeki Ferat adının Part adının karşılığı olduğuna işaret etmişim. O halde Ferat adını taşıyan ve/veya cedlerinin Khal Ferat olduğunu söyleyen aşiret ve kabilelerin hepsi bu gruba aittir. Dolayısıyla Dersim aşiretlerinden Feratanlar (Ferhat Uşağı)’ın bu gruba girdiği, yani Part oldukları ve hâlâ onların adını taşıdıkları söylenebilir. Feratan aşiretinin kabileleri de genelde bu gruba ait olmalı. Gilan’daki Lahican’la ve ünlü Laç Deresi’nin adıyla ilişkili görünen Laçın aşiretinin de kaynaklarda aslında Feratanlar’ın bir kolu olduğu kaydedilmektedir. (Bkz. JUK’un Dersim adlı yayını).

Maksut ve Balabanlı aşiretlerinin Ferhat Uşağı adında birer kabilesi ve Areyli aşiretinin de Ferhaddan adında bir kabilesi mevcuttur. Khalman Ocağı’nın en eskisi olduklarını, ama cedlerinin Khal Ferat olduğunu söyleyen Areylliler zaten aşiret halinde bu gruba dahil görünürler.

M. Ş. Fırat (1894-1949), Hormekliler’in kendi geleneklerinde cedlerinin Feramuz Şah (Fereşat Fero) ve/veya Harzem şahlarından Mehmet Şah (Mehmet Pehlivanı El-Harzemi) olduğunu söylediklerini kaydeder. (Bkz. Fırat, a.g.e, s. 72-74).

Hormekliler’in cedleri olarak anılan bu isimler Dersim Geleneği’ndeki Khal Ferat ve Khal Mem’e referans olabilirler. Zaten Şarik (Şorik) şeceresinde de Hormekliler’in Dersimliler (Delisenler, Deli Hasanlar)’e mensup olduğu kaydedilmekte ve adları Horembeğ (Hurem Beğ) olarak verilmektedir. Hatta Hurem Beğ adının Dersimliler’in lakabı olduğuna işaret edilmektedir.

Ferhat adlılar içinde bağımsız bir aşiret olarak varlığını koruyabilenler Feratanlar’dır. Diğerleri genelde başka aşiretler içinde erimiş veya diğer aşiretlerin birer koluna dönüşmüşler. Areylliler ve Hormekliler de bu grupta bağımsız varlığını korumuş aşiretler olarak görünüyorlar. Dersim dışında da, örneğin vaktiyle Amasya’nın da dahil olduğu Pontus’ta ve Kapadokya’da Ferhat adını taşıyan kişi ve topluluklara, bu adda yerleşmelere ve dağlara rastlanmaktadır. Bu konuda en etraflı bilgiler Hüseyin Hüsameddin’in Amasya Tarihi adlı kitabında verilmektedir.

Khal Ferat grubunda, hepsi etnik olarak Part olmasalar bile geleneğin Partlar’a dahil gösterdiği Karen, Suren, Gew (Goran?) ve Mihran gibi eski İrani evlerin kalıntılarının da olduğunu sanıyorum.

Khal Mem-Khal Ferat Grubuna Dahil Diğer Aşiretler

Tekrarda yarar var:

Dersimliler’in Kalmem ve Kalferat adlarında iki atadan geldiklerini söyleyen gelenek, Dersim’in eski halk tabakasının orijinine ilişkindir. Bu eski Dersimliler’e kaynaklarda “Asıl Dersimliler”, halk arasında ise zaman zaman “Mileto Qan” (Eski Millet) denmektedir. Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı kitap çalışmamda bu gelenekteki Kal Mem adının Mamakanlar (Çanlar)’a, Kal Ferat adının ise Partlar’a referans olduğunu etraflıca işledim. Ek olarak Mamakanlar ve Partlar hakkında bilinebilenlerin bir özetini verdim. Aynı çalışmada Kalmem-Kalferat geleneğinin tam ve orijinal şeklinin Mamik-Konak adı altında eski Ermeni kaynaklarında mevcut olduğunu söyledim ve bu geleneğin tamamını aktarıp yorumladım. Yani Dersim sözlü geleneği gerçekte kayda geçirilmiş bir gelenektir. Ama bugüne kadar hem bu gelenek iyi çalışılmadığı, hem de ciddi ve ayrıntılı bir yazılı tarih çalışması yapılmadığı için geleneğimizin sadece sözlü planda yaşadığı sanılmıştır.

Bir kere daha ve altını çizerek söylüyorum:

Der-Sim adının ikinci kısmı olan Sim kelimesi Farsça’ya da geçmiş bulunan gümüş anlamı Sümerce sözcük değildir. Bu sözcük Çan (Can, San, Zan, Tzan) etnik adının Arapça ve Farsça telaffuzudur. Ermenice’de Der-jan (Ter-can) diye geçen Dersim adı, Farsça ve Arapça telaffuzda Der-Sim şekline girmektedir. Çanestan olarak anılan tarihi Dersim coğrafyasında zengin gümüş madenlerinin varlığının da katkısıyla Arapça ve Farsça söylenişte bu adın ikinci kısmı Sim biçimine sokulup gümüş olarak yorumlanmıştır.

Özetlersek:

Birincisi, Dersim adı Çanlar'dan kalmadır.

Bugünkü Dersim sentezine adlarını verenler onlardır.

İkincisi; Çanlar, Mamakanlar (Mamanlar) diye de bilinirler. Ermeni kaynaklarında Mananalı veya Mamanalı olarak karşılaşılan Mamekiye adı da buradan gelmez Mamakanlar ile Mamasani adı altında Lurlar'ın dört şubesinden biri olarak da karşılaşıyoruz.

Bu kısa hatırlatmanın ardından asıl konumuza, Kalmem-Kalferat grubuna dahil birkaç önemli aşirete daha gelebiliriz.

Bunlardan biri Saltuklular'dır.

Bayburtlu Osman'ın Tevârih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan adlı eserinde Saltuklular'ın Pasin-Erzincan-İspir bölgelerine Miladi 941-942 (Hicri 330)'de Çanestan'dan geldikleri söylenir ve şecereleri verilir.

(Bkz. Tevârih, syf. 232'den aktaran F. Kirzioğlu, Kars Tarihi, syf. 391, dipnot).

Kirzioğlu'nun verdiği bilgiye göre Bayburtlu Osman'ın adı geçen kitabı 1935'lerde İstanbul'un Sahaflar Çarşısı'nda Almanya için satın alınmıştır. Bir nüshası Çiftçiöğlü Hüseyin Nihat Atsız'dadır. Kirzioğlu'nun dayandığı kaynak işte bu nüshadır.

Saltuklular'ın geldikleri söylenen Çanestan, Türk milliyetçisi kaynaklarda Çin olarak yorumlansa da, Ermeni tarihçisi Adontz rivayetindeki Çanestan'ın gerçekte Tzanica olduğunu ikna edici bir biçimde açıklamaktadır. Tzanica (Çanestan), bugünkü Dersim'i ve çevresini de içeriyordu. Erzurum merkezli Saltuklular devletinin sınırları tarihi Dersim'e tekabül eden Tzanica ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Adı Mamakanlarla ilişkili görünen ünlü Mama Hatun, bir Saltuklu emiresiydi. Tercan ve Pülümür'de onun adını taşıyan mekanlar ve yapıtlar mevcuttur.

Karsanlılar da Khalmem-Khalferat grubuna dahildirler.

Amasya'nın eski adı Harşene (Canik)'dir. Amasya Tarihi adlı eserin yazarı Hüseyin Hüsameddin Harşene adının ilk şeklinin Karasan (Karisini, Karasan, Karaçan) olduğunu söyler. Onun görüşüne göre Karasan (Kara-Çan) adlı kişi büyük olasılıkla Çanlar adlı antik Pontus kavminin ceddidir. Onun aktardığı rivayetler Amasya (Harşene, Canik) kenti ile bu kentteki Kale-i Bala'nın (Ulu Kale) Karaçan tarafından kurulduğunu söylerler. Hüseyin Hüsameddin eski kaynaklardan Karaçan'ın şecerelerini de aktarmaktadır. Bu bilgiler Dersim'in Kar-San aşiretinin adına fazlasıyla açıklık getirmekte, bu adın ikinci kısmının Çan (Mamakan) etnik adının kendisi olduğunu göstermektedir. O halde Karsanlıların Kalmem (Mamakan, Çan) grubundan olduklarını söyleyen Dersim geleneği doğrudur. Türk milliyetçisi Kadri Kemal Kop (Sevengil) bile 1933 yılında yayınlanan Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu adlı kitabında ünlü Truva Savaşı sırasında Amasya hükümdarının Karsan Han adında biri olduğunu söylüyor ve onun adıyla Dersim'in Karsan aşireti arasında bağlantı kurmakta güçlük çekmiyor. Tüm bu veriler Karsanlılar'ın Çan olduklarına işaret etmektedirler

Bu konunun ayrıntıları için Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek adlı çalışmamın III.

Bölüm'ündeki Tzanica ve Tzaniler başlıklı kısma bakılmalıdır.

Birman Aşireti de Khalmem-Khalferat grubuna dahil görünüyor.

Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'nde Birman (Birim) aşiretinin Çan kökenli olduğuna ilişkin bilgiler mevcuttur. Onun aktardığı eski şecerelerde Birman (Barum, Bermi), Karsan'ın babası olarak geçmektedir. Bu konudaki ayrıntılar için de Dersim ve Zaza Tarihi başlıklı çalışmamın III. Bölüm'üne (Tzanica ve Tzanlar kısmı) bakmak gerekecektir..

Son olarak bu grupta düşündüğüm Pahlılar, Hıran ve Kuzuçan aşiretlerine de kısaca değinmek istiyorum.

Modern 'Tunceli'nin merkezi (Mamikan), 1937-38'e kadar Mazgirt'e bağlı bir köydü. Bazı kaynaklarda Türüşmek'e bağlı gösterilen Maman köyü, Uluğ'a göre Pah nahiyesine, Pah ise Mazgirt'e bağlıydı. 1937-38'de Türk sömürge valisi Abdullah Alpdoğan bu köyü tüm Dersim'in genel hükümet merkezi yaparak, Dersim'e de ilk kez Tunç Eli adını verdi. 1937-39 yılları arasında Mameki'de hükümet konağı, kışla ve Munzur kıyısında subay-memur evleri yapıldı.

Mameki (Maman) adının Mamakanlar'la ilişkisine değinmişim.

Eski notlarıma göre; şu köyler vaktiyle Pah Bucağı'na bağlıydı:

Xağu, Teşniğê, Qela, Seynu (Sinan), Çuxurê, Xeceriye, Vanguğ, Govê, Qıl, Kortu, Pırkaniye, Kilse, Ambar, Derê Çermi, Sogayiğê, Putik, Gomemiş, Vılêkasu, Kemero Şa, Şuyageurê, Binedewê, Kortasure.

Bugün Alan, Kureşan, Suran ve Yusufan aşiretlerinin de yaşadığı bu muntıkada veya Teşnige vd gibi köylerin bir bölümünde Mıleto Qan (Eski Millet) denen bir halk katmanından sözedilir. Hatta Pahlılara genelde Mıleto Qan dendiği olur. Bununla Pahlılar'ın, en azından bu yörenin eski sakinlerinin Eski Dersimliler'e mensup olduğu söylenmek istenir. Eski Dersimliler'den kasıt daha önce açıkladığım gibi Kalmem-Kalferat grubudur. Yusufan aşireti köylerinde de Mıleto Qan tabakasından oldukları söylenen bazı aileler olduğunu hatırlıyorum.

Hıdır Öztürk adında 1917 Mazgirt doğumlu biri "Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi" (1985) adlı kitabında Osmanlı arşivlerinde Mazgirt'teki Hıran aşireti için "Mamık ile Konak adlarında iki şehzadeden birinin

evlatlarıdır“ dendiğini aktarmaktadır. (Bkz. Hıdır Öztürk, a.g.y., s. 48).

Ben bu kaydı kendim görmüş değilim. Ama bu kitabın başlığı ve içeriği hoşuma gitmese de bu alıntının doğruluğundan kuşkulandırmak için sebep görmüyorum. Doğruysa eğer, bu kayıt Hıran (Haran) aşiretinin Khalmem-Khalferat grubuna dahil olduğuna dair önemli bir veridir.

“Kuzuçan Aşireti” de bu gruba dahil olmalıdır.

Mehmet Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim adlı kitabında Kuruçay ilçesindeki aşiretler arasında Kozıçan adında bir aşiretten söz eder.

(Bkz. a.g.e., s. 66).

Bu aşiretin adı ile Pülümür’ün eski adlarından Kuzuçan (Evliya Çelebi’de Kuzuçan, Mehmet Nuri’de Kozıçan) birbirinin aynıdır.

Pülümür’e adını veren belki de bu Kozıçan aşiretidir.

Bu adlarla Koçan aşiret adı arasında da bir bağlantı kurulabilir.

Kozıçan adının ikinci kısmı Çan etnik adıdır.

M. Nuri, aynı kitabında Sultan Selim döneminde Dersim’deki Milan aşiretinden ayrılarak Kangal ve Divriği’nin Yellice ve Tekye nahiyelerine yerleşen Çanbegan aşiretinden (ve Canbegan mıntikasından), aynı mıntıkada veya civarında bulunan Mamaş köyünden bahseder.

(Bkz. a.g.e., s. 64).

Hatıratım adlı kitabında ise Kangal’da Canikan adında bir aşireti kaydeder.

Çanbegan ve Canikan büyük ihtimal aynı aşirettirler.

Bu adlarda da Çan ögesiyle karşılaşmaktayız.

Dersim ve Zaza Tarihi’nin III., IV. ve V. bölümlerinde bu konuda daha fazla ayrıntı vardır.

Dersim’in eski halk tabakasından (Kalmem-Kalferat grubundan) olup başka aşiretler içinde eriyen veya varlığını onlara eklenerek sürdüren kimi toplulukların varlığına da işaret etmem gerekir. Geç Dersimliler (Sonradan Gelenler) bazen onları “Ermeni” olarak tanımlasa da, Ermeni sanılan bu grupların genelde asıl Ermeni olmayıp Dersim’in eski halk katmanına ait olduklarını düşünüyorum.

Osmanlı Kayıtlarında Adları Anılan Dersim Aşiretleri

Cevdet Türkay’ın yayınladığı Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar adlı çalışmada belli başlı Dersim aşiretleri hakkında kayıtlar bulabiliyoruz.

Aşağıdaki bilgileri 1608-1752 arası döneme, yani yaklaşık olarak Şerefname ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi ile aynı döneme ait bu kayıtlardan ayıklamıştım. Burada C. Türkay’ın yaptığı gibi ilkin aşiretin (oymak, cemaat) adını, sonra da bulunduğu yerleri ve mensup olduğu ‘taifeyi’ gösteren özet bilgilere yer veriyorum. Gerekli gördüğüm yerde bazı notlar, açıklamalar ve yorumlar yapıyorum.

C. Türkay’ın yayınladığı aşağıdaki Osmanlı kayıtlarında Dersimliler, Zazalar ve Yezdiler genelde ‘Ektrad taifesinden’, yani Kürt olarak gösterilir.

Martin van Bruinessen’in tırnaklı da olsa “Aslımı İnkâr Eden Haramzadedir” (1996) başlığı koyup taraf gibi davrandığı bir yazısında bu veriler Dersimliler’in Kürtlüğüne kanıt gibi yorumlanmaktadır.

Ciddi bir araştırmacı olduğumu düşündüğüm Bruinessen’in bu yanlıgısını bu belgeleri ciddi olarak incelememiş olmasına bağlıyorum. Çünkü dikkatle tarandıklarında bu kayıtlardaki Türkmen ve Ektrad sözcüklerinin etnik Türklere veya etnik Kürtler’e denk düşmediği açıklıkla görülebilir. Osmanlı bu kavramları etnik anlamı dışında, daha çok sosyal statüye karşılık kullanmış gibi. Tam da Martin’in anlayışıyla hareket eden Türkçü Cevdat Türkay, kendi Giriş yazısında bu kayıtlara dayanarak şunları söyler:

“Kitabımızda derleyip topladığımız Oymak, Aşiret ve Cemaatlerin hemen hepsi Türkmendir; yani Oğuz Türklerindedir.”

(Bkz. a.g.y., s. 10).

“Yani, adı Kürd ve Kürmanc olan aşiret veya cemaat bile Türkmen’dir. Zaten bu çalışmalarımızın amacı, Anadolu’daki aşiret ve cemaatların Türk asıllı olduklarını belgelere dayanarak ispatlamaktır.”

(Bkz. a.g.y., s. 16).

Yani Cevdet Türkay, daha bu çalışmayı yapmadan çok evvel düşüncesini zaten oluşturmuş, kararını vermiş, önceden kararlaştırdığı bir şeyi ispatlamak için de onbeş yılını verip bu araştırmayı yapmış. Kendisi söylüyor bunu.

Benim okuyucuya önerim aşağıdaki bilgileri incelerken Ektrad ve Türkmen gibi sözcüklere etnik bir anlam yüklememesi, bu tür sıfatları görmezden gelip diğer bilgiler üzerinde yoğunlaşmasıdır.

Türkay’ın açıklamasına göre kayıtlarda Oymak, Aşiret ve Cemaat terimleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Bir aşiret aynı zamanda Oymak ve Cemaat olarak da verilir.

Yörük, göçebe demektir. Etnik bir anlamı yok gibi. Osmanlı döneminde oba (mahalle), cemaat, kabile ve

aşiretten daha büyük (siyasal örgütlenmelere) topluluklara İl (El) veya Moğolca Ulus denmiştir: Dulkadirli İli (Eli), Boz Ulus, Kara Ulus gibi.

Avcıoğluna göre Ok, aşiret demektir.

Cevdet Türkay'a göre ise ok, bildiğimiz yayla atılan oktur.

Tarihlerinin Oğuz Destanı ile başladığı söylenen Oğuzlar'ın (Oğuz Türkleri, Türkmenler) efsanevi atası

Oğuzhan'ın altı oğlundan üç büyüğünden türeyenlere Boz-ok'lar, üç küçükten türeyenlere ise Üçok'lar

denmiştir. Türkay'a göre Anadolu Türkleri'nin ataları bunlardır. Oğuzlara bazen Türkmen adı da veriliyor.

Böylece Oğuzlar, ilkin Üçoklar ve Bozoklar diye iki büyük bölüme ayrılıyor ve bunların herbiri de kendi içinde

üçer bölüme ve üçerli bölümlerde dört kola bölünüyor ve Oğuzlar'ın toplam 24 boyu hesap ediliyor bu şekilde.

Saltuknameyi yayına hazırlayan K. Yüce'ye göre ok kelimesi kabile (Boy) demektir. Üçok, üç boy; Bozok ise

Boz boyu demektir.

Hasluck'a göre Türkmen terimi Yörük (Yürük) sözcüğüyle tıpatıp aynı anlama sahip olup yerleşik Türkler'e

karşı göçebe Türkleri tanımlar.

C. Türkay'a göre, Türkman Ekradı, Türkmen Kürdleri demek. Bazen de Ekrad Türkmanı deniyor kayıtlarda.

Bu kayıtların aşiretlerden asker alma, vergilendirme ve göçebeleri iskan gibi ihtiyaçlardan dolayı yapılan

yazımlar ve sayımlar olduğu anlaşılıyor. Anadolu'da Osmanlı hakimiyetinin kurulduğu 16. Yüzyıl başları (1514)

en erken tarih olarak düşünülebilir.

Dersim ve Zaza Tarihi – Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı kitap çalışmasının hazırlık evresine ait bu

notlarımı okuyucuların da kullanımını sunuyorum.

Tekrar hatırlatmam gerekecek:

Aşiretlerle ilgili bilgilere 'Not' diye düşülen kısımlar bana aittir.

Açanlı (Açanlı)

Çemişgezek Kazası (Diyarbakir Eyaleti). Ekrad.

Bahtiyarlı

Dersim Sancağı, Konya sancağı. Ekrad.

Balaban (Balabanlı)

Malatya, Kırşehir, Konya, Tırhala, Silistre, Çirmen, Karahisar-ı Şarki, Rakka, Ruha (Urfa) sancakları, Erzurum, Kars, Çıldır eyaletleri, Sivas, Karaman, Dırama, Filibe, Hezargrad, Söğüd, Ereğli, Harput, Edirne ve Adana kazaları.

Bu aşiret hakkında şu not düşülüyor:

“Bozkoyunlu aşiretine tabi olan Balabanlı cemaati, Aslen İran Ekrad yörükünü taifesinden olup Malatya kazasında Gözene derbendi kurbünde sakin idi. Pehlüvanlı içinde, Konya Eyaleti'nde olup konub ve göçerler”.

Balanlu

Malatya ve Bozok sancakları.

Ballı (Ballu)

Sivas (Zile kazası), Çorum, Amasya, Malatya (Keban Madeni), Aksaray, Arapgir sancakları, Turhal, Kengiri. Konar-göçer Ekrad taifesinden.

Balani

Pertek (Elaziz Sancağı) ve Gercüş (Mardin S.) kazaları. Ekrad taifesinden.

Not: Dede Bali adında Yörük olarak tanımlanan ve Kars-ı Meraş, Niğde sancakları, Uşak, Banaz (Kütahya Sancağı), Tırnova, Ürgüb, Gümülçine ve Pravişte kazalarında gösterilen bir aşiret (cemaat, oymak) de kaydedilir.

Birinci Yörükleri

Diyarbakir Eyaleti Çemişgezek ve Arapgir sancakları ve Edirne. Yörük taifesinden.

Berazi (Barezi)

Rakka, Mardin, Ruha (Urfa), Çemişgezek, Arapgir, Malazgirt ve Erzurum sancakları, Diyarbakir, Halep ve Şam eyaletleri. Göçebe Ekrad.

Besimli (Besimli)

Çarsacak (Diyarbakir S.) ve Malatya sancakları, Erzurum. Ekrad.

Besban

Erzurum (Tercan kazası) ve Bayezid sancakları, Erzurum, Diyarbakir, Van ve Kars eyaletleri. Ekrad.

Bucaklı

Siverek (Diyarbakir E), Adana, Meraş, Teke, Kütahya, Aksaray ve Kocaeli sancakları, Anamur (Mamuriye) kazası, Kuban nehri boyu. Yörükân.

Not: Kayıtlara göre Siverek Sancağı'nın Bucak kazası vardı. Aynı belgelerde Kırım'a bağlı Bucak adlı bir yerleşme ile Rumeli vilayetinin Bucak adında bir yerleşmesi geçer.

Çarikanlı

Kığı kazası (Diyarbakir E), Halep, Meraş. Konar-göçer Ekrad.

Çakolu

Erzurum eyaleti Kemah ve Erzincan kazaları.

Canikli

Arabgir, Adana sancakları, Samsun ve Bafra kazaları (Canik Sancağı). Konar-göçer yörükân.

Not: Bu kayıtlarda Samsun, Bafra, Kavak, Akçay, Ünye, Satılmış ve Erim kazaları Canik Sancağı kapsamında gösterilmektedir. İdari hiyerarşide en büyük birim eyalettir. Daha sonra eyalete bağlı sancaklar ve her sancağa bağlı kazalar vardır.

Not: Biga sancağının Çan kazası var kayıtlarda.

Cekvan (Cekvanlı)

Erzurum, Aleşgird, Muş sancağı. Şeyatinperest, Yezidi taifesinden.

Çanlı

Kastamonu (Sinob kazası), Sığla (İzmir kazası), Aydın, İçel, Alaiye, Hamid ve Teke sancakları. 'Türkman taifesinden'.

Çan-oğulları

Rakka ve Diyarbakir (Siverek S) eyaletleri. Türkman.

Dirsimli (Dirsimli)

Erzincan, Kilis, Kığı sancağı, Erzurum, Antakya kazası (Haleb Sancağı), Kuruçay kazası (Dersim Sancağı), Kemah kazası (Erzurum Sancağı), Çemişgezek Sancağı, Arabgir Sancağı, Harpirt Sancağı, Malatya Sancağı. Ekrad taifesinden.

Disim

Manavgat kazası (Alaiye Sancağı).

Disimli (Disimli)

Erzincan kazası (Erzurum sancağı), Kilis sancağı, Kığı sancağı, Erzurum, Antakya, Harburut (Harput), Çarsancak kazası (Diyarbakir), Çemişgezek (Diyarbakir). Ekrad taifesinden.

Burada şu not düşülüyor:

"Okçu İzzeddinli Aşireti'nden olan Disimli Aşireti'nin ekserisi çift ve dam ve bina eshabı ve zer ve hars ile meşguldür."

(Bk. C. Türkay, a.g.e., Aşiretler, II. Bölüm, s. 76).

Disimli (Disimli), Dirsimli (Dirsimli)

Erzincan kazası (Erzurum sancağı), Kilis sancağı, Antakya kazası (Haleb sancağı), Erzurum sancağı, Kemah kazası (Erzurum sancağı), Eğin kazası (Arabgir Sancağı), Diyarbakir eyaleti, Kığı kazası (Erzurum sancağı), çemişgezek, Arabgir, Harbirt, Malatya sancakları, Çarsancak kazası (Diyarbakir eyaleti). Konar göçer Ekrad taifesinden.

Buraya düşülen notta şu açıklama var: "Disimli Cemaati, Okçuizzeddinli Aşireti'ndendir" (Bk. C. Türkay, a.g.e., s. 330).

Dersimliler, Osmanlı kayıtlarında yukarıdaki şekilde üç-dört ayrı aşiret imiş gibi verilirler. Ama adlarının yanısıra buldukları yerlere dikkat edildiğinde bir tek ve aynı gruptan sözedildiği son derece açıktır.

Bu kayıtlar 17. ve 18. yüzyıllarda Dersimliler'in yayıldığı alan hakkında bir fikir vermektedir. Okçu İzzeddinli tanımlaması bize göre Yezidiler'le bir ilişkiye referanstır gibi.

Bir yerde Dersimliler'in yerleşik ve tarımcı olduğu söylenirken bir diğer yerde göçebe gösterilmektedirler.

Buldukları yerler bu dönemde sancak olarak Dersim, Çemişgezek, Kığı, Arapkir, Erzincan, Erzurum, Malatya, Harput, Alaiye, Halep (Antakya kazası) ve Kilis gibi yerlerdir. Dağıldıkları ilk merkezin Dersim (Tzanika, Çanestan) olduğundan kuşku duyulamaz.

Das, Dasni

Musul ve Niğde sancakları, Musul-Erbil arasında. ‘Yezidi taifesinden’.

Not: Kayıtlarda Musul eyaletinin Karadasni (Kara Dasni) adında bir sancağı geçer. Bu sancak Mamoş, Mendi ve Mendik aşiretlerinin bir yerleşmesi olarak gösterilmektedir (s. 117-118).

Delim

Rakka eyaleti, Hama ve Hums sancakları, Haleb, Bağdad. ‘Arab taifesinden’ (‘Urban taifesinden’). Urban sözcüğü, Türkçe Sözlüğe göre Bedevi (Çöl Arapları) demektir.

Dergezin (Dergezinli)

Rakka, Musul, Mardin sancağı, Ruha (Urfa) sancağı, Diyarbekir eyaleti, Çapakçur (Diyarbakir E). “Dergezinli aşireti İran’dan hicret etmiş olup Müslümandır. Çapakçur’a iskan edilmişlerdir”.

Dücik

Diyarbakir eyaleti. Ekrad.

Docik (Docik Kürdü)

Çemişgezek Sancağı (Diyarbakir eyaleti). Ekrad taifesinden.

Dodik

Karavasni sancağı (Musul eyaleti), Edirne. Yörükân.

Doski, Dostki Jori

Musul Eyaleti, Hakkari sancağı. Ekrad.

Duzik

Erzurum, Kuruçay ve Kemah kazaları (Erzurum sancağı), Çemişgezek sancağı. Ekrad taifesinden.

Dögerli (Döger, Dögerler)

Çemişgezek, Rakka, Karahisar-ı Sahib, Siverek, Karaman, Adana, Sis, Sivas, Menteşe, Haleb, Aydın, Meraş ve Diyarbakir sancakları, Kangal kazası. Beğdili aşiretine tabidir. ‘Türkman Ekradı Taifesinden’.

Diğer Döger

Rakka eyaleti, Siverek, Çemişgezek, Adana, Sis ve Karahisar-ı Sahib sancakları. Beğdili aşiretinden. Türkman.

Diğer Sasa

Adana ve Tarsus sancakları. Yörükân.

Diğer Lulu

Kars-ı Meraş Sancağı (Meraş Eyaleti). Yörükân.

Dilimli

Erzurum eyaleti. Konar-göçer taifesinden.

Dimlek, Dimlekli, Dimekli

Rakka, Erzurum, Kars, Ahıska, Sivas, Malatya, Arabgir, Divriği, Diyarbakir, Bozok, Karaman, Kütahya, Aydın, Saruhan, Haleb, Hama ve Hums sancakları. ‘Türkman Taifesinden’.

Dünbüllü

Kilis Sancağı (Haleb Eyaleti). ‘Türkman Yörükânı Taifesinden’.

Ebu Seyf (Ebu Seyf Cemaati)

Diyarbakir, Rakka, Çemişgezek, Çarsançak, Eğin, Taşeli (Malatya S), Mecidözü, Amasya, Sivas, Kırşehir sancak ve kazaları. Konar-göçer Ekrad.

Ebu Talibli

Kığı Sancağı. Ekrad.

Esedli

Bozok, Meraş, Halep, Karahisar-ı Şarki, Silistre, Sivas (Yeni İl kazası) sancakları. Türkman Yörükanı.

Ferhad Uşağı

Dersim Sancağı. Ekrad.

Fahredden

Malatya sancağı, Kuzuçan kazası (Erzurum sancağı).

Felaki

Kuruçay kazası (Dersim Sancağı). Ekrad.

Felani

Kuruçay kazası (Dersim Sancağı). Ekrad.

Gedenli

Malatya (Kerker ve Kahta kazaları), Erzurum, Karaman, Adana, Kayseri, Rakka, Siverek sancakları, Çarsancak kazası.

Gedik Uşağı

Çarsancak kazası. Ekrad.

Güran, Güranlı

Çemişgezek sancağı, Diyarbekir, Rakka, Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarki sancakları. Ekrad.

Gülabi (Gülabi Uşağı)

Kemah, Erzincan, Bozok, Yeni İl, Anadolu, mardin kazaları. Yörükanı.

Geylani Sarulus

Musul Eyaleti. Ekrad.

Giransorlu

Kığı sancağı, Erzurum eyaleti.

Gevanlı

Karahisar-ı Şarki sancağı (Ordu kazası), Arapkir, Çemişgezek, Diyarbekir ve Sivas sancakları, Çarsancak, Zile kazaları. Ekrad Yörükanı.

Halid Uşakları

Rakka, Ayıntab, Birecik, Erzurum, Aleşgird sancağı (Erzurum eyaleti). ‘Şeyatinperest, Yezidi Ekrad yörükanı taifesinden’.

Halidli

Rakka, Ruha, Mut kazası (İçel), Siverek, Adilcevaz (Van), Diyarbekir, Erzurum. Şeyatinperest, Yezidi Ekrad yörükanı taifesinden.

Haran

Çarsancak ve Mazgird kazaları.

Not: Dersim’de bugün Hıran olarak söylenen ad Osmanlı kayıtlarında yukarıdaki gibi Haran olarak geçer. Bizce adın aslı ve doğrusu da Haran (Harran)’dır. Yani antik Harran adının aynıdır. Antik Harran kayıtlarda Ruha (Urfa) sancağının Haran Nahiyesi olarak geçer (s. 416). Ayrıca Halep Eyaleti’nin Havran Ovası ve/veya Havran Kazası anılır (s. 623, 626). Havran ve Haran aynı adın şekilleri olmalı. Belki Dersim’deki Howar adı da gerçekte Hıran gibi Haran adından gelmedir.

Hayranlı

Sivas ve Van (Muş kazası) eyaletleri, Tatarpazarı kazası.

Haydaranlı

Erzurum eyaleti, Hakkari, Van, Bayezid sancakları. Ekrad.

İzzeddinoğulları

Şure kazası (Malatya sancağı). Ekrad.

İzoli

Malatya (Kahta ve Hısn-ı Mansur kazaları), Rakka, Erzurum, Diyarbekir sancakları, Harput ve Mardin kazaları. Konar-göçer Ekrad.

Not (S. Cengiz): Eskiden Malatya'ya bağlı olan bugünkü Adıyaman'ın Hısn-ı Mansur kazasının adı başka bazı Osmanlı kayıtlarında Hasan Mansur şeklinde de geçmektedir (Bk. 1559 tarihli 715 nolu Bozok defteri, akt. Nejat Birdoğan, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, s. 276).

Enc. Of İslam'ın Rakka Maddesinde E. Honigmann'ın Baladhuri'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Hısn-ı Mansur adının orijini Arap Kaisi aşiretinden Mansur b. Dja'wana b. al-Harith al-Amiri'dir. Bu adam Al-Ruha (Urfa) kentinin yöneticisiydi. 758-59 yılında ikinci Abbasi halifesi Ebu'l Abbas al-Mansur (754-775)'a karşı isyan etti ve bu isyanı nedeniyle Diyar-ı Muzar bölgesinin başkenti Rakka'da asıldı. Hısn-ı Mansur kentinin adı Arap Kais aşiretinden bu Mansur'un adından gelmektedir. Enc. Of İslam'ın F. Taeschner tarafından kaleme alınan Hısn Mansur (Adıyaman) maddesinde de bu adın Abbasi halifesi al-Mansur'un emriyle öldürülen Emevi emir Mansur b. Dja'wana (ölm. 758)'nın adından geldiğine işaret edilmektedir. Tıpkı Hısn Kayfa adının Hasan Keyf şeklinde deforme edilişi gibi Hısn-ı Mansur (Adıyaman) adının da modern dilde Hüsnü Mansur veya Hasan Mansur gibi şekillere girdiğine tanık oluyoruz. (Hısn, kale demektir. Süryanice sanılan Keyf ise kaya demektir deniyor ve kentin adını kendi kalesinden aldığı söyleniyor). Adıyaman eskiden Harput ve Malatya'ya bağlıydı. Halife Ömer'in Bani Amir b. Şa'sa'a aşiretinden olan Malatya valisinin adında da Al-Djawana nisbesi var.

Kabari

Musul eyaleti. Yezidi Ekrad taifesinden.

Kara Corlu, Karaçor, Karacor

Erzurum, Kuruçay, Siverek, Palu, Çarsancak ve Keban kazaları. Ekrad.

Karsinli (Kersanlı)

Erzurum eyaleti.

Karısanlı, Karışanlı

Dersim Sancağı (Harput Eyaleti). Ekrad.

Karizi

Çemişgezek sancağı.

Kırık

Rakka, Meraş, Ayıntab, Kırşehir, Yeni İl kazası (Kangal ve civarı), Aydın, Saruhan, Karahisar-ı Şarki sancağı. Konar-göçer Türkman.

Kırıklı, Kırıklar, Kırıkali

Kızıuca Kazası (Erzurum S), Adana, Tarsus, Sivas Karahisar-ı Sahib, Gelibolu sancakları, Bayburd kazası (Karaman Eyaleti). Yörükkan.

Not: Osmanlı belgelerinde Develi'ye bağlı Kırık Bucağı'nın adı geçer (Bk. 809 nolu Karaman defteri, akt. Birdoğan, a.g.e., s. 274).

Kargılı Cemaati

Dimlekli aşiretindedir.

Not: Kargın (Karkın) adında Merdisi aşiretinden bir cemaattan sözedilir (s. 492).

Malatya, Kars-ı Meraş (Zülkadriye kazası) ve Sivas sancaklarında Dede Karkın (Dede Karkınlı) adında Türkman Yörükkanı olarak tanımlanan bir aşiretten de sözedilir. Ayrıca Rakka, Erzurum, Kars, Çıldır ve Aydın eyaletlerinde Türkman olarak tanımlanan Karkın (Kargın) adında bir aşiret anılır.

Koco Uşakları

Kilis sancağı, Meraş eyaleti.

Koçkiri (Koçkili)

Sivas eyaleti, Rumeli, Dersim Sancağı, Bozok Eyaleti. Ekrad.

Not: Osmanlı kayıtlarında bazen Dersim Sancağı, bazen de Çemişgezek Sancağı adları geçer. İkisinin aynı

sancak mı, ayrı ayrı sancaklar mı oldukları net değil. Kuruçay ve Eğin kazaları kayıtların bir bölümünde Çemişgezek Sancağı'na dahil gösterilirler.

Koçoğlu

Dersim Sancağı (Harput Eyaleti).

Kureyş

Akşehir Sancağı.

Not: Akşehir Sancağı'nda Kureyş aşiretinden bahseden bu aynı Osmanlı kayıtlarında bazen Konya Sancağı'nda bazen de Karaman Eyaleti'nde görünen bir 'Kureyş Kazası (s. 310, 572) geçer. Belli ki, bir Kureyş Kazası vardı ve bu aynı kaza bazen Konya Sancağı'na, bazen de bir dönem Karaman eyaletinin ve Karaman beyliğinin başkenti olan Konya'ya dahil gösterilmektedir.

Bu veriler birlikte irdelenince akla Akşehir'in Kureyş olarak bilinmiş olabileceği gelmektedir. Rivayetlerin Kureyş dediği Mahmut Hayrani'nin tekkesi de Akşehir'de idi. Sarı Saltık da Akşehir'de bulunuyordu. Hacı Bektaş'ın tekkesini kurduğu rivayet edilen Kara Hüyük Köyü de, 1260'larda gerçekte Akşehir'in bir köyüdür (Bk. Pervane adlı kitap). Mahmut Hayrani, Sarı Saltık, Kureyş ve Hacı Bektaş'ın ilişkili olduklarına ve Akşehir'de birarada bulduklarına işaret eder bu veriler.

Kırşehir sancağı daha sonraları oluşturuldu gibi. Kayıtlarda Kırşehir sancağının Mucur kazası ve Hacı Bektaş kazası anılır.

Doğan Avcıoğlu Akşehir ve Kırşehir'nin genelde buraya yerleştirilen Erzincan-Erzurum (?) beylerine ayrıldığına işaret eder.

Kayıtlarda Adana, Sis, Tarsus ve İçel sancaklarında oturan ve Yörükân olarak tanımlanan 'Ufak Seydimahmut' ('Ufak Seyyid Mahmud') adında bir cemaat geçiyor (s. 745). Kureyş Şeceresi'nde Büyük (Kebir) Seyit Mahmut geçer. Burdaki onun küçüğü mü?

Karaballı (Karabali)

Malatya, Erzurum, Kırşehir, Bozok, Diyarbakir, Çemişgezek sancakları, Çarsancak, Kuruçay, Kemah ve İznikimid (Kocaeli Sancağı) kazaları. Ekrad taifesinden (Bk. a.g.e., III. Bölüm, Cemaatler, s. 459).

Kara Bali

Erzurum, Kuruçay ve Kemah kazaları, Çemişgezek Sancağı, İznikimid. Ekrad.

Karadonlu (Karadonalı), Karadonlu, Karadöne, Karadöneli

Sinanlı, Mut, Ermenak, Gülnar, Silifke ve Anamur kazaları (İçel sancağı), Bozkır kazası (Beğşehir sancağı), Ordu kazası (Karahisar-ı Şarki Sancağı), Karahisar-ı Şarki sancağı, Dünderli kazası (Adana Sancağı), Söğüd kazası (Hudavendigar Sancağı), Meraş, Kilis, İçel, Adana, Tarsus, Sis sancakları. Yörükân taifesinden. Türkman Yörükânı.

Not: Bu aşiret (cemaat, oymak) adı ile Karadonlu Can Baba'nın adındaki Karadonlu sözcüğü ilişkili olabilir mi? Karadonlu (Karadonalı) sözcüğü Türkçe fonetiğe uydurulmuş başka dile ait bir yerleşme adı mıdır (örneğin Caledonia veya Kalandelan adıyla ilgili olabilir mi?).

Kayıtlarda Maraş ve Bozok eyaletlerinde Kızıldonlu adında bir aşiret de anılıyor.

Karaca, Karacalı, Karacalar

Mamalı aşiretinden olduğu söylenen bu adda oldukça genişçe yayılmış bir aşiret geçiyor. Dersim'de anılmıyor.

Kavi (Kavili)

Diyarbakir, Rakka, Çemişgezek, Amasya, Sivas, Malatya, Kırşehir ve Bozok sancakları, Çarsancak, Mecidözü, Eğin, Behisni, Kerker, Taşeli ve Tokad kazaları. 'Konar-göçer Ekrad ulus Taifesinden'.

Kerecrlu (Kireçorlu)

Keban Madeni civarı, Rakka, Diyarbakir, Malatya, Sivas, Meraş sancakları, Revan ve Gence eyaletleri, Harput, Şiro, Çarsancak kazaları. Ekrad.

Kılanlı (Kalan, Kalanlı, Kılaz, Kılanoğlu)

Saruçam kazası (Adana S), Adana, Tarsus, Kars-ı Meraş, Erzurum ve Çemişgezek sancakları, Kemah ve Kuruçay kazaları (Erzurum sancağı). Yörükân taifesinden.

Kinili

Erzurum, Rakka eyaletleri. Ekrad.

Kirmani (Kürmani)

Kerkük Sancağı (Musul Eyaleti).

Kirmanc (Kürmanc, Kirmanca, Kirmac, Kürmac)

Ankara, Adana, Aydın, Kütahya sancakları, Akhisar, Marmara, Timurcu ve Adala kazaları (Saruhan sancağı), Eşme ve Kula kazaları. Konar-göçer Türkman taifesinden. Bu aşiret Bozulus Türkman aşiretindedir.

Koyunoğlu İbrahim

Arabgir ve Çemişgezek sancakları. Ekrad.

Koyunoğlu (Koyunoğulları, Koyun Uşakları)

Çemişgezek, Meraş, Rakka, Sivas, Arabgir, Malatya, Harput, Diyarbakir E., Keban kazası. Ekrad.

Not: Kayıtlarda Kızılkoyunlu, Sarıkoyunlu, Karakeçili, Kızılkeçili, Sarıkeçili, Sarıkaraman (Sarıkaramanlı) adında aşiretler de geçmektedir.

Kuzucanlı, Kuzucak, Kuzucaklı

Niğde, İçel sancakları, Erzincan havalisi, Anamur kazası (İçel Sancağı). Yörükler taifesinden.

Lolanlı

Kiği kazası (Erzurum eyaleti). Konar-göçer Ekrad.

Lulu, Lululu

Kars-ı Meraş sancağı, Kemah kazası, Anduğı kazası (Niğde sancağı). Yörükler.

Maksudlu

Kemah Boğazı, Malatya, Aydın, Çorlu (Vize Sancağı), Tenos (Sivas S) kazası. 'Türkmen Ekradı Taifesinden'.

Maksud (Maksuduşağı)

Vize, Çirmen, Malatya, Aydın, Kütahya, Ankara, Selanik, Karahisar-ı Şarki sancakları, Kemah kazası ve Kemah Boğazı. Maksudlu Cemaati Bozulus Türkman aşiretindedir. Türkmen Ekradı taifesinden.

Metalibli (Metaliblü)

Çemişgezek Sancağı. Ekrad.

Mudiki (Mutki)

Bitlis ve Muş sancakları, Van eyaleti.

Müşterekli

Çarsançak kazası. Ekrad.

Mezid, Mezdiler, Mezdli, Mezidi

Tarsus, Akşehir, Meraş, Selanik, Aydın ve Karaman, Bayburd sancakları, Edirne, Sultanyeri ve Kepsud kazaları. Türkmen Yörükleri.

Mamekanlı

Kerker kazası (Malatya Sancağı).

Mameki, Mamiki

Muş ve Hisn-ı Keyf sancakları.

Man

Tercan kazası.

Manasoğlu

Kızırcan kazası.

Mansurlu

Feke kazası (Adana sancağı).

Mansur, Mansurlu, Mansurkanlı

Hisn-ı Mansur Kazası (Malatya sancağı), Adana ve Tarsus sancakları, Hezargrad kazası (Niğbolu kazası). Konar göçer Ekrad yörükleri.

Not: Mansurlu veya Mansur adında bir aşiret (cemaat) anılıyor ve bu aşiretin yaşadığı yerlerden biri Hısn-ı Mansur kazasıdır. Burada Hısn-ı Mansur'a adını verdiği söylenen Mansur ile bu cemaatin ilişkisi daha bir önem kazanıyor. Mansur ve Kureyş'in adlarını taşıyan Hısn-Mansur ve Kureyş kazalarının birlikteliği önemli.

Menteşli, Menteş, Menteşeli (nam-ı diğer Uçbeğlü)

Arabgir, Adana, Tarsus, Sis, Bozok, Meraş, Halep ve Ankara sancakları, Yeni İl Kazası (Sivas Sancağı), Gülnar kazası (İçel sancağı). Türkman Yörükani. Menteşli (Menteşeli) Cemaati Bozulus aşiretindedir.

Milli

Erzurum, Diyarbakir, Çemişgezek, Rakka, Mecidözü kazası (Amasya sancağı), Ergani, Teke sancağı, Bozok, Hamid, Sivas, Adilcevaz, Mardin, Kırşehir, Çorum sancakları, Harran Kazası (Meraş Sancağı), Ruha (Urfa), Tokad, Kelkid, Şiran, Eğin, Erzincan kazaları. Göçer, Errad-Ulus taifesinden.

Milli Ekradı

Çemişgezek sancağı, Teke, Diyarbakir, Çermik sancakları, Sivas, Rakka. Ekrad taifesinden.

Not: Halep eyaletinin Havran kazası geçer. Havran ve Harran aynı olabilir.

Muzurlar, Muzurlu (Mudurlu, Mudurlar)

Tarsus ve Adana sancakları, Hamid Sancağı (Eğridir kazası), Yeni İl kazası (Sivas sancağı). Türkman Yörükani. Bu aşiret Adana'daBulgardağı yaylağında yaylandı.

Nohudlu (Nohudlar)

Kahta, Kızıçan, Yenişehir (Tırhala Sancağı), Uzunca abad Hasköy kazaları.

Nuşirevan: Yalvaç kazası (Hamid sancağı).

Ocanlı

Erzurum, Kuruçay kazası, Kemah, Çemişgezek. Ekrad.

Okçuizzeddinli (Okçuizzetli)

Rakka, Kilis, Meraş, Halep, Birecik, Uzeyr ve Ayıntab sancakları, Antakya ve Zülkadriye kazaları. Türkman Ekradı taifesinden. Okçuizzeddinli Cemaati, Kılılı aşiretindedir.

Okçu İzzeddinli

Rakka, Ayıntab, Kilis, Antakya, Meraş, Halep, Birecik. Türkman Ekradı taifesinden.

Palçanlı

Çemişgezek sancağı. Ekrad.

Pendanlı

Musul eyaleti. Yezidi taifesinden.

Pirsultan

Halep eyaleti, Yeni İl Kazası (Sivas Sancağı). Türkman Taifesinden.

Not: Sivas Sancağının Yeni İl kazası kayıtlarda Kangal ve civarı olarak tarif edilir (III. Bölüm, s. 230).

Rağvatlı

Çemişgezek sancağı, Sağman kazası, Malazgirt kazası, Tosva kazası (Kastamoni sancağı), Sivas ve Erzurum sancakları. Ekrad yörükani. Rağvatlı cemaati Milli aşiretindedir.

Rutanlı, Rutan

El'aziz vilayeti, Rakka eyaleti, Kerker ve Kahta kazaları (Malatya Sancağı). Ekrad.

Rusanlı

Rakka, Erzurum, Kars, Çıldır eyaletleri.

Şeyhbizinli, Şeyhbozanlı, Şeyhbuzuni, Şeyhboyan

Haymana kazası (Ankara sancağı), Ankara, Rakka, Diyarbakir, Erzurum, Şam, Palu, Kütahya, Kengiri, Çorum sancakları, Mardin, İznikmid ve Geyve kazaları, Kastamoni, Bozok, Çıldır. Konar-göçer Ekrad (Göçer Ekrad-ulus taifesinden).

“Şeyhbuzunlu (Şeyhbozanlı) cemaati, İmam Muhammed El-Bakır ve Zeyn-el-Abidin ve Şeyh Selahaddin

sülalesinden olub, Ankara sancağında iskan etdirilmiştir”.

Not: Ankara Sancağı'nın Şeyhbuzunlu kazası geçer kayıtlarda (s. 698).

Sadeban

Kığı, Tercan, Pasin kazaları.

Selefkanlı

Antakya kazası (Haleb eyaleti).

Not: Selefkanlı adının Makedon bir ad olan Selukid (Selevkos) sözcüğünden geldiği yeterince açık. Antakya (Antioch), Seleucus I tarafından kurulmuştu. Araplar altında Antakya, al-Awasım adı verilen askeri sınır organizasyonunun karargahıydı. Haçlılar Antakya'yı 1098 yılında emir Yaghisiyan'dan ele geçirdiler.

Şah Hüseyin (Şah Hüseyinoğlu)

Kığı Sancağı (Erzurum Eyaleti).

Şam Uşağı

Dersim Sancağı (Harput Eyaleti).

Sinanlı

Ankara ve Konya sancakları. Yörükân.

Sindikân

Diyarbakir, Mardin, Rakka, Erzurum, Ergani kazası, Çıldır ve Sivas eyaletleri, Kars, Kırşehir, Nevşehir kazaları, Rizgan Suyu (Mardin altında). Göçer Ekrad Ulus Taifesinden.

Sindikân aşireti Milli aşiretindedir (s. 148).

Sinkan

Diyarbakir, Mardin, Rakka, Erzurum, Ergani kazası, Çıldır ve Sivas eyaletleri, Kars, Kırşehir, Nevşehir kazaları, Rizgan Suyu (Mardin altında). Göçer Ekrad Ulus Taifesinden.

Sin

Kerkük eyaleti.

Sin

Kerkük sancağı (Musul eyaleti).

Sinanlı

Samsad kazası (Malatya sancağı), İçel sancağı, Erguvan kazası (Harput sancağı), Gülnar kazası (İçel Sancağı), Beşiri kazası, Bozkır kazası (Konya Sancağı).

Sinemilli

Meraş, Elbistan kazası (Meraş Sancağı). Ekrad.

Sinemimli

Meraş, Elbistan kazası (Meraş Sancağı). Ekrad.

Sinemenli

Meraş, Elbistan kazası (Meraş Sancağı). Yörükân.

Sinik, Sinkan, Sinkanlı, Senek, Sindikan (Sink, Senk)

Hısn-ı Mansur kazası (Malatya sancağı), Rakka, Diyarbakir, Erzurum, Çıldır, Kars ve Sivas sancakları, Ergani kazası (Diyarbakir eyaleti). Göçer evli Ekrad taifesinden.

Sinkanlı aşireti Rişvan aşiretindedir (s. 676).

Sün

Kerkük eyaleti.

Not: Sidikan ve Sinkan aşiretlerinin yerleşim yerleri ve verilen sıra tamamen aynıdır. Buna göre Sinkan ve Sindikan aşiretleri aynı olmalı ve bu adlar da aynı adın farklı şekilleri olmalıdır. Bu aynı kayıtlarda bir diğer yerde Sinik, Sinkan, Sindikan, Senek, Sink (Senk) adları arasında bir özdeşlik kuruluyor zaten. Kayıtlarda Sin ve Sün adlarının da aynı olduğu anlaşılıyor. Tüm bu adlar aynı adın şekilleridir ve Dersim adıyla da ilişkili görünmektedirler. Bir kesiminin Elazığ'ın Sün köyünden, diğer kesiminin de Milan oymağından geldikleri

rivayet edilen Sinemilliler’le de bir ilişki olduğu söylenebilir. Burhan Kocadağ, Alevi-bektaşî Tarihi adlı kitabında herhangi bir kaynak göstermeden Sinemilliler’in Alamut ve Hasan Sabbah’la ilişkili olduklarını yazmakta ve onların Kalenderoğlu ile yakın ilişkileri olduğunu eklemektedir. ‘Sinemilliler Hişîşîit Türkmenlerindendir’ gibi iler tutar yanı olmayan laflar etmektedir (Kocadağ, a.g.e., s. 191). Minorsky, EI’ın Kürtler Maddesinde bir keresinde ayrı bir vilayet ve ayrı bir beylik olan Zaho’nun Sindiyan Vilayeti adını taşıdığını, ama sonraları Behdinan (Amadiya) beyleri tarafından ilhak edildiğine işaret etmektedir. Minorsky’nin yazdığına göre Behdinanlar tarafından ilhak edilmeden evvel Behdinan (Zaho, Dihok, vd) bölgesinde Sindiler ve Süleymaniler yerleşti. Bu bilgiler tarihi Asurya’daki Dasini adının kapsamı ve Dersim adıyla ilişkisinin ne olduğunu daha da anlamlı kılmaktadır.

Sasa, Sasalar (Sasalı, Sasallı)

Adana eyaleti, Yüreğir kazası (Adana sancağı), Selanik sancağı, Marmara kazası (Saruhan Sancağı), Gümülcine kazası (Paşa sancağı), Yörükân-ı Ankara kazası (Ankara sancağı). Yörükân Taifesinden.

Siverek, Siverekli

Rakka ve Diyarbkir eyaletleri. Ekrad.

Süveydi, Süveydili

Aksaray, Diyarbekir ve Kilis sancakları, Hınıs kazası (Erzurum Sancağı), Kayseriye sancağı, Kiğı kazası. Ekrad Yörükânı taifesinden.

Sipkani

Dersim ve Erzincan sancakları. Ekrad.

Sipkanlı

Bayezid sancağı (Erzurum eyaleti). Ekrad.

Sağılman

Erzincan kazası (Erzurum Sancağı).

Salar, Salari

Sivas, Çorum, Karahisar-ı Şarki, Aksaray sancakları, Manavgat kazası, Hamideli Sancağı, Çatalca kazası (Hasha-i İstanbul Sancağı). Konar-Göçer Ekrad.

Salarlı (Sallarlı)

Samsad, Danişmendli karyesi (Kocaeli sancağı), Karaman, Aksaray, Kırşehir, Kayseriye, Rakka, Sivas, Karahisar-ı Şarki sancakları, Yeni İl kazası (Sivas sancağı), Nevşehir, Develi, Yahyalı kazaları, Zamantı kazası (Meraş sancağı), Sultanönü sancağı, Çal kazası (Kütahya sancağı), Cısr-i Ergene kazası, Danişmendli kazası (Karahisar-ı Sahib sancağı), Ordu kazası (Karahisar-ı Şarki sancağı). Türkman. Yörükân. Salarlı ve Salarlı-i Sağır, Boynuincelu aşiretindedir.

Saltık, Saltıklar, Saltıklı, Saltıklı Obası

Ağcakızanlık kazası (Çirmen Sancağı), Radovişte kazası (Köstendil sancağı), Edirne ve Dimetoka kazaları (Paşa sancağı), Lankaza nahiyesi (Selanik sancağı). Yörükân taifesinden.

Saltukcalar(Saltukcalar)

Ruscuk kazası (Niğbolu sancağı).

Sar

Malatya Sancağı

Sarı (Saru)

Amasya, Sivas, Haleb, Kayseriye, Beğşehir, Karasi, Diyarbekir, Hudavendigâr, Aydın ve Kırşehir sancakları. Türkman.

Sarulı (Serulus)

Menteşe ve Adana sancakları. Türkman.

Not: Mentşe sancağı’nın Sarulus Kazası var (s. 747).

Solhan (Sulhan)

Genc sancağı (Bitlis Eyaleti).

Şanşalar

Mut kazası (İçel).

Susun

Mud kazası (İçel sancağı). Yörükân.

Susati

Hazo kazası (Diyarbakir Eyaleti).

Şeyhmehmed Peykari

Diyarbakir eyaleti.

Şeyhmehmedli (Şeyhmahmadlı)

Adana sancağı, Meraş ve Diyarbakir eyaletleri. Yörükân.

Şeyhanlı (Şeyhan)

Mardin, Rakka, Diyarbakir, Musul, Trablus ve civarı, Siverek sancağı (Diyarbakir eyaleti), Ankara, Kars-ı Meraş Sancağı, Ruha (Urfa) sancağı. Konar-Göçer Yezidi Ekrad Taifesinden.

Şeyhbalanlı

Hısn-ı Mansur kazası, Rakka, Sivas, Haleb, Meraş, Malatya ve Ayıntab sancakları. Ekrad. Şeyhbalanlı cemaati, Rişvan aşiretindedir.

Şeyhhasanlı

Kemah, Erzincan kazaları (Erzurum sancağı), Çarsancak kazası (Diyarbakir Sancağı), Eğin kazası (Arabgir sancağı), Çemişgezek sancağı, Diyarbakir, Kiğı Sancağı, Palu Sancağı, Erzurum, Malatya sancakları. Ekrad Taifesinden (Bk. Aşiretler Bölümü, s. 154).

Şeyhhasanlı (nam-ı diğer Disimli Ekradı, Şeyhhasan, Şeyhhasan Ekradı)

Erzurum, Malatya, Arabgir, Harput, Adana, Tarsus, Sis, İçel ve Çemişgezek sancakları, Erzincan civarı, Çarsancak kazası (Diyarbakir eyaleti), Balıkesri Kazası (Karasi Sancağı), Kiğı Kazası (Erzurum sancağı). Ekrad Yörükânı Taifesinden.

“Diyarbakir eyaletinde vaki Çarsancak kazasında Şeyhhasanlı demekle maruf Disimli Ekradı eşkıyası huşunet ve ruunet ile meluf bir taife idi”.

(Bk. s. 700-701).

Şahhasanlı

Çemişgezek sancağı (Diyarbakir eyaleti). Ekrad taifesinden (s. 691).

Şeyhhasenanlı

Çarsancak kazası (Diyarbakir sancağı). (s. 38).

Not: Dersim’de gösterilen hemen yukardakiler Dersim’in Şeyhhasanlıları’dır. Birinde adları Şah-Hasanlı olarak geçmektedir.

Kayıtlarda bir de sadece Hasananlı diye geçenler var ki, onlar farklıdır, ilgili değil.

Tağar Aşireti

Saruçam kazası (Adana sancağı)’ndaki Numan Cemaati Tağar aşiretindedir (s. 49).

Tağar, Tağarlı, Tağarlar

Dimetoka kazası (Paşa Sancağı), Saruçam kazası (Adana sancağı), Meraş, Aksaray ve Çemişgezek sancakları, İncesu kazası (Niğde sancağı). Yörükân taifesinden.

Tağar Cemaati, Danişmendli Aşiretindedir (s. 707).

Not: Tokat ve çevresi Danişmend İli olarak da bilinirdi. Bizans döneminde Tokat-Turhal arasındaki bölgenin adı Dazimon (Tazimun, Dazmana) idi ve Tokat kalesi de yine aynı adla Dazimon olarak bilinirdi. Osmanlı kayıtlarında Bolu Sancağı’nın da Danişmendli Kazası kaydedilir.

Taşanlı (Taşan)

Canik sancağı, Bafra kazası (Canik Sancağı). Konar-göçer Türkman ekradı.

Taşanlı, Taşan

Adana, Tarsus, Aydın ve Saruhan sancakları, Niğde sancağı. Yörükân.

Tircanlı

Rakka eyaleti. Ekrad.

Topuzlar (Topuzlu)

Dersim Sancağı, Hatuneli kazası (Vize Sancağı). Ekrad.

Topuzlar, Topuz, Topuzlu

Kızıllhisar kazası (Sığıla sancağı), Hatuneli kazası (Vize sancağı), Dimetoka kazası (Paşa sancağı), Dersim sancağı (Harput Eyaleti). Göçebe Ekrad yörükânı taifesinden.

Tasni (Dasni)

Diyarbakir ve Rakka eyaletleri. Ekrad.

Ulus: Erzurum, Diyarbakir, Bolu, Rakka, Palu sancağı (Diyarbakir eyaleti), Kiğı sancağı, Kars eyaleti. Göçer evli göçebe Ekrad taifesinden.

‘Göçebe Ekrad taifesine ulus tabir olunur’ (s. 163).

Yazıklı (Yazıklı, Yazıklı)

Çemişgezek sancağı, Sağman kazası (Diyarbakir eyaleti), Malazgirt sancağı, Sivas ve Erzurum sancakları, Tosya kazası, Şamsad kazası (Malatya Sancağı). Yörükân.

‘Yazıklı cemaati Milli Aşiretindedir’.

Yoğunpirtak

Tercan kazası (Erzurum sancağı). Yörükân.

Yezid, Yezidi, Yezidanlı

Şatak kazası (Van sancağı), Sancar Dağı (Musul eyaleti), Şirvan kazası (Siird sancağı), Mahmudi nam-ı diğer Hoşab sancağı (Van eyaleti). Ekrad taifesinden.

Zağfiranlı

Hısn-ı Mansur, Mardin sancağı, Pertek sancağı (Erzurum eyaleti), Sivas eyaleti. Ekrad.

Zahoran-ı Büzürk

Çarsancak kazası (Diyarbakir sancağı), Ardahan sancağı (Çıldır eyaleti). Konar göçer Ekrad.

Zara, Zaralar

Koçgırlı sancağı (Bozok Eyaleti), Amasya sancağı.

Zaza

Diyarbakir eyaleti. Ekrad taifesinden (s. 168).

Not: Bu belgelerde tek Zaza adı burada geçer.

Zerza (Zirza)

Diyarbakir eyaleti.

Zile, Zile Yörüğü

Van eyaleti, Zile kazası (Sivas sancağı). Yörükân.

Zileler (Ziller)

Milan kazası (Karahisar-ı Şarki sancağı). Yörükân.

Zilan, Zilanlı

Kars, Bayezid, Çermuk, Erzurum, Ahıska, Çıldır ve Rakka sancakları, Savur ve Mardin kazaları, Hartus sancağı (Çıldır Eyaleti), Diyarbakir eyaleti. Ekrad.

ŞAH HASANANLILAR VE SEYDANLILAR (GEÇ DERSİM AŞİRETLERİ)

Dersim aşiretlerinin aşağıdaki gibi tasnif edilmelerinin daha doğru olacağını söylemişim:

- 1) Khalmem-Khalferat Grubu (Eski Dersim Aşiretleri)
- 2) Şah Hasananlılar ve Seydanlılar (Geç Dersim Aşiretleri)

Khalmem-Khalferat grubu aşiretlerini ele aldım daha geride.

Şimdi de Şah Hasanlılar ile Seydanlılar'a değineceğim.

Şah Hasanlılar grubunda başlıca dört aşiret sayılır:

- 1- Abbasan
- 2- Ferhadan
- 3- Karabalan
- 4- Kırğan

Seydanlılar grubundaki aşiretler ve herbirinin bileşimi ise şöyle verilir:

- 1- Kalan (Kalu): Keçel (Bozku), Yukarı Abbas, Bal, Birman, Aşuran, Kulikan
- 2- Kevan (Gewu): Arslan, Maksud, Holikan, Beytan (Bitan), Topuz (Bezgar, Pezgevrans)
- 3- Koçan (Qozu): Şam (Şem), Resik, Koç, Nenikan

Dersim ve Zaza Tarihi'nde Şah Hasanlılar ve Seydanlılar konusunu etraflıca anlattığım için burada kısa bir özetle yetinecek, ayrıntıları merak edenlere adı geçen kitap çalışmamı önereceğim. Bu çalışmanın IV.

Bölüm'ündeki şu arabaşlıklı kısımlara bakılmalıdır özellikle: Geç Dersimliler'in Kendi Orijinlerine İlişkin Rivayetleri, Tarihsel Mahmut Hayrani, Ahmet Yesevi, Şah Hasan ve Seyit ve Çemişgezek Krallığı.

Şah Hasanlılar ve Seydanlılar dediklerimiz Dersim'e daha geç dönemlerde gelenlerdir. Onlara Geç Dersimliler dememiz bu yüzdendir.

Ama Geç Dersimliler'in hepsi Dersim içine bir defada ve birlikte gelmediler. Hepsi bir ve aynı göçe ait değiller. Bunlar 10'uncu ve 16'ncı yüzyıllar arasında yer alan farklı göç dalgalarına aittirler. Başka deyişle, uzunca bir sürece yayılan gelişler sözkonusudur.

Bu gelişlerin kimisi ya unutuldukları ya da pek önemli olmadıkları için rivayetlerimizde iz bırakmamıştır. O nedenle biz kendimizi rivayetlerimizde izleri hâlâ yaşayabilen gruplarla sınırlamak, daha doğrusu öncelikle onları tespit etmek için uğraşmak zorundayız.

İz bırakan gelişlerden biri Mahmut Hayrani (Kureyş) öncülüğünde yapılanıdır. Bir diğeri başında kardeş oldukları söylenen Şah Hasan ve Seyit'in buldukları göçtür.

Geleneklerimizde sözü en çok edilen gelişler bunlardır. Bunlar efsanevi değil, hâlâ hatırlanabilen tarihsel olaylardır.

O halde yapmamız gereken şey, en önce bu göçlere öncülük ettikleri söylenen kişilerin kimliğini tespitidir. Gelenek buradan başlanarak çözülebilir.

Mahmut Hayrani'nin türbesi Akşehir'dedir. Akşehir'in adı bazı kayıtlarda Kureyş Kazası olarak geçer. Burdaki türbede bulunan tabutu üzerinde adı Mahmut El-Rıfai olarak kaydedilmektedir. Bir diğeri adı ise Mahmut El Harrani'dir.

Tarihi ciddi ve ayrıntılı olarak çalışanlar için bu bilgiler geleneği çözmek için paha biçilmez ipuçlarıdır. Çünkü Rıfai nisbesi derhal Rıfailer olarak bilinen tarikatı, Harrani nisbesi ise ünlü Harran kenti ve İç-Dersim'deki Haran (Hıran) mıntikasını akla getirir. Böylece giderek artan ipuçları sayesinde olay çorap söküğü misali çözülmeye başlar.

Rıfailer adındaki tarikat Irak'ta kuruldu. Kurucusu Gilan orijinli Ahmet Rıfai'dir. Basra doğumlu olduğu için Ahmet Basri diye de bilinmiştir. Bu tarikat etrafa Irak'tan yayılmıştır. İlk yayıcıları ve halifeleri arasında Ahmet Rıfai'nin yakınları önemli bir yer tutmaktadır. 13'üncü yüzyılda Anadolu'da en etkin tarikatlardan biri, hatta belki de en etkin Rıfailiktir. Bu dönemin en ünlü Rıfai önderleri ise Ahmet Kuçek-i Rıfai (kaynaklar onu bu tarikatın kurucusu olan Ahmet Rıfai'den ayırt etmek için küçük anlamlı 'Kuçek' sıfatı kullanırlar) ile Mahmut Hayrani'dir.

Dersim ve Zaza Tarihi'nde eldeki bilgilerden hareketle Ahmet Kuçek-i Rıfai'nin ünlü Karaca Ahmet olduğunu ortaya koydum. Yani Karaca Ahmet (Küçük Ahmet Rıfai) ile Mahmut Hayrani (Mahmut Rıfai) kardeşlerdir.

Onların Rıfai tarikatının kurucusu Büyük Ahmet Rıfai ile akraba olduklarını düşünüyorum. Bu düşüncemin tek dayanağı şeceresele bilgiler ve Rıfai nisbesi değildir. Cedlerinin Mahmut Hayrani olduğunu söyleyen Kureşanlılar'ın konuştukları dil ve kendi rivayetlerinde Irak'la (özellikle Kerbela ve çevresi ile) kurulan bağlantılar da önemli kanıtlardır.

Dersim'in dervişleri Kureşanlıdır. Rıfailiği tanıyanlar bu dervişlerin pratikleri (yılan, aslan ve ateş öyküleri) ile Rıfailik arasındaki bağlantıyı yakalamakta güçlük çekmezler. Bu olgu da Kureşanlılar'ın Rıfailer ile bağlantısına işaret eder.

Uzun lafın kisası Kureşanlılar, Rıfailer'dir.

Gelelim Şah Hasan ve Seyit adlarına:

Bu ikilinin öncülük ettiği göçü anlatan rivayetin değişik versiyonları mevcuttur. Bunlara Dersim ve Zaza Tarihi'nde oldukça ayrıntılı değindim.

3 Ağustos 1937 tarihli Tan Gazetesi'nde bu geleneğin değişik bir versiyonu Latif Erenel tarafından şöyle

nakledilir:

“Dersimli kimdir, nereden gelmiştir, halkın menşei nedir? Bunun etrafında çok yazılar yazıldı. Birçok iddialar yürütüldü. Benim burada kısaca kaydedeceğim şey, duyduğum birkaç nokta olacaktır.....Bundan 1200 sene kadar evvel Horasan’dan kalkan Ahmet Basri, Malatya’nın bir kısmına girmiş yerleşmiş, oğulları Şeyh Hasan ve Seyit Ali adlarını almışlardır. Şeyh Hasan’ın Ferhat, Kara Bali, Abbas adlarında oğulları türemiş. Seyit Ali’nin oğullarından da Koç, Resik, ve Şam uşakları türemiştir...”

(Bkz. a.g.y.)

1930’ların başında Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından hazırlanmış olan Dersim adlı kitapta bu rivayetin nisbeten farklı ve daha ayrıntılı bir versiyonunu buluyoruz:

“Garbi Dersim’e gelince, bu mıntıkada sakin aşiretler arasındaki tradisyon şudur: Ecdatları Horasan’da mukim Şeyh Ahmedi Yasevi imiş. Cengiz istilası üzerine Ahmedi Yasevi’nin oğlu Şeyh Hasan Dede aşiret halkı ile Irak’a göçetmiş, orada Abbasi halifesine dehalet ederek iskan edilmiş. Hasan Dede bir aralık Hicaz’a ve oradan Mısır’a geçmiş ve Bağdad’a döndüğü zaman o yerlerde kalamayacağını kestirerek aşiret halkı ile Anadolu’ya geçmiş ve Konya Selçukluları’ndan Alaeddin’e tebaiyet etmiş. Alaeddin, bir hemşiresini Hasan Dede’ye tezvîç ederek onu aşiretiyle beraber Malatya civarında iskan etmiş. Bu aşiret Yavuz Sultan Selim zamanına kadar bu mıntıkada kalmış. Yavuz’un Şiilikle birahmane mücadelesi sırasında korku ile Dersim’e kaçmışlar. Şeyh Hasan Dede yolda ölmüş, Kebanmadeni kazasının Şeyh Hasan karyesinde defnedilmiş. Hasan ve Seyit isimindeki iki oğlu aşiret halkı ile beraber asıl Dersim mıntikasına göçmüşler. Hasan, Hozat ve civarında kalmış. Seyit, kendi tevabii ile Ovacık mıntikasına geçmiş. Hasan’ın Abbas, Karaballı, Kırık ve Ferhat isminde dört oğlu olmuş. Bunların herbiri bir aşiret halinde taazzuv etmiş. Bugün Şey Hasanlı grubu altında Abbas, Karaballı, Ferhat aşiretleri vardır. Ve esas aşiret grupları olan bunlar da daha küçük kabileler haline inkısam etmişlerdir. Seyit isimindeki diğer kardeşin Koç, Kal, Kav isminde üç çocuğu olmuş, bunlardan Koç’un Şam ve Resik; Kal’ın Bal, Abbas, Persim, Keçel; Kav’ın Beyt, Maksut, Bezgever adlı çocukları olmuş. Zamanla her biri bugün aynı namlarla anılan aşiretleri teşkil etmişler. Bunlardan daha bir takımı küçük gruplara ayrılmışlardır. Garbi Dersim’e bugün hakim nafiz olan aşiretler bunlardır...Garbi Dersim’i teşkil eden.... bu aşiretlerin Dersim’in ilk sakinleri olmadığı ve yakın bir tarihte mezkur mıntıkaya göçtükleri şüphesizdir.”

(Bkz. a.g.y., s. 44-45).

Bu aynı rivayet Mehmet Nuri Dersimi tarafından Hatratım adlı kitapta kısmen farklı kaydedilmektedir. O’nun kaydettiği versiyonda Şeyh Hasan’ın kardeşi Seyit’in bir adının da ‘Kalemamsor’ olduğu ve bu sözcüğün ‘Kırmızı Elbiseli’ anlamına geldiği açıklaması yer almaktadır.

Khalemamsor adı değişik kaynaklarda ve halk dilinde çeşitli şekiller altında görünür: Khalmamsar, Khalmamsır, Khalmamsor veya Khalman Sar gibi.

Geleneğin bazı versiyonlarında Şeyh Hasan (Şah Hasan) ve Seyit (Khalemamsor) ikilisinin ilişkileri kardeş olarak değil, ama efendi-hizmetçi gibi sunulur. Bir versiyonda efendi konumundaki Şah Hasan iken, bir diğerinde Khalemamsor (Seyit)’dur.

Bunlar Şah Hasanlılar ile Seydanlılar arasındaki üstünlük mücadelesinin anıdır.

M. Nuri Dersimi’deki versiyona göre Şah Hasan, kendi kızı ‘Goncasor’u Khalemamsor’la (Seyit) evlendirmiştir. Goncasor (Kıncasur) adı da Dersim dilinde Kırmızı Elbiseli (Kızılbaş) demektir.

Bütün ayrıntıları anlatıp okuyucunun başını ağrıtmak istemiyorum. Buraya kadarki anlatımların içerdiği ipuçlarının toplamı geleneği tarihsel bir zemine oturtmak için yeterlidir. Yukarıya aktardığımız rivayetler dikkatle okunduğunda Seyit denen kardeşin adının iki farklı şekilde verildiği görülür: Bir versiyonda onun adının Seyit Ali (Seydali), bir diğerinde Khalemamsor (Kırmızı Elbiseli, Kızılbaş) olduğu söylenir.

Kısacası farklı dönemlerin olayları ve kahramanları birbirine karıştırıldığı için iki adet Seyit sözkonusudur. Seyit Ali denen figür daha erken tarihte yer almış olan Kureşan (Rıfai) göçünü temsil etmektedir. Buna az evvel değinmiştim. Bence bu Seyit Ali, Kureş ile birlikte yanan fırına girdiği rivayet edilen Derviş Gevr (Derviş Beyaz) olabilir. Bazı gelenek ve şecerelerde Derviş Gevr’in gerçek adının Seyit Ali olduğuna işaret edilmektedir. Khalemamsor denen figür ise Safevi Şah Haydar’dır (ölm. 1488). Dersim’in kabesi olarak bilinen ve asıl adının ‘Saheyder’ olduğu söylenen Düzgün Baba işte bu Şah Haydar’dır. Khalemamsor adının Kırmızı Elbiseli anlamına geldiğini bildiğimize göre, burada Safeviler’e referans verildiğini anlamak zor değildir. Çünkü kendi yandaşlarına kırmızı başlık giydiren Şah Haydar’dan itibaren Safeviler Kızılbaş olarak bilindiler. Dersimliler de dahil olmak üzere Şah Haydar’ı izleyenler Surh-i Ser (Kızıl Baş) ve/veya Haydari olarak anıldılar. Özetle, rivayeteki Seyit adları Dersim’in seyitleri olarak bilinen Kureşanlılar ile Safeviler’i temsil ederler.

Burada sözünü etmediğimiz diğer ayrıntılarla birlikte düşünüldüğünde rivayeteki Şah Hasan’ın (Şeyh Hasan) da gerçekte bir değil aynı adı taşıyan iki farklı kişiyi temsil ettiği görülür. Rivayetin Şah Hasan dediklerinden biri Akkoyunlu Uzun Hasan (1425-1478)’dır. Diğeri ise Çemişgez Emiri İkinci Şah Hasan (1514-1543/4)’dır. Kızını Khalemamsor’la evlendirdiği söylenen Şah Hasan, kesinlikle Akkoyunlu Uzun Hasan’dır. Safevi Şah

Haydar'ın onun kızı Alemşah Begum (Dersim geleneğinde Kıncısür) ile evlendiği bilinen bir şeydir. Kısacası rivayette anlatılan olaylardan biri Akkoyunlular ile Safeviler'in Dersim'e gelişidir. Bu iki gücün ilişkileri, ittifakları ve çatışmaları tarihsel kayıtlarda mevcuttur. Dersim geleneğindeki egemen yorumda Şah Hasananlılar Akkoyunlular'la, Seydanlılar ise Safeviler'le özdeşleştirilmekte, Şeyh Hasanan ve Seydan ayrımı Akkoyunlu-Safevi ayrılığı ve çatışması gibi sunulmaktadır. Bu yorum kendilerinden Geç Dersimliler olarak sözettiğim Şeyh Hasananlılar'ın Akkoyunlu, Seydanlılar'ın ise Safevi olduğu şeklinde bir görüş içermektedir. Böylece geleneğimizin Geç Dersimliler dediği katmanın iki önemli ögesini daha tespit etmiş oluyoruz. Bunlar Akkoyunlular ile Safeviler'dir. Ama Dersim'de Akkoyunlu ögenin yeri çok fazla değil. Çünkü Akkoyunlu Konfederasyonu'na dahil Dersimi ve Kürt aşiretlerine de sık sık Akkoyunlular denerek referans verilmekte ve bununla onların etnik Türkmen oldukları değil, mensup oldukları aşiret ittifakı (siyasi ittifak) kastedilmektedir. Safeviler'in kurucusu Şeyh Safi ve aşireti ise Dımılı'dır.

Şah Hasan-Seyit geleneğinde sözü edilen diğer Şah Hasan ise az evvel işaret ettiğim gibi Çemişgezek emiri İkinci Şeyh Hasan (1514-1543/44)'dır. Melkişiler olarak da anılan Çemişgezek emirlerinin Erzurum merkezli Saltuklular soyundan geldikleri Şerefname'de anlatılmaktadır. Dersimliler, özellikle Batı Dersim'in Çemişgezek veya Melkişiler adıyla bilinen aşiret konfederasyonu Safevi Devrimi'ne aktif şekilde katılmışlardı. Onlar bizzat İran'ın ve Horasan'ın kendisinde de bu devrimin ve davanın kazanması için aşiretler halinde savaştılar. Ama Çaldıran yenilgisi ile birlikte Safevi Devrimi dalgası gerilemeye başlamış, Horasan da dahil İran ve Irak sahasında bu devrimin başarısı ve devamı için en ön saflarda dövüşen Çemişgezek beyliği ve konfederasyonun liderleri yanlarındaki aşiretleriyle birlikte Dersim'e dönmeye başlamışlardı. Şeyh Hasan-Seyit rivayeti Çaldıran sonrası geri dönüşten bazı kesitleri de yanlış şekilde bir ilk geliş gibi yansıtmaktadır. Bu sırada geri dönenlerden biri babası Çaldıran'da öldürülmüş olan İkinci Şeyh Hasan'dır. Tam da rivayette anlatıldığı şekilde ilkin Malatya'ya geldi, daha sonra gidip Yavuz Selim'le görüşüp onun tasvibini de alarak Çemişgezek'i Safeviler'den geri aldı. Rivayetin Mısır dediği Afrika'daki bildiğimiz Mısır değil, o tarihte Mısır Memlûkleri'nin kontrolünde bulunan ve onların bir valisi tarafından yönetilen Malatya ve çevresidir. Aynı gelenekteki Malatya'dan geliş motifi de bir boyutuyla bu dönüş olayına referanstır. Rivayetin bu bölümü de tarihsel bir olay olup Şerefname'nin Çemişgezek Hükümdarları bölümünde daha doğru ve daha tam şekliyle kayda geçirilmiş bulunuluyor.

O halde geleneğimizin Geç Dersimliler dedikleri, geleneğe yansıyan temel öğeleri itibariyle, Saltuklular (Melkişiler), Rifailer (Kureşanlılar), Safeviler ve Akkoyunlular'dan bileşen halk tabakasıdır. Bölgede eski olmakla birlikte Dersim içine 17. veya 18. yüzyılda ilerledikleri anlaşılan Zaza kökenli Suran, Ciban, Yusufan ve Çarekan aşiretleri de kronolojik bakış açısından Geç Dersimliler'e dahil edilebilirler. Modern Dersimliler; Eski Dersimliler ve Geç Dersimliler olarak adlandırdığım katmanların bir sentezidirler ve onların tarihi de bu iki tabakanın ortak tarihidir.

ŞAH HASAN-SEYİT GELENEĞİNDEKİ ŞEYH AHMET'İN KİMLİĞİ

Geç Dersimliler'in orijinlerine ilişkin Şah Hasan-Seyit rivayetinde, sadece bir Hasan'dan değil iki Hasan'dan, sadece bir Seyit'ten değil iki Seyit'ten sözedildiğini söyleyerek bunların kimlikleri konusundaki görüşümü açıkladım.

Benim düşünceme göre bu gelenekte referans verilen Hasan'lar şunlardı:

- 1) Akkoyunlu Uzun Hasan
- 2) Saltuklu Şah Hasan (Çemişgezek Emiri İkinci Şah Hasan).

Bu gelenekte referans verilen Seyit'ler ise:

- 1) Seyit Ali (Derviş Gewr?)
- 2) Khalemamsor (Geç Kalmem, Şah Haydar Safevi, Düzgün Baba).

Peki gelenekte kendisinden söz edilen Şeyh Ahmet (Ahmet Dede) kimdir?

Okuyucu daha önce aktardığım rivayetlere dikkatle baktığında, kardeş oldukları söylenen Hasan ve Seyit'in babaları Şeyh Ahmet'in adının da değişik versiyonlarda farklı verildiğini görecektir.

Yani geleneğimizde iki Hasan ve iki Seyit'in yanısıra iki adet de Şeyh Ahmet vardır:

- 1) Ahmet Yesevi
- 2) Ahmet Basri

Geç Dersimliler kendilerinin bu iki atadan indiklerine inanırlar.

Çünkü Şah Hasan ve Seyit'in onların çocukları veya torunları olduğunu, Şahhasananlılar ile Seydanlılar olarak bilinen aşiretlerin onlardan türediğini söylerler.

Dersim-Kızılbaz geleneklerindeki "Yesevi" nisbesinin doğrusu benim görüşüme göre Safevi olmalıdır. Yani Ahmet Yesevi değil, Ahmet Safevi denmelidir.

Geç Dersimliler'in ve Aleviler'in sözünü ettikleri gelenek Yesevilik değil, Safeviliktir. Bu düzeltme yapılmadıkça, geleneklerimiz havada kalır, tarihsel bir zemine oturmaz.

Bu yüzdendir ki gelenekteki Yesevi soyadının gerçekte Safeviler'e (Erdebil Ocağı'na), Ahmet adının ise Safevi önderlerinden birine referans olduğunu düşünüyor, bunda ısrar ediyorum. Tarihsel olguların bize söylediği budur. Kendisinden Ahmet Yesevi olarak sözedilen Safevi önderinin kimliğine az sonra değineceğim. Gelenekteki Ahmet Basri ise Rıfai tarikatının kurucusu Ahmet Rıfai'dir (Doğ. 1118, Basra-ölm. 23 Eylül 1182). Basra'da doğduğu, yaşamı ve faaliyetinin bir bölümü orada geçtiği için ona Basri nisbesiyle de referans verilmektedir. Rıfailer'in orijinde Gilani bir aşiret (topluluk) ve tarikat olduğuna işaret etmiştim.

Önceki bölümde geleneğimizin Kureyş dediği Mahmut Hayrani'nin adının Akşehir'de bulunan sandukası üzerinde Mahmut Rıfai olarak kaydedildiğine işaret etmiş, onun ağabeyi Ahmet Rıfai'nin (Küçük Ahmet Rıfai, Ahmed bin Masud) Karaca Ahmet diye bilinen kişilikle bir ve aynı olduğunu söylemiştim. Bu iki kardeş benim görüşüme göre Rıfai tarikatının kurucusu Büyük Ahmet Rıfai'nin soyu ile ilişkilidirler.

'Erzincan' adlı kitabında Ali Kemali, Dersim seyitlerinin listesini verdiği yerde Dersim geleneğindeki iki Ahmet'in adlarını şöyle kaydetmektedir:

1) Şeyh Ahmet Dede (Şeyh Ahmet Dedeler): Yesevi evladındandır. Bütün seyit ve ocakların başkaynağı olarak görülürler. Merkezleri Tercan ve Mazgirt'ir. Malatya'da da vardılar. Dersim aşiretleri O'nun Şeyh Hasan ve Seyit adlarındaki iki oğlundan türemişlerdir.

2) Gözcü Kara Ahmet Dede (Gözcü Kara Ahmet Dede evladı).

Ali Kemali, Ahmet Basri yerine Gözcü Kara Ahmet'in adını yazmakla benim düşüncemi doğruluyor. Çünkü onun listesinde Gözcü Kara Ahmed Dede adı altında geçen kişi ünlü Karaca Ahmet'ten başkası olamaz. Menakıblarda Karaca Ahmet'in 'Rum'un Gözcüsü' olarak tanımlandığı, herbiri bir Alevi ocağına atfedilen Alevi cemlerindeki on-iki posttan (görevden) gözcü postuna Karaca Ahmet Sultan Postu dendiği hatırlanmalıdır. Ali Kemali'nin kaydettiği versiyonda yapılan şey, Büyük Ahmet Rıfai'nin (Ahmet Basri) yerine onunla aynı adı taşıyan kendi soyundan Küçük Ahmet Rıfai'nin (nam-ı diğer Karaca Ahmet) ikame edilmesinden başka bir şey değildir.

O halde geleneğimizdeki iki Ahmet'i de tespit etmiş bulunuyoruz.

Dersim ve Alevi geleneklerinde bu iki Ahmet'in açık şekilde ayırt edilemediğini, genelde Şeyh Ahmet olarak anılıp sık sık birbirine karıştırıldığını not etmeliyim.

Şimdi bu konuyu bağlamak için kendisinden Ahmet Yesevi olarak sözedilen Safevi liderinin kişisel kimliğine ilişkin birşeyler daha söylemek zorundayım.

Geleneklerin belirli halklara veya hanedanlıklara referans verirken bu halk veya hanedanlıkların en çok ünlenen temsilcisinin adını kollektif bir ad gibi kullandıkları sık görülür. Sözelimi Alevi geleneğinde Emevi adı sık anılmaz. Bu hanedanlığa daha çok Yezid'in adıyla göndermede bulunulur. Bir diğer örnek Selçuklular'dır. Gelenekler Selçuklu hükümdarlarından neredeyse sadece birini tanıyor, bu hanedanlığın tüm yöneticilerine Alaeddin Keykubad diye referans veriyor. Yani Alaeddin Keykubad'ın adı konu Selçuklular olunca kollektif bir kimlik gibi kullanılıyor. Daha bir yığın örnek verilebilir.

Dersim geleneği ile Orta Asya kaynaklı Yesevi geleneği hiç bir şekilde bağdaşmazlar. Birinin diğerinden veya ikisinin aynı kaynaktan/ekolden gelmesi olanaksızdır.

Demek istediğim şu ki, Ahmet Yesevi adı geleneklerin dilinde Safeviler ve onların önderleri için kullanılan kollektif bir addir. Bu adın hangi Safevi önderine ait olduğu sorulabilir. Buna benim vereceğim yanıt Şah Haydar Safevi'dir. Çünkü Safevi Şah Haydar'ın aynı zamanda 'Hoca Ahmet' (= Ahmet Yesevi) diye bilindiğinin kanıtları vardır.

Geç Dersim ve Kızılbaş-Alevi geleneklerinde adı geçen Ahmet Yesevi'nin kimliği konusunda en önemli ipucunu J. W. Crowfoot'un 1900 yılında yayınlanmış olan *Survivals Among The Cappadocian Kızılbaş (Bektaş)* başlıklı makalesinde buluyoruz. Bu makale tarafımdan Türkçe'ye çevrilip *Desmala Sure* dergisinin 15. (Eylül 1995) ve 16. (Mayıs 1996) sayılarında iki bölüm halinde yayımlanmıştı.

1900 yılında Ankara'ya bağlı Kızılbaş köylerinden Haydar Sultan ve Hasan Dede'yi ziyaret eden Crowfoot, bu köylerin halkından duyduğu gelenekleri kaydeder ve yorumlar. Haydar Sultan'daki türbede yatan ve o köye adını veren Haydar'ın Hoca Ahmet (Ahmet Yesevi) olarak da bilindiği söylenmiştir kendisine. Crowfoot, köylülerin bu Haydar Sultan'ı Uzun Hasan'ın kızı Martha (Alemlaş Begum) ile evlenmiş olan Safevi Şeyh Haydar olarak tanıttıklarını kaydetmektedir.

Bir dipnotunda Crowfoot, Hoca Ahmet'in (Şah Haydar, Ahmet Yesevi) Karaca Ahmet'le aynı sanıldığını veya onunla karıştırıldığını da yazmaktadır. Yani Geç Dersimliler'in geleneğindeki iki Ahmet daha önce işaret ettiğim gibi geleneklerde sık sık birbirine karıştırılmaktadır.

1899-1916 arası yıllarda Yunanistan ve Türkiye'de kalmış olan arkeolog F. W. Hasluck'un (1913'te Konya'dadır), *Christianity And Islam Under The Sultans* (Oxford, 1929) adlı iki ciltlik kitabında ifade ettiği

görüşler de önemlidirler.

Hasluck, kitabının 2'inci cildinde Crowfoot'un dediklerini "Haydar, Hoca Ahmed, Karaca Ahmed" başlıklı bölümde şöyle değerlendirir:

Yörede anlatılana göre Haydar Sultan köyüne adını veren kişi İran kralının oğludur, Horasan'ın Yassevi adlı kentinden gelmiş. Bu Seyit Haydar'ın bir adı da Hoca Ahmed'dir. Hacı Bektaş'la birlikte Kayseri'ye gidip orada Mene adında Hristiyan bir kadınla evlenmiş. İlginçtir ki (Hasluck ekler bu bilgiyi) ordaki yerin Hristiyan sahibinin adı (gerçek veya hayali) 'S. Menas'tır ve ortodokslar ona gizli şeyleri ifşa eden kişi olarak bakar. Mene ile evlenen Hoca Ahmed (Haydar) türbesinin bulunduğu köye gelip yerleşir, orda ölür. Tüm köy halkı bu çiftin soyundan olduğunu söylemektedir.

Hasluck'un vardığı sonuç şudur:

Haydar, bu köy halkının seyit-atasıdır. Bu Haydar'ın Şah İsmail'in babası ile karıştırılıp karıştırılmadığı şimdilik önemsiz. Bektaşiler bu lokal geleneğe şunu ekler:

Bektaşiler'e (Bektaşî geleneğine göre) göre bu Haydar, Hoca Ahmed Yesevi'nin ta kendisidir, aynı kişidir. Hoca Ahmed Yesevi'nin kendisi ise Bektaşî seyit Karaca Ahmed'le karışır, aynılar mı, ayrılar mı ayırd edilemez. (Bk. a.g.e., s. 403-405).

Safevi Şah Haydar'ın aynı zamanda Ahmet Yesevi (Hoca Ahmed) diye bilindiğine tanıklık eden yukarıdaki bilgiler, benim Yesevilik denen şeyin gerçekte Safevilik olduğu şeklindeki görüşümü de kanıtlamaktadır.

O halde geleneğimizdeki Ahmet Yesevi de, Şah Haydar Safevidir.

Bitirirken bir düşüncemi daha not edeyim:

Bir deyişinde gerçek adının Koca Haydar olduğunu söyleyen ünlü Pir Sultan da Şah Haydar'dır (yani Düzgün Baba). Dersimli bunu bilmez, söylemez; ama Dersim'in kalbi Mameki'de onun heykelini dikmekle bunu hissettiğini de belli eder.

GELENEKLERİN ANALİZİ IŞIĞINDA DERSİM AŞİRETLERİNİN NİHAİ TASNİFİ

Asıl konumuza girmeden evvel buraya kadarki bulgularımızı bir arada vererek hafızaları tazelemekte yarar var:

Erken Dersimliler'in geleneklerindeki adların tarihsel karşılıkları:

Khal Mem (= Mamakanlar, Çanlar)

Khal Ferat (= Partlar)

Geç Dersim ve Alevi geleneklerinin eksenindeki adlar ve tarihsel karşılıkları:

Şeyh Ahmet: Ahmet Yesevi (Şah Haydar, bir ihtimal onun cedlerinden biri, belki babası Şah Cüneyt)

Ahmet Basri (Büyük Ahmet Rıfai, bazen Küçük Ahmet Rıfai/Karaca Ahmet)

Geleneklerdeki Şeyh Ahmet, bu ikilinin kombinasyonuna tekabül eder.

Şah Hasan:

Saltuklu Şah Hasan

Akkoyunlu Uzun Hasan

Seyit:

Seyit Ali (Derviş Gewr, Dewreso Gêwr?)

Khalemamsor (Bava Sur/Bava Mansur/Bamasur, Geç Kalmem, Şah Haydar, Düzgün Bava, Pir Sultan).

Şimdi bu bulguların toplamı ışığında aşiretlerimizin tasnifi konusunda genel bir fikir yürütebiliriz.

Kuşkusuz ki, tek tek her aşiretin bağlı bulunduğu tabakayı saptayabilecek durumda değiliz. Burada yapacağımız şey geleneğin yukarıdaki analizinden ve diğer bulgulardan ve ipuçlarından hareketle zamanla rafine edilecek taslak bir fotoğraf çıkarmaktır. Bu fotoğraf hatalar içerebilir, kimi kısımlarında yeterli netlik olmayabilir. Bunu doğal karşılamak gerekir, çünkü bu fotoğrafı çıkarırken eldeki bilgi ve bulgular tarafından sınırlandırılmış bulunuyoruz. Veriler çoğaldıkça burada yapılan tasnifin daha da işlenip olgunlaştırılması gerekir.

Eski Dersim Aşiretleri (Khal Mem-Khal Ferat grubu aşiretleri):

Daha önce en azından kısmen bu gruba dahil olduklarını söylediğim aşiretler ile yukarıya aktardığım Osmanlı kayıtlarında geçen Çan'lı ve Man'lı aşiret adları biraraya getirilirse bu tabaka hakkında kabaca bir fikir edinilebilir:

Şıxmamed, Demenan, Alan, Lolan, Areyli, Haydaran, Karsan, Birman, Saltuklu, Haran (Hıran), Hormekli,

Ferhat, Pahlı, Derejan, Kuzuçan, Çanbegan-Canikan, Çan/Açan/Ocanlı/Palçanlı/Tırcanlı,

Man/Manasoğlu/Mameki/Mamiki/Mamekanlı (Çan veya Man'lı bu son adlar için Osmanlı kayıtlarına bakınız),

vd.

Tarih Boyunca Türk Kavimleri adlı kitabında Edip Yavuz'un 'Dersimli Topluluğu' içinde saydığı aşağıdaki 24 aşiretin hepsi değilse de büyük bölümü bu grupla ilişkilendirilebilir (E. Yavuz'un yazımını esas alıyorum aşağıda):

1) Abdalan, 2) Alan, 3) Arelli, 4) Balaban, 5) Caferan, 6) Çarikli, 7) Dedemanlılar (E. Yavuz, Demenan aşiretinin adını böyle yazmaktadır), 8) Elhanlılar, 9) Hadikan, 10) Haydaran, 11) Hormek, 12) İzolu, 13) Karsan, 14) Kemanlı, 15) Kobanlı, 16) Kureyşan, 17) Lolan, 18) Pilvenk, 19) Rutan, 20) Silan, 21) Sisan, 22) Şevelan, 23) Yusufan (Ali Kemali bu aşireti bir Şeyhan oymağı, yani Ezdi sayar), 24) Zimtik.

Geç Dersim aşiretlerine gelince:

Geç Dersimliler'in gelişi daha önce işaret ettiğim gibi bir değil, fakat 10./11., 11.-13./14. ve 14.-16. yüzyıllarda olmak üzere birkaç dalgada gerçekleşir. Gelenekteki karışıklık ve isimlerin çiftleşmesi tüm bu gelişlerin birleştirilerek anlatılmasından, tekil bir göçmüş gibi sunulmasından ileri gelmektedir.

Gelenekteki iki Hasan'dan biri Saltuklular'ı (Melkişiler), diğeri Akkoyunlular'ı temsil eder. Seyitlerden biri Kureşanlılar'ı, diğeri Safeviler'i temsil eder.

Geç Dersimliler dediklerimiz işte bu birkaç tabakadan bileşirler.

Bunlardan Saltuklular'ın Dersim ve çevresinde belirmeleri en az 10. Yüzyıl kadar gerilere dayanır. Çemişgezek Krallığı'nı kuranlar onlardır. Daha sonra Kureşanlılar (Rıfailer), ardından Akkoyunlular ve Safeviler görünürler. Oniki rakkamı geleneklerimizde sık telaffuz edilir. Buradan hareketle Dersim'de 12'li aşiret kuruluşunun esas alındığı söylenebilir. Edip Yavuz da bu görüştedir.

Buradan hareketle Edip Yavuz 'Şah Hasananlılar Topluluğu' adı altında Şah Hasananlılar ve Seydanlılar olmak üzere 12'li iki grup saymakta ve bunların bileşimini aşağıdaki gibi vermektedir:

Şah Hasananlılar:

1) Abbasan, 2) Bahtiyar (asıl gövdesi İran'dadır), 3) Beyt, 4) Butikan (Putikanlı, Bit/Bitan), 5) Ferhat, 6) Gülabi, 7) İksorlu, 8) Karaballı, 9) Kari Kali, 10) Kormeşli, 11) Laçın, 12) Seyit Kemal.

Edip Yavuz'dan aktardığım bu listede sade halkın bu grupta saydığı Kırğan aşireti sayılmamış, halkın bu gruba dahil etmediği bazı aşiretler, örneğin Beytan/Bitan aşireti ve Seyit Kemaller ise bu gruba dahil edilmiş.

Bu gruptaki aşiretlerin ana gövdesinin Batı Dersim'de, başka deyişle Çemişgezek Sancağı'nın kalbinde ve yakın çevresinde yerleşik olduklarına dikkat edilmelidir. Koçkiri aşiretleri grubu da kendi geleneklerine göre Şah Hasananlılar grubuna dahildirler.

Seydanlılar:

1) Arslan, 2) Aşuranlı, 3) Bal, 4) Birim (Birman), 5) Gav (Gevanlı), 6) Keçel (Keçeli), 7) Koç, 8) Maksut, 9) Rezik, 10) Şam, 11) Süleyman, 12) Topuz (Bezgar/Bezgevr).

Edip Yavuz, bu aşiretlerden Gevanlılar'ın Zilan grubu içinde Dili/Dilikan/Diliki adıyla anıldıklarını yazmaktadır. Bu grubun ana gövdesi ise Doğu Dersim'de bulunmaktadır.

Şah Hasananlılar denince esasta Saltuklular'ı ve Akkoyunlular'ı, başka deyişle Çemişgezek emirliği ile bu emirliğin dayandığı Çemişgezek aşiret konfederasyonunu anlamak gerekir. Şah Hasananlılar dendiğinde ilk elde akla gelen Abbasan, Ferhadan, Karabalan ve Kırğan aşiretleri besbelli ki bu aşiret konfederasyonuna dahillerdi.

Seydanlılar denince de akla Kureşanlılar (Rıfailer) ve Safeviler (Erdebil Ocağı) gelmelidir. Kureşanlılar'ın Dersim'e gelişi daha erken bir tarihe rastlar. Hem bu nedenle hem de Kureşanlılar ile Ezdiler arasında bir bağlantı olduğuna inandığım için, Seydanlılar olarak anılan bu iki gruptan Kureşanlılar'ı Şeyhanlılar diyerek ayırt edebiliriz. Bana öyle geliyor ki, Şeyhan ve Seydan kavramları bazen Kureyş ve Bamasur ocaklarına bağlı ocakları (ocak örgütlenmesinde de 12'li sistem esas alınmıştır gibi) tanımlarken, bazen de bu ocaklara bağlanan tüm talip aşiretleri kapsayacak manada kullanılmaktadırlar.

Kureşanlılar'ın (Şeyhanlılar) kapsamına giren aşiretler konusunda elimizde üç liste mevcuttur.

Bunlardan biri Şarik (Varto) şeceresinde adları geçen 12 aşiret, biri Kureyş Şeceresi'nde adları verilen 12 aşiret, bir diğeri ise 12 Kureşan ezbetidir.

Şarik Şeceresi'nde Dersim'e Mahmut Hayrani-Mansur-Derviş Gevr (Seyit Ali) öncülüğünde geldikleri ya da onlara bağlandıkları söylenen aşiretler şöyle sayılmaktadır: 1) Delisenler (Delsinler, Delihasanlar), 2) Alan, 3) Ba-İlyas, 4) Milli, 5) İzol, 6) Haydar, 7) Karsan, 8) Lal, 9) Çakır Tahir, 10) Dada, 11) Zor Veliyan, 12) Merdis. (Bk. M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 1948, s. 77-78; Nejat Birdoğan, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, 1990, s. 138-141).

Fırat, bir yerde bu şecerede Hıran, Arilli, Şahveliyan ve Şadilli aşiretlerinin de adlarının geçtiğini söylerse de yukarıdaki listede bu aşiretlerin adları görünmez veya bu ad altında verilmezler.

Açık ki bu aşiretlerin hepsi bu göçle gelmiş olamazlar. Çünkü bu aşiretlerin bir bölümü Dersim'in çok eski orijinal aşiretleridir, yani gerçekte Kalmem-Kalferat grubuna mensupturlar. Bu nedenle bu eski aşiretler

bakımından bir geliş değil, bu tarihte adı geçen ocaklara bir bağlanma sözkonusudur.

Kureyş Şeceresi'nde ise şu aşiretlerin adları geçmektedir:

1)Milli, 2) İzol, 3) Haydar, 4) Karıban, 5) Lal, 6) Arap Tahir, 7) Dada, 8) Zudolyan, 9) Merdini, 10) İlyas, 11) Şakak, 12) Desinler.

(Bk. Nejat Birdoğan, a.g.y., Kureyşanlılar'ın Soy Ağacı).

Burdaki aşiret adları Şarik şeceresindekilerden kısmen farklıdır.

Dersim'in Kureyşan aşiret konfederasyonuna dahil 12 aşiret/kabile ise benim değişik kaynaklardan topladığım bilgilere göre şöyledir:

1)Hasanan (Hüsenan), 2) Golan (Gülnan), 3) Kalyan, 4) Dalyan, 5) Alyan (Aliyan), 6) Haman (Hemo), 7) Süleyman (Silêmano), 8) Çıtan (Cıvo), 9) Kudan (Khudo), 10) Şeyhan/Seydan (Şixo/Seydu), 11) Qajıyan (Qajiyu), 12) Seteri.

Kureyşan grubuna dahil aşiretlerden biri olarak gösterilen Mawelyanları (Mewaliyo) bu listeye eklemem. Böylece bu bölümde bu incelemenin (aşiretler bahsinin) esaslarını vermekle yetiniyor, ayrıntıları bir sonraki bölüme bırakıyorum. Yukarıdaki şecerelelerin ve diğer bilgilerin ayrıntılı analizi için Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı çalışmama bakılmalıdır.

Esas Dersim'in 12 aşireti diye tanımlanan aşiretler geleneğin bir versiyonunda Kureyşan (Şeyhan) grubuna, diğer versiyonunda Seydan (Safevi) grubuna dahil edilen aşiretlerdir. Bazen de bu 12 aşiret coğrafi esasa göre, yani Ovacık'tan Pülümür'e dek uzanan ve iki suyun arasında kalan Eski Dersim'de yerleşik aşiretlere karşılık kullanılmaktadır. Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Kazım Orbay tarafından kaleme alındığı söylenen Dersim adlı kitabında Seydanlılar/Şeyhanlılar için "nam-ı diğer Kalular, Kalmanlılar" ifadesi kullanılır. Yani bu kitapta Şeyhanlılar = Seydanlılar = Kalular = Kalanlılar = Kalmanlılar özdeşliği kurulur. Seydan grubundan 'Kalan aşiret grubu' veya 'Kalmanlı aşireti manzumesi' diye sözedilir.

Seydan (Safevi) grubuna dahil aşiretler geleneğimizde Seydu (Seydan) ve Domane Khalmemi adları altında saklıdır. Domane Khalmemi grubundaki 7 aşirete daha önce değinmişim. Bunlar Şıxmamed, Demenan, Alan, Lolan, Areyli, Haydaran ve Karsan aşiretleriydi. Ama bunların da bir bölümünün gerçekte Khalmem-Khalferat tabakasına ait oldukları açıktır. Çünkü gelenekte Khalferat'ın kardeşi olan Khalmem ile Seyit'in kardeşi olan Khalemamsor'un (Khalman Sar) adları da sık sık birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu karışıklık yüzündendir ki onları ayırmak için Khalemamsor'dan Geç Khalmem olarak sözediyorum.

Bazı kaynaklara göre Safevi Şah Haydar'ın toplam 7 oğlu vardı. Domane Khalmemi grubunda yedi aşiretten sözedilmesi bu rakama referans olabilir. Kaynaklarda Şah Haydar'ın bu 7 oğlunun hepsinin adları verilmez. Şah Haydar'ın annesi Uzun Hasan'ın bacısıdır. Yani Uzun Hasan onun dayısıdır. Şah Haydar (Düzgün Bava, Geç Kalmem), dayısı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begum (Rumca adıyla Martha, Dersim geleneğinde Kincisur) ile evliydi. Bu evlilikten 3 oğlu oldu: Şah Ali (Ali Mirza, Yar Ali), İbrahim ve ünlü Şah İsmail. Kaynaklar özellikle bu üçlüden sözediler. Dersim geleneği Seyit'in (Khalemamsor) Kincisur'dan olma üç oğlunun adlarını Kal, Gew ve Koç olarak verirse de, bunların bazıları gerçekte diğer Seyit'in (Seyit Ali) çocukları olabilir. Her halükarda bir karışık kaynaşma sözkonusudur. Kaynakların bir bölümüne göre Şah Haydar'ın 3 oğlu 3 kızı vardı. Oğullarının adlarını az önce saydım. Ama kızlarının adları verilmez. Dersim geleneğinde Düzgün Bava'nın üç bacısı (?) olarak geçen isimler (Buyerê, Jêlê, Haskarê üçlüsü) mümkündür ki bu boşluğu doldursunlar. Burada ilkin Kureyşan (Şeyhan), daha sonra da Seydan (Safevi) aşiretlerinin Mıleto Qan denen eski halk tabakasının yaşadığı Doğu Dersim'e yerleşerek bu tabakayı kendine tabi kılması, dolayısıyla bir üst üste binme/yığılma ve zamanla karışık kaynaşma durumu sözkonusudur. Bu durum eski ve yeni katmanları birbirinden kalın çizgilerle ayırmayı güçleştirmektedir.

Seyitlerin etkisi daha kalıcı olduysa da Dersim'de Şahlar (Emirler) en azından bir dönem boyunca seyitlere baskın çıkmış görünürler. O nedenle de Seydanlılar sık sık Şah Hasananlılar'ın bir alt-grubu gibi gösterilirler. Öyle ki, yalnız Geç Dersimliler'in geneli değil, eski halk tabakası da dahil tüm Dersimliler zamanla Şah Hasananlılar diye bilinmeye başlarlar. Böylece Şah Hasananlılar adı tüm Dersimliler'in alternatif adlarından birine dönüşür. Örneğin Osmanlı kayıtları Dersimliler ve Şah Hasananlılar adlarını birbiri yerine kullanır. Ama tüm bunlara rağmen Dersim ve Dersimli adları baskın çıkar ve Geç Dersimliler de eski halk tabakasının adıyla Dersimli diye bilinirler.

Dersim aşiretleri içinde zamanla Dersimli olarak bilinir hale gelen Kürt ve Zaza kökenli aşiretler de vardır. İç-Dersim'in Kürt kökenli aşiretleri Şadilliler, Zaza kökenli aşiretleri ise Suranlılar adı altında toplanabilir. Tüm Anadolu sathında Dersim-soylu topluluklara ve ailelere rastlarız. Erzincan, Sivas-Koçkiri, Elazığ ve Malatya zaten vaktiyle Dersim'in birer parçasıydılar. Buralarda Dersim orijinlilere rastlamak şaşırtıcı değil. Maraş'ın Elbistan, Pazarcık, Göksu ve Afşin kazalarında, Kayseri Sarız'da ve Gürün'de Dersim'den geldiklerini söyleyen Sinemilliler var. Sarız'ın Kırmancı konuşan nüfusu kendisini 'Giniyan' ve 'Dersimli' olarak tanımlıyor. Adıyaman'da (Kahta) Dersimli Baliyanlar aşireti var. Elbistan merkezinde Mamahatun'dan gelme 93

sürgünleri var ve artık Türkleşmiş denebilecek bu topluluk 'Muhacirler' diye bilinmektedir. Pazarcık Narlı'da Dersim-soylu olduklarını söyleyen Mılıkanlılar var. İskenderun (özellikle Yıldırımtepe ve Gültepe semtleri), Antalya, Adana (Kadirli, Bozantı), İzmir (Narlıdere, Balçova, Çiğli, Menemen, Bornova kazaları ile kentin Limontepe, Bayraklı, Yeşilyurt, Çamdibi gibi semtlerinde), Bursa (Gemlik, Kestel, Adaköy kazaları ve kent içinde), Manisa (Akhisar, Soma, Turgutlu), İzmit, Zonguldak, Muğla (Fethiye, Ortaca kazaları ve kent içinde), Aydın (Söke, vd), Mersin, Isparta, İstanbul, Ankara ve Trakya'da çok sayıda Dersimli var. Tüm Anadolu sathındaki bu Dersimli varlığını sadece sürgün ve göçlere bağlamak doğru olmaz. Evet, ayrıntılara girmeden, konunun esaslarına bağlı kalarak bu bölümde diyebileceklerim bunlar.

Burada konunun iskeletidir anlattığım.

Bu esaslar anlaşıldığı taktirde, Dersim-Zaza Tarihi - Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek başlıklı kitap çalışmam rahatlıkla okunup kavranabilir.

BÖLÜM II

A'DAN Z'YE İÇ DERSİM AŞİRETLERİ

Aşağıdaki listede tüm aşiret veya kabilelerin değil, alfabetik sıraya göre yalnızca belli başlı aşiretlerin adları verilmiştir.

Abbasan
Ağuçan
Alan
Arilli
Aşuran
Bahtiyar
Balan
Balaban
Bava Mansur
Birman
Beyt
Bezgar
Bozku
Çarekan
Ciban
Demenan
Derviş Cemal
Ferhadan
Gew
Kelabi (Gilabi)
Kuzuçan
Goran
Hıran (Haran)
Haydaran
Hormek
İksor
İzol
Karabal
Karsan
Keçel
Khal
Kimsor
Kırğan
Koçan
Koçgiri
Kureşan
Laçin
Lolan

Maksut
Milli
Pilvenk
Pezgoran
Resik
Rutan
Sarı Saltık
Seydan
Suran
Şadili
Şemkan
Şeyh Hasan
Şeyh Mehmet
Şavak
Topuz
Yusufan

Bu bölümde bu aşiretlerin en önemlileri üzerinde duracağım.

BAHTİYAR AŞİRETİ VE RUTANLILAR

Bahtiyar aşireti ile İran'ın ünlü Bahtiyarileri'nin ilişkili olmaları büyük bir olasılıktır. "Bahtiyariler" başlıklı yazımda bu düşüncemi ifade etmişim.

Bahtiyar ve Rutan adları kaynaklarda yer yer bir ve aynı aşiretin alternatif adları gibi kullanılırken, bazen de iki ayrı aşiret gibi ele alınırlar.

Sade halktan edindiğim bilgilere göre, Bahtiyar aşiretinin üç kabilesi vardır:

Barasor: Bu kabilenin Barasor adlı bir köyden geldiği rivayet edilir. Bu köyün PKK'lilerin 33 kişiyi öldürdükleri Barasor köyü olduğunu söyleyenler vardır. Bahsi geçen köy bugün "Sünni" ve "Türk" olarak tanımlanmaktadır.

Torutlular: Halka göre "Ermeni" asıllıdırlar. Çihik (Çiçekli) nahiyesi ve çevresinde yerleşik Rutanlılar arasında bu bölgeye Hozat'a bağlı Torut/Torum'dan geldiklerini söyleyen yakından tanıdığım evler vardır. Torud, Antranik'e göre, Mirakyanların önderlerinden birinin adıdır. Antranik, Dersimli Mirakyanlar'ı "Ermeni" olarak tanımlamaktadır. Tarihte Kafkasya adlı eserinde General İsmail Berkok, eski Kırımlılar arasında "Tor" ve "Torit" adlarının varlığından, Çerkez (Adige, Kirkas, Sirkas) aşiretlerinden birinin de Tor/Torit adı taşıdığından ve Karadeniz sahilinin (Nevrosiski) hâlâ bu aşiretin adıyla Tor sahilleri (Kot-Detoret) diye bilindiğinden söz etmektedir.

Derikliler: Rivayete göre Mardin Derik'ten gelmediler. Derik'te Rutanlılar bugün de etkin bir aşiret olarak mevcuttur. Bahtiyarlılar'ın bir kolu/kabilesi gibi görülen Rutanlılar'ın bu Derik'ten gelenler, yani Derikliler oldukları sanılmaktadır. "Dersim" adlı kitabında Antranik'in Dersim aşiretleri arasında saydığı "Direk-Uşağı" adı, Derikliler'e referans olmalıdır. Barbro Karabuda'nın İsveç dilinde kaleme alınan aşiretlerle ilgili çalışmasında, Varto'da "Torom" adlı bir yer, Diyarbakır bölgesinde Rutan aşireti, Derik'te Delikan aşireti kaydedilir. Aynı kitapta Hakkari Yüksekova'da sınırın TC tarafında Diri adında bir aşiret sayılır. Diri, Derik, Delikan, adları ilişkili midir? Tüm bu adların Der veya Del kökünden gelmesi mümkün müdür? Bu konuda kesin bir şey denemezse de üzerinde düşünölmeye değer.

Yıllar önce Nürnberg'de karşılaştığım yaşlı bir Rutanlı (Ali Yılmaz), Rutan adının "kılıç zoruyla din değişen" anlamına geldiğini, onların gerçekten de zorla din değiştiklerini, pirlilerinin ise genelde Kureşanlılar olduğunu söylüyordu.

Rutanlılar'ın İç Dersim'deki Yerleşmeleri

Hozat'taki Rutan yerleşmeleri:

Torut (Torum), Lolan Taneri, Pakıra/Pakra, Cıbıko, Kemer Sur, Sorbıke, Çırtıko, Hopıke, Tesnak ve Derik köyleri.

Bu bilgiler kişisel gözlemlerime ve halktan edindiğim bilgilere dayalıdır.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" başlıklı kitabı Rutanlılar'ı Hozat ile Sin Nahiyesi arasında gösterir. Bu kitaba göre bu bölgede "Söke" adında bir Rutan köyü de vardır. Notlarımda "Türk Taner" diye bir yerleşmeleri de geçiyor.

Akkoyunlu Uzun Hasan'ın adını "Hasan el-Tanel" olarak yazan Taylor'un yazısında, Dersim'de "Tanel" adında bir köyden de söz edilir. Taner ve Tanel, aynı adın şekilleri gibi görünüyorlar.

Çihik Nahiyesi'ne Bağlı Rutan köyleri

Çiğek, Çırtık, Gome Hacıyan (Hacı Köm), Korte Guri, Goma Munzur, Golan ve Arman.

Burdaki Rutanlılar arasında yoğun şekilde yaşadıkları bu bölgeye Hozat Torum'dan geldiklerine dair bir gelenekleri vardır.

Rutan Adı Konusunda İpucu Olabilecek Bazı veriler

Hurri adları Alarut (Ararat, Alarot), Urartu, Rusa (Ursa, Urastu, Urashtu) ve Lutipri gibi adlarda "rut" ögesi veya kökü olabilir mi? Toumanoff, Urartu'nun tam merkezindeki Rushtuni evi ve beyliği hakkında yazarken, Rusa kral adını bu evle ilişkiye sokar ve bu evin Urartu kraliyet evinden olduğunu söyler ki, Ruştuni ve Rutan adları da kıyaslanabilirler belki.

Cevdet Türkay'ın yayınladığı Osmanlı arşivlerinde Rut-Rutan adının yer yer Rus-Rusan şekillerine girdiğine tanık olunur. Bu arşivlerde R harfi ile başlayan adların önüne İ ve U seslerinin geldiği veya getirildiği de dikkat çeker.

Bu dönüşüm nedeniyle Rus ve Ruten sözcükleri üzerinde kısa bir açıklama yararlı olabilir.

"Rus" adı Yunan kaynaklarında M.S. 8'inci veya 9'uncu yüzyılda görünür. Rus, Rusia, Ruscia, Ruzia, Ruzzia veya Rossia gibi değişik formlar altında bir zaman için birçok halkın kolektif adı gibi kullanılır.

"Ukraine - A Concise Encyclopaedia" (1963) adlı ansiklopedinin birinci cildine göre Ruthen/Ruteni/Rutheni adı Latince bir sözcüktür. İlk olarak 1089'da "Annales Augustani"de görünen ve Ukranya dilinde "Rusyny" şeklinde telaffuz edilen bu sözcük 12'inci ve sonraki asırlarda Ukranyalıları tanımlayan "Russi" adının sinonimidir.

Roman Curia'sı kayıtlarında Ukranyalıları ile Beloruslar'a bu adla referans verilmiş, Avusturya-Macaristan yönetimindeki Ukranyalıları (Galiçya, Bukovina, Transkarpat Ukranyası) Rutenler diye tanımlanmıştır.

Kısacası Ruthenler adı dar anlamda Ukranyalıları karşılık kullanılmıştır. Ortaçağlarda daha geniş anlamlar kazanarak özellikle Katolik inançtan olan Polonya-Lithuania ortak krallığı içindeki Ukranyalıları ile Beloruslar'ı tanımlar olmuştur. Hatta bazen tüm Doğu Slavları'na (Ukranyalıları, Beloruslar ve Ruslar) Ruthen denilmiştir. Polonyalıları Galiçya'ya Rus (Ruthen) Eyaleti demişlerdir.

1654'te Halepli Paul, Ukranya'ya Rus, Ukranya halkına ise Ruthenler diyerek onları "Muscovitler"den (Moskova prensleri) ayırmıştır.

Özetle, Ukranya ve Ukranyalıları asırlar içinde farklı adlarla anılmışlardır.

Ancak 19 yüzyıl sonlarından itibaren düzenli olarak Ukranya ve Ukranyalıları denmiştir.

Ukranya adının orijini az önce adını verdiğimiz kaynağa göre "sınır toprağı" anlamı Slavca bir sözcüktür.

Ukranyan'ın en eski halkı Kimmerler, daha sonra da onların yerini alan İskitlerdir.

M.Ö. 950'den kalma bir Fenike dünya haritasında bugünkü Ukranya toprağına Magog ve Gomer denir.

Destanlardaki Gog adının Kimmerlere referans olduğu tahmin ediliyor.

Ukranyalı (Galiçyalı) bir Marksist olan Roman Rosdolsky, 1948'de yayınladığı "Engels and Nonhistoric Peoples: The National Question In The Revolution of 1848" adlı eserinde, 1848-49'larda Avusturya'daki Ukranyalıları'nın kendilerini "Ruthen" ve "Rusni" gibi adlarla adlandırdıklarını yazmaktadır. 1848'de bir Ruten ulusal hareketi sadece Galiçya'da belirgindi ve bunlar o sıra Katolikti. Ama 19. yüzyılda Ruslaştırmanın bir yolu olarak Rusya tarafından zorla Ortodoks yapıldılar. Rosdolsky, bu Galiçya Ruthenleri'nin sonraları hem Ruski adına tepki olarak, hem de resmi dilde "Küçük Rusya" adı verilen Rusya Ukranyası'ndaki aynı milliyetten halk ile birlik isteklerinin bir sembolü olarak eski ve tarihi adları olan Rutenler adını bırakıp Ukranyalıları adını benimsediklerini not eder.

Brugsch Bey, Mısır'daki Karnak yazıtında Ruten (Luten, Lutennu, Rutennu) sözcüğünün Suriye'nin en eski adlarından biri olarak geçtiğini yazmaktadır.

Bu yazıtlarda Ruten ve Kanaan toprakları örtüşürler.

Mısır yazıtlarında Ruten sözcüğüyle Filistin'de bir aşiret konfederasyonunun adı olarak da karşılaşılr.

Kadeş, Damaskus ve Beyrut Karnak yazıtlarında "yukarı Ruten" denen topraklara dahil kentler arasında anılırlar.

Bu toprakların halkına da yer yer Rutenler denmektedir.

"Yukarı Rutennu" 12 İsrail aşiretinin yerleştiği rivayet edilen topraklar içinde gösterilir.

Efsanelerde insan ırkının ilk yerleşmelerinden biri olarak geçen ve Nemrut tarafından kurulduğu söylenen Asurya kenti Resen ve Nemrut adlarıyla Ruten adı arasında bir yakınlık olup olmadığı da düşünölmeye değer bir noktadır.

Genel Okuma: Bahtiyariler

Ülkeleri

Yüzbinlerce nüfusa sahip Bahtiyariler, İran'da, zengin petrol rezervlerinin bulunduğu İsfahan'dan Huzistan'a kadar uzanan topraklarda yaşıyorlar.

Antik çağda Aryan-olmayan Kassitler'in (Kossai) yaşadığı bu dağlık bölge, ortaçağlarda "Bahtiyari ülkesi" diye bilindi.

İran'da bulunmalarına rağmen, bazı araştırmacılar onların orijinde İranlı olmadıklarını öne sürüyor.

Dilleri, İnançları ve Bazı Adetleri

Dilleri İran orijinli (İrani), ama kendine özgü bir diyalekt olarak görülüyor. Kaynaklarda "Şii Müslümanlar" olarak tanımlanıyorlar. Din adamları "Mirza" adıyla bilinirdi. Hicri 650'de İsmaililer ("Mülhidler") Gird-Kuh civarında bir üs edindiler. Hurufi sektinin de Luristan'da taraftar bulduğu sanılmaktadır. Minorsky, Constantine the Great zamanında Bahtiyariler'in Hristiyanlığa çevrildiklerine ilişkin bir rivayetten söz eder.

Bahtiyariler, vaktiyle otlaklar peşinde yılda iki kez uzun göçler yapar, bu yüzden "otlak halkı" (the grass-folk) diye çağrılırlardı.

Amerikalı yazar M. Cooper'in "Grass" adlı kitabı ve aynı adı taşıyan film Bahtiyariler'in kahramanlık destanını kaydediyor.

İran yönetimlerinin onları zorla yerleştirme girişiminden önceydi bu.

Kadınları aşiret bölgesinde özgürce dolaşır ve örtünmezlerdi. Aşiretin yönetiminde söz ve rol sahibi idiler.

Pratikte boşanma olayı onlara yabancıydı. Doğum, evlilik ve ölüm gibi konularda kendi öz adetleri mevcuttu.

Şiir, şarkı, destan, oyun ve halk hikayeleri alanlarında gelişkin bir halk literatürleri (sözlü edebiyatları) vardı.

Bunların bir kısmı Oscar Mann tarafından toplanmıştır.

Kökenleri

Adlarından hareketle Bahtiyariler'in "Bactria"dan (Horasan) geldikleri öne sürülürse de, bu hipotezi destekleyecek doyurucu kanıtlar mevcut değil.

Minorsky'ye göre Bahtiyari adı nisbeten yeni olup lokal bir reisin adından gelmiş görünüyor.

Bir teze göre "Kürt" kökenlidirler.

Ama bu tez de henüz doğrulanmış değildir.

Yaygın bir görüşe göre de, Bahtiyariler, farklı ırkların bir kombinasyonudurlar.

Bu karışımı oluşturan öğelerin İran'da bugün buldukları topraklara M.S. 10'uncu yüzyılda Suriye'den geldikleri ve burada 15'inci yüzyıla kadar "Büyük Lurlar" olarak tanındıkları kaydediliyor.

Bunun nedeni yerleştikleri bu toprakların daha eskiden Lurlar'ın adıyla bilinmiş olmasının yanısıra, dil bağından hareketle Lurlar'la birlikte ve onların bir kolu gibi sınıflandırılmış olmalarıdır.

W. Barthold, hem Lurlar'ın, hem de Bahtiyarilerin Aryan orijinli oldukları görüşünü savunur.

Bölgeleri

Bahtiyariler, iki ana gruba ayrılırlar:

1-"Haft-Lang": Bu ad altında toplanan 55 kabilenin en önemlisidir.

2-"Cahar-Lang" (Çar-Lang): 24 kabileden oluşur.

Bahtiyariler arasında Mowri, Taliki, Bawadi, Gandali, Çarhuri (Carhuri), Mirzawand, Livissi, Kuteki vd gibi dağınık halde Lur ve Arap unsurların da bulunduğu söyleniyor.

Bahtiyariler'in Ülkesinde Bazı Adlar

The Geographical Journal (cilt IV, s. 481-505) adlı kaynaktan ayıkladığım birkaç ad:

Dinaran (Dinarun): Bir vadi

Diz: Bir nehir

Diz Pul: Diz nehri üstündeki köprü

Gal-i Gav: "The cattle pass"

Lurlar ve Luristan

Lur Adının Orijini

Minorsky, "Lur" adının Farsça'da "Lor" şekline girdiğine işaret eder.

Şeref Han da "Lor" şeklini kullanır.

"Lorlar"ı Kürtler'in dört şubesinden birisi olarak tanımlayan Şerefname, bir kavim adı olduğuna işaret ettiği

"Lor" adının orijini konusunda çok sayıda rivayet bulunduğunu söylese de, bunlardan sadece birini aktarılmaya değer bulur.

Buna göre “Lor” adı, bu adı taşıyan bölgenin veya yerleşmenin adından gelmedir.

Burası “Manrud” bölgesindeki “Derbend Geçidi”ndedir. Bu geçide Lor dilinde “Kol” denmektedir. Lorlar, Derbend Geçidi’ndeki Lor adlı yerden geldikleri için bu adla bilinmişlerdir. Orijinal yurtları, Lor adındaki bu bölgedir. Nüfusları çoğalınca buradan çeşitli yerlere dağılmış, bu tarihten sonra genelde yerleştikleri yerlerin adlarıyla bilinmişlerdir.

Şerefname, Lor çıkışlı aşiretler arasında Cengrewi, Otri, Otri aşiretinin birer kolu olduğunu söylediği Şadili, Keriski, Leniki, Rozbahani, Şaki, Davuderani ve Mehmedkemari gibi aşiretleri de saymaktadır.

Şerephan’ın aktardığı gelenekte Lur etnik adının “Lur” adlı yerle ilişkilendirildiğine değindik.

Minorsky’nin aktardığına göre Istakhri gibi erken Arap coğrafyacıları “al-Lur” adlı bir kentten sözedirler. Bu ad Dizful’un kuzeyindeki “Sahray-ı Lur” adında yaşıyor. (Bkz. Minorsky).

Minorsky, benzer adlar taşıyan birkaç yer daha saymaktadır:

Lir, Lurjan (Bk. Istakhri), Lurt (Lort), Luriya (Bkz. Mes’udi) gibi.

Yine Minorsky’nin aktardığına göre, 13’üncü yüzyılda Yakut, Lur/Lurr adını Huzistan ile Isfahan arasındaki dağlarda yaşayan “Kurd” aşiretlerini kastedecek biçimde kullanıyor. Onların bulunduğu toprakları “bilad al-Lur” (yani Luristan) olarak tanımlıyor.

Minorsky, Lur adının İran/Aryan-öncesi bir coğrafi ad olup sonraları etnik bir ada dönüştüğü ihtimaline işaret eder. Bu ad için İrani bir etimoloji arayanlardan Bode, kök sözcüğün “Luhr-asp” olabileceğini düşünür. Justi, burdaki “Luhr” sözcüğünü kırmızı anlamına gelen “rudhra” ile ilişkilendirir. Minorsky, Yakut’taki “Rur” kelimesinin bir geçiş formu olabileceğine değinir.

Luristan

Şerefname, “Loristan” ülkesinin 10’uncu yüzyılda (913 yılı dolayında) Bedir ve Ebu Mansur adlarındaki iki kardeş arasında bölüşüldüğüne, böylece o tarihten itibaren iki parçalı bir ülkeye dönüştüğüne işaret eder.

Bu parçalardan ve/veya beyliklerden büyük kardeşin hissesine düşeni Büyük Loristan (Büyük Lor, Lor-ı Büzürk), küçük kardeşin payına düşen ise Küçük Loristan (Küçük Lur) olarak bilinmiştir.

Büyük Loristan’ın ilk yöneticisi iki kardeşin büyüğü olan Bedir’dir.

Sonraları bu beyliğin başında O’nun torunu Nasireddin Muhammed bin Hilal bin Bedir’i görüyoruz.

Şerefname’nin kaydına göre, 1107 yılında, başlarında Eb’un Nasr Fadlawi’nin (veya Eb’ül Hasan’ın) bulunduğu 400 kadar “Kürt” ailesi Suriye’den (Şam ülkesindeki Sımaq/Sımak Dağı’ndan) Loristan’a göçtüler. Fadlawi evinden Ebu Tahir bin Muhammed bin Ali bin Ebu Nasr Fadlawi, Şabankaralar’la savaş halindeki Atabey Sungur’un hizmetine girerek onun ordusuyla Loristan’ı işgal edip yönetimi ele geçirdi. Ardından Sungur’a kafa tutarak Loristan’da bağımsızlığını ilan etti (1156).

Fadlawi evi veya aşiretinin göç yoluyla yerleştiği Büyük Loristan’da yönetimi ele geçirmesi üzerine, bu tarihten sonraki Loristan beyleri Fadlawi hükümdarları diye bilindiler.

Fadlawi hükümdarlarının adları Şerefname’de şöyle verilmektedir:

Ebu Tahir (ölm. 1161): (...)

Hezar Esp (Hezar Esp/Bin-Atlı, ölm. 1258): Şerefname, Ebu Tahir’in oğlu bu Hezar Esp’in yönetimi döneminde, yani 13’üncü yüzyıl başında, Suriye’den (Şam’daki Sımaq’tan) Loristan’a bir göç daha yapıldığını söyleyerek, bu göçle gelen 29 aşiret sayıyor.

Bunların adlarını şöyle veriyor:

Isterki, Memakoy (Mamakan olabilir, SC), Bextiyari (Bahtiyari, Minorsky’de “Muhtari” diye de tercüme edilir, SC), Akili (Ukayli veya Gili olabilir, SC), Haşimi kabilesi (bir Arap aşireti, bkz. Minorsky, SC), Cıwanki (Cıvanki, Minorsky’de Marasili diye de verilir, SC), Bedaniyan, Zamedyan, Alani, Lotond (Rutan ile kıyaslanabilir, SC), Betond, Bevakzi, Şenund, Raki, Haki, Haruni, Eşki, Koyi, Liravi, Muiy, Behsefvi, Kemankesi, Memasti (Minorsky, bu adı Mamasani diye yorumlar, SC), Omeki, Terabi, Kedavi, Medihe, Ekurd, Kurlad.

(Bkz. Şerefname, s. 38-39).

Bu bilgiye göre Bahtiyar aşiretinin Suriye’den Loristan’a göçü Hezar Esp dönemine rastlamaktadır.

Bu aşiretlerin gelmesiyle Hezar Esp ve kardeşleri daha da güçlendiler, yeni topraklar ilhak ettiler.

Atabey Tekle: (...)

Şemseddin Alp Ergun: 1258’de Bağdat üzerine yürüyen Moğol Hülagu’ya bağlı olarak yönetti.

Yusuf Şah: Hülagu’nun oğlu Abaka Han tarafından atandı ve kendisine Huzistan, Kuhgilveyh, Firuzan ve Cerbadkan gibi eyalet ve kentler de verildi.

Efrasiyab: 1286’dan sonra Moğol Ergun Han’ın fermanıyla tahta çıktı.

Nusrettüddin Ahmet: Moğol Gazan Han’ın emriyle beyliğin başına geçen N. Ahmet, İslam şeriatını uyguladı.

Rükneddin Yusuf Şah: 1333-1340 arasında yönetti.

Muzaffereddin Efrasiyab Ahmet bin Yusuf Şah: Loristan'ı da içeren Timur istilasını takiben 1393'te beyliğin yönetimine atandı.

Ahmet: (...)

Ebu Said (ölm. 1424): (...)

Şah Hüseyin (ölm. 1424): (...)

Fadlawiler'in Loristan'daki yönetimi 1424'te sona ermiştir.

Safeviler döneminde "Büyük Loristan" artık "Bahtiyariler" in yönetimindedir ve halkı da "Bahtiyariler" diye bilinmektedir.

Şerefname'nin yazıldığı tarihte (1597), Büyük Loristan, etrafına "Goran aşiretleri"ni de toplamış bulunan Bahtiyariler'den "Şahverdi bin Muhammed bin Mir Cihangir Bahtiyari" tarafından yönetilmektedir.

Nadir Şah döneminde Bahtiyari ülkesi işgal edildi.

1735'te Bahtiyariler Horasan'a sürgün edildiler. Bu Horasan sürgünleri daha sonraları geri döndü. 1750'de Bahtiyari lider Ali Mardan Han'ı Isfahan yönetiminde görüyoruz. Fakat bir süre sonra "Lak" (Lek) aşiretinden olduğu söylenen Kerim Han'a yenilerek Isfahan'ı yitirir. Bahtiyari hanları Anayasa dönemi ve sonrasında İran'da başat rol oynadılar. 1912'de güçlerinin zirvesine vardılar.

(Bkz. W. Barthold, An Historical Geography of İran).

Şerefname Küçük Loristan beylerinin adlarını da vermektedir:

Buna göre Küçük Loristan beyleri Şelburi (bir başka nüshada Salguri) koluna mensup Cengrevi aşiretindedir.

Şerefname Şelburi veya Cengrevi aşiretinin kollarını/kabilelerini şöyle sayar:

Karane, Zırhnekiri (Zırcnekiri), Fadli, Stond, Alani, Kahkahi, Rexwarki (Dexwarki), Deri, Bırarınd, Mankredar, İnarki, Ebu'l Abbasi, Ali Mamasi (Alimamayi), Keycayi, Seleki, Huvedki (Xwedki), Nederi vd.

Burada adları sayılan aşiretleri Şerefname "Lor aşiretleri" olarak tanımlamaktadır. Bunlara Asıl Lor olmasalar da Lor dilini konuştuklarına işaret ettiği Sami, Esban, Şehi ve Erki aşiretlerini de ilave eder.

Şerefname'ye göre Loristan'ın bu aşiretleri 1156 yılına kadar Abbasi Hanedanlığı'nın doğrudan yönetimi altındadırlar. Bağımsız beylikleri yoktur. Sonraları Selçuklular'ın Loristan ve Huzistan yöneticisi "Afşar Türkleri"nden Hüsamettin Şuhlu'nun hizmetindeki "Cengrewi aşireti"den Şücaeddin Hurşit (ölm. 1225), Küçük Loristan'ın bağımsız yöneticisi haline gelir. Bu evden gelenler Moğol, Timuriler ve Safeviler'e bağlanarak beyliklerini sürdürürler.

Lurlar'ın Dört Şubesi

İran'ın Güney-Batı'sındaki dağlarda yaşayan Lurlar, İrani bir halk olarak görülüyor ve dört şubeleri sayılıyor:

Mamasaniler ("Mamasani Konfederasyonu")

Mamasani grubu veya konfederasyonundaki 4 ana aşiret, Bakaş, Cawi/Cawidi, Duşmanziyari ve Rustami aşiretleriydi.

Mamasani grubu, Fars ile Huzistan arasındaki vadiler boyunca yerleşti.

Kuhgilu

Bu grup Akacan, Bawi ve Caki adlarındaki üç büyük aşireti kapsıyordu. Bunlardan Caki, saf bir Lur aşiretiydi. Akacani ise, Minorsky'ye göre "eski bir Türk aşireti" olan Ağaçeriler'dir. Ağaçeriler'in 9 klanı arasında Afşar, Begdili, Çağatay ve Karabağlı da varlardı.

Bahtiyari

Bu grup Char-Lang ve Haft-Lang adında iki koldan oluşuyordu.

Yaşadıkları toprakların daha eski adı "Büyük Luristan"dır.

W. Barthold, Büyük Luristan'ın 12.-15. yüzyıllar arasında Hazaraspiler Hanedanlığı tarafından yönetildiğine işaret eder ki, onun Hazaraspiler dedikleri Şerefname'nin Fadlawiler'i olmalıdır.

Asıl Lurlar

Bu gruba dahil ana aşiretler Tarhan, Dilfan, Silsila ve Bala-giriva idiler. Luristan'da Lak/Lek aşiretleri de vardı. Edmonds, Lurlar ile Lekler'in farklı olduklarına işaret eder.

Asıl Lur grubuna "Küçük Lur" da denmektedir.

Bu grup Piş-Kuh ve Puşt-i Kuh'ta yerleşmiştir.

Piş-Kuh, "sınırın bu tarafı", Puşt-i Kuh, "sınırın öte tarafı" demektir.

Bu dört grubun Lur adı altında sınıflandırılmasındaki esas kriter, dil bağıdır. Onları birbirine bağlayan esas halka dildir.

Minorsky, Batı İran'ın İrani diller konuşan aşiretlerini Lurlar, Goranlar ve Kürtler başlığı altında topluyor. Lurlar denince yukarıda sayılan dört grup, yani Mamasaniler, Kuhgilular, Bahtiyariler ve Asıl Lurlar (Küçük Lurlar) anlaşılıyor.

Minorsky, lokal geleneğin sadece "Man-rud"dan gelen aşiretleri Asıl Lurlar (Gerçek Lurlar) saydığını vurguluyor ve Man-rud ile Madiyan-rud arasındaki benzerliğe dikkat çekiyor. Lur dilinde "madiyan" sözcüğü bulunduğunu söylüyor. Şihab al-Din al-'Umari'nin Suriye ve Mısır'da Lur varlığından bahsettiğini, bu Lurlar'ın askeri yeteneklerinden paniğe kapılan Selahattin Eyyübi'nin onları kitle halinde katlettiğini aktarıyor. Minorsky'e göre Suriye'den sayısız aşiretin Luristan'a göçmesinin (belki de bir geri dönüşü bu diyor) sebebi bu katliamlar olabilirdi.

(Bkz. Minorsky, The Tribes of Western İran).

Din

Luristan'da "Mülhid" (İsmaililer) ve Hurufiler yer edindi.

Safeviler döneminde Küçük Lur'un valileri İmam Ali'nin oğlu Abbas'ın soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı. Luristan'da kaynakların pek isabetli olmayan bir adlandırma ile "aşırı Şiilik" dediği gizli dinler/inançlar egemendi.

Luristan'da yaşayan Lekler (Laklar)'ın büyük çoğunluğu da seyitleri kırmızı türban giyen Ehl-i Hak inancındandı (veya Ali İlahi idi).

Lurlar'ın dini Şiiler'in bakış açısından dahi İslam'a yabancı idi.

19'uncu yüzyılda bile bu değerlendirme egemendi.

Rabino, Prens Muhammed Ali Mirza'nın Luristan aşiretlerini İslam'a çevirmek için misyonerler gönderdiğini kaydeder.

Sadece Asıl Kürtler Müslüman olarak görülüyordu.

Dil

Minorsky'nin aktardığı bilgilere göre, 20'nci yüzyıl başında Lur dili hakkında bilinenler Rich'in topladığı 88 sözcükten ibaretti.

Layard'ın topladığı dört Bahtiyari dördlük ve 30 kadar sözcük vardı bir de.

Kürtçe ve Luri'nin (Lur dilinin) oldukça ayrı olduklarını ortaya koyan ilk kişi Oscar Mann oldu.

(Bkz. Minorsky).

Minorsky, Büyük Luristan dilinin diyalektlerini Mamasani, Kuhgilu ve Bahtiyari olarak sınıflandırır.

Bir de Küçük Luristan diyalektlerinden söz eder.

Keltik halkların çoğunun bugün İngilizce konuşması gibi, pek çok aşiretin tarih sürecinde dillerini değiştiklerine işaret eden Minorsky, buna rağmen bu aşiretlerin etnik kimliklerini unutmadıklarını vurgular. Minorsky'ye göre Lur diyalektlerinin Farsça'ya yakınlığı ise, Lurlar'ın kesin etnik orijinine değil, kültürel bağlantıya işaret etmektedir.

Dersim'in Bahtiyar (Rutan) ve Lolan Aşiretleri İle İlişki

Dersim'de Goran ve Mamasani (Mamakan) varlığı tartışma götürmez.

Buna pek çok kez işaret ettim.

Peki Dersim'in Bahtiyar (Rutan) ve Lolan aşiretleri ile Batı İran'ın Bahtiyari ve Lur aşiretleri arasında da bir ilişki ya da akrabalık olamaz mı?

Bence bu olasılık oldukça yüksektir.

Bahtiyariler ve Lurlar ile ilişkili yukarıdaki özetle yararlanılan kaynaklarW. Barthold, An Historical Geography of İran.

W. Minorsky, The Tribes of Western İran, 1944-46

(Bkz. Antropological İnstitute of Great Britain And Ireland, cilt LXXV, s. 73-80).

V. Melkonian, The Bakhtiaris, Basra, 1954.

V. Melkonian, Enc. Of İslam, Bakhtiyari maddesi

D. L. R. Lorimer, The Popular Verse of the Bakhtiaris of S.W. Persia (in BSOAS, XVI, 1954).

Colonel H. A. Sawyer, The Bakhtiyari Mountains And Upper Elam, Aralık 1894.

The Geographical Journal (cilt IV, s. 481-505).

Şerefname (M. E. Bozarslan çevirisi)

V. Minorsky, Enc. Of İslam, Lur Maddesi

PİLVENK AŞİRETİ

İç-Dersim’de Yerleşik Olduğu Köyler

Kazılı (Gazili), Surgiç, Poxders, Karavelu, Cerxeh, Ağzunik, Suşank, Nacar, Ulupuxar, Gulbari, Fındıkan, Taptik, Margik, Balişer, Tanz, Ağbayır, Yeniköy, Mısadariç, vd.

Geleneği

Kendi geleneklerine göre, cedleri Şıx Delil Bexican’dır.
Horasan’dan gelip ilkin Yukarı Pilvenk’e, daha geç dönemlerde ise Pertek mıntıkasına yerleşmişlerdir.

Kabileleri

Geleneğe göre Pilvenk kabileleri adlarını Şeyh Delil Berhican’ın aşağıda isimleri verilen dört oğlundan almışlardır:

Süleyman
Pir (-an)
Xelif (-an)
Keşkahor (-an)

Jandarma Umum Kumandanlığı’nın “Dersim” adlı yayınına göre ise Pilvenk aşiretinin iki kabilesi mevcuttu: Zılanlı (Zıyanlı) ve Halifanlı.
Zılanlılar, halk arasında “Kösoğluyan” diye bilinenler olmalıdır.
Bunların Gümüşhane-Kelkit bağlantısı önemlidir.
Bu bağlantı bu aşiretin Yukarı Pilvenk mıntıkasına Gümüşhane-Kelkit’ten veya bu bölge üzerinden gelmiş olabileceğini düşündürmektedir.
Başka ayrıntılar için bu çalışmanın **Dersim’de Aşiret ve Ocak** bölümüne bakılmalıdır.

ŞIXMAMED AŞİRETİ

Kabileleri ve Köyleri

Şıxmamed aşiretinin kabileleri bu aşiret halkı tarafından şöyle sayılır:

Qêrezo (Qêreco, Khêrezo):
Çewlik, Ko, Sırzê, Oğê köylerinde yerleşik.

Mêwaliyo:
Kalemdüzü, Deregöl, Xêçe

Saverdiyo (Şah-Verdiler):
Xêçıke (Hiçik) köyü halkı.

Sambego:

(...)

Pasku:

Xêçe köyündedirler.
Bu kabileden olan bazı evler:
Çê Mewê Neşi, Çê Baçe Ali.

Kherko:

Xêçe köyü.

Mamku (Mamıko):

Xêçe (Beltekinler bu kabile veya aşirettendirler).

Geleneği

Mursaye Ap Silemani bu aşirete mensup bir halk ozanıdır.
Yaşı yüzü aşkındır.

O’nun anlatımına göre de yukarıda adları geçen kabileler adlarını beş kardeşten almaktadırlar: Khêrez, Mêwali, Saverdi, Pask ve Mamık.

Bu beş kardeş Nazımiye’nin Khalmem köyünden dağılmışlardır.

Bir kısmı orada (Harige’de) kalmış, geri kalanları Khalmem’den ilkin Vanarız’a, burası kendilerinden zorla alınca da bugünkü Şıx-Mamed yöresine gelip yerleşmişlerdir.

Bu bölgeyi Dem (Demo) adlı bir “Ermeni”den zor yoluyla aldıkları söylenmektedir.

Sade halkın “Ermeni” diye göndermede buldukları genelde Dersim’in “Mıleto Khan” diye de anılan eski halk tabakasıdır (Khalmem-Khal Ferat tabakası).

Bunların asıl Ermeni olmadıklarını birçok çalışmamda uzunca anlatmışım.

Bu aşiretin Mamanlar (Mamakanlar) ile ilişkili olduğunu düşünüyorum.

Dayandığım verilerden bir bölümü Şıx-Mamed aşiret adı, Khal-Mem yöresinden geldiklerine ilişkin gelenek, Mamku ve Mamık kabile ve ced adları ve gelenekte Domanê Khal Memi (Khal Mem Oğulları) aşiret grubunda sayılmalarıdır.

Hemen aşağıda özetle işlediğim Mankıl Oğulları ile ilişkileri de dayandığım kanıtlar arasındadır.

Manqıl Oğulları

Tanzimat’ın hemen öncesinde İç Dersim çevresinde adları ve nüfuzları ilk duyulanlar Nazmi Sevgen’in deyişiyle “Mankulu-oğulları”, daha doğru bir ifadeyle Manqıl Evi’dir (Man-oğulları).

Sevgen’in aktardığı bilgilere göre Man-oğulları denenler Şıxmamed aşiretinin büyükleridir.

1800’lü yıllarda bu evin merkezi Harçık suyu kenarındaki Aşağı Şogayık köyüdür. Konakları burdadır.

Dersim’in Harçık-ve Munzur suları arasındaki iç kesiminde, Rabat Deresi ve Zımek köyü kadar batıda onlar hükümrandır.

Kabaca bugünkü Mazgirt kazası ve yakın çevresiyle örtüşen bir sahadır bu.

Sevgen’in Şıxmamed yaşlılarından naklettiğine göre bu bölgedeki arazilerin ve köylerin tamamı Man-Oğlu’na aitti.

Tüm bu köylerin halkı onun marabalarıydı.

Ama Manoğlu Evi, bir hastalık sonucunda 1815’lerde tükenme noktasına gelmiş, bu sıralarda bu evden arta kalanların bir bölümü Nazımiye’nin Harik Köyü’nde kalırken, bir bölümü de Yusufan bölgesindeki “Danayıc” köyüne yerleşmiştir.

(Bkz. Nazmi Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar, 1945/6, Kalan Yayınları, 1999 baskısı, s. 62).

1937 kırımına bir “Piyade Taburu Komutanı” olarak katılmış olan Nazmi Sevgen, Man-Oğulları ile ilgili bu bilgileri bu sırada Dersim-İçi’nden edinmiştir.

Kaynak kişilerinden biri Hiç köyünde oturan 120 yaşındaki Şıxmamedli “Mehmet oğlu Hıdır”dır. Kendisini Nazmi Sevgen’e Suroğlu Hasan Ağa’nın torunlarından Veli Ağa’nın “marabası” olarak tanıtmıştır.

(Bkz. Nazmi Sevgen, a.g.y., s. 62-63).

Nazmi Sevgen’in aktardığı bu bilgilerin bir bölümünü aralarında doğup büyüdüğüm Şıxmamed aşiretinin sözlü geleneğinden biliyorum.

Bu geleneğin benim dinlediğim versiyonunda da Şıxmamedliler’in Nazımiye’nin Harik köyünden Vanarız’a, buradan da bugün buldukları bölgeye geldikleri söylenir.

Ama “hastalıktan“ sözedilmez.

Sadece bugünkü Şıxmamed yöresini elinden aldıkları “Dem“ adlı kişinin “soyunuz bir ise iki, iki ise üç olmasın“ mealinden bir “beddua” ettiğine ve bunun gerçekleştiğine inanılır.

Şıxmamed sözlü geleneği, bu gelenekte bahsi geçen göçün tarihi ve nedenleri Sevgen’in aktardığı burdaki ek bilgilerle birlikte daha bir açıklık kazanmaktadır.

Birkaç yıl önce Dersim 38 Girişimi’nin imza kampanyası için gittiğim Berlin’de karşılaştığım Kureşanlı dedelerden Mahmut Yıldız, Mankıl Oğulları’nı biliyordu. Sorularım üzerine bana Manqılı Ağa’nın Devri (kendi deyişiyle “Dêwrê Manqılı Ağay”) hakkında bazı ek bilgiler verdi. Onlardan “Mire Dersimi” (Suran ve Çarekanlar’dan önceki Dersim Mirleri) diye sözediyor, merkezlerinin “Sogayige köyü” olduğunu ekliyordu.

“Heniyê Mankılı” denen bir mevkiden de sözettii. Mankıl Oğulları’nın nüfuzunun Gümüşhane ve Erzurum’a kadar sarktığını, Dersim’in kervan yollarının uzun süre onlar tarafından kullanıldığını ve denetlendiğini ondan öğrendim. Özellikle Aliye Manqılı (Aliye Hesene) ve Aliye Mankılı’nın “Sure” adındaki kızından sözetmiş ve eklemişti: “Taye vane Aliye Manqılı asle ho Siverek ra amo”. Bu bilgi (doğru varsayılırsa) bu aşiretin Süveydi/Surek aşiret grubuyla ilişkisine işaret edebilir belki. Şıxmamed eviyle ilişkilendirilen Nazımiye Harik’teki “Jara Morê Suri”de anılmaya değer.

Manqıl oğullarından sonra Suran ve Çarekan ağalarının devri başlar.

MİLLİ AŞİRETİ

Milli Aşiretinin Dersim Çıkışlı Olduğu Görüşü ve Bulunduğu Diğer Yerler

Dersim aşiretlerinden biri de Milli (Mılu) aşiretidir.

Bu aşirete İç Dersim’in aynı adı taşıyan köyünde ve başka bazı yerleşmelerinde halen rastlanmaktadır.

Jandarma Umum Kumandanlığı’nın “Dersim” başlıklı yayınında “Dersim’deki Aşiretler” başlığı altında bu aşiretin adı da geçmektedir.

Bu kaynakta Milli aşireti iki referansla tanıtılır.

Birincisi Dersim çıkışlı/orijinli (“Dersim’den ayrılmıştır”) bir aşiret olması, ikincisi ise “Maruf İbrahim Paşa’nın aşireti” olmasıdır.

M. Nuri Dersimi de Milli aşiretinin Dersim orijinli olduğunu yazmaktadır.

Milli aşiretinin bulunduğu yerler “Dersim” başlıklı bu kitapta Dersim, Diyarbakir ve Suriye havalisi olarak gösterilmektedir.

Cevdet Türkay’ın yayınladığı Osmanlı kayıtlarında “Milli” aşiretinin bulunduğu yerler bir yerde, Çemişgezek Sancağı, Teke, Diyarbakir, Çermik sancakları, Sivas ve Rakka olarak; bir diğer yerde ise daha ayrıntılı şekilde aşağıdaki gibi verilmektedir:

Erzurum, Diyarbakir, Çemişgezek Sancağı, Rakka, Mecidözü kazası (Amasya sancağı), Ergani, Teke sancağı, Bozok, Hamid, Sivas, Adilcevaz, Mardin, Kırşehir, Çorum sancakları, Harran Kazası (Meraş Sancağı), Ruha (Urfa), Tokad, Kelkid, Şiran, Eğin, Erzincan kazaları.

Burada bahsi geçen Osmanlı kayıtları Kırmanciye ve Dersim coğrafyasının Osmanlı hakimiyeti altına girdiği Çaldıran Savaşı sonrasında, kabaca 16. ve 18. yüzyıl arasındaki döneme aittirler.

Şerefname Neden Milliler’den Sözetmez?

Şerefname’de Zilan, Dınbılı, Melkişi (Çemişgezek aşiretleri) ve Melikan (Hasankeyf beyleri) gibi adlara rastlarız, ama Milli veya Milan adı altında bir aşiretten ya da konfederasyondan bahis yoktur.

Eğer başka bir ad altında geçmiyorsa, kitabımı 1597’de kaleme alan Şeref Han’ın koskoca Milan Konfederasyonu’ndan sözetmeyişi üstünde durulmaya değer bir konudur. Geleneklerin ve yaklaşık aynı dönemdeki Osmanlı kayıtlarının görmezden gelemediği Milliler’in Şerefname tarafından ihmalî basit bir unutkanlık olarak görülemez.

Bu konu üzerinde fikir yürütürken aklıma gelen ihtimallerden biri Şerefname’nin yazıldığı tarihte Milan ile Melkişi konfederasyonlarının bir ve aynı olup olmadıkları oldu.

Ne var ki bu noktada kesin bir yargı oluşturamadım.

Milliler Hakkında Kaynaklar

Milli aşireti hakkında ulaşabildiğim kaynakların en önemlileri Mark Sykes’in iki yazısıdır.

Bunlardan ilki The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire (1908), ikincisi The Caliphs’ Last Heritage (1915) başlıklıdır.

Sykes’in bu yazıları 1906, 1907, 1908, 1910 ve 1913 tarihlerinde yaptığı toplam beş gezisinde tuttuğu notlara dayalıdır.

Bu iki yazıda Milan aşireti hakkında hayli bilgi mevcuttur.

Bu bilgileri bu aşiretin lideri Milanlı ünlü İbrahim Paşa’yla ilki Nisan 1906’da olmak üzere bizzat yaptığı görüşmelerden edinmiştir.

Milan aşireti hakkında veriler içeren bir diğer kaynak ise M. V. Bruniessen’in Agha, Sheykh and State başlıklı çalışmasıdır.

Bu noktadan sonra söyleyeceklerim esas itibarıyla bu kaynaklara dayalıdır.

Milanlı İbrahim Paşa’ya Göre Milli Aşiretinin Orijini ve Dersimliler ile İlişkileri

Milanlı İbrahim Paşa, Mark Sykes’ı “sağ omuzunu öperek” karşılar.

“Bedevi/göçebe usulü” diyor buna Sykes.

Daha sonra Karacadağ’daki Milli aşiretinin orijini, aşiretin ve konfederasyonun tarihi üstüne konuşurlar.

İbrahim Paşa Milliler’i tüm diğerlerinden farklı “ayrı bir ırk/ulus” olarak tanımlar.

Ardından bununla çelişiyor gibi görünen şekilde “Kürt” denenlerin Milli, Zilan ve Baba Kurdi olmak üzere üç kolundan sözeder (M. Şerif Fırat’ta Kormanço, Zaza, Babakürdi, SC). Ama hemen sonra Milan ve Zilan gruplarının Baba Kürtler’i Fars olarak gördüklerini ifade eder. Milli/Milan ve Zilan grupları arasında gerilerden beri süregelen bir rekabet ve düşmanlığın mevcudiyetine değinen İbrahim Paşa, daha sonra sözü Milliler ile Dersimliler arasındaki ilişkilere getirir. Milliler ile Dersimliler arasında bir fark olmadığını, bu ikilinin aynı olduklarını söyler. O’na göre “ırk” olarak Sincar Dağı’nın Ezdileri de Milliler’e mensupturlar.

(Bkz. M. Sykes, The Caliph’s Last Heritage, 1915).

İbrahim Paşa Anlatıyor: Milan Konfederasyonu’nun Tarihi

Eyüp Bey

İbrahim Paşa’nın anlattığına göre kendisinin dedesi Milli reisi Eyub Bey, büyük bir emirdi. 19’uncu yüzyıl başında (Osmanlı sultanı Mahmut döneminde), hükümet merkezi Cizre olmak üzere Bingöl Gölü’nden Sincar Dağı’na kadarki bölge O’nun yönetimi altındaydı. Kendi emirliğinin doğu sınırı ile Musul arasındaki topraklarda

Revanduzlu Muhammed Bey, güney yaylalarında ise bütün bedevi aşiretlerin reisi olan Şeyh Sfug hükümrandı. Bu üç emir/reis arasında sürekli bir rekabet ve savaş vardı. Bunlar ne İstanbul'daki Sultan'ı, ne de Bağdat'taki Paşa'yı dinliyordu. Sonunda Osmanlı hükümeti Reşit Paşa'yı gönderdi üzerlerine. Revanduzlu Muhammed yakalanıp öldürüldü. Milanlı Eyub ile Şeyh Sfug ise Diyarbakir'de mahpusken öldüler. Böylece Osmanlılar (Türkler) bir zaman için bölgede hakim oldular.

Timawi Bey

Eyüp Bey'den sonra Milan Konfederasyonu'nun başına oğlu Timawi Bey geçti. Mısırlı M. Ali Paşa'nın Suriye'yi istilası sırasında Osmanlılar'a karşı Mısır ile işbirliği yaptı. Bu sırada Türk birliklerine saldırıp Mardin'i ele geçirdi. Ama Mısır geri çekilince Osmanlı üstünlüğü restore edildi. Milliler'in Bingöl Gölü'ndeki eski kamp yerlerine gitmeleri devlet tarafından engellendi.

Mahmut Bey

Timawi Bey'den sonra aşiretin ve konfederasyonun başına oğlu Mahmut Bey geçer.

Ama aşireti Mahmut'u izlemez.

Yaklaşık bu sıralarda (1850'ler?) Tai ve Şamar adındaki Arap aşiretleri Milliler'i Karacadağ'a kadar sürüp köylerini yağmalar, imha ederler. Şam Paşası'nın yolladığı birliklerin yardımıyla bu iki aşireti geri püskürtten Mahmut, aşiretini Viranşehir'de toplar. İç anlaşmazlıkları ve kavgaları yatıştırıp konfederasyonun dağılmasını önlemeye çabalar. Birkaç yıl içinde büyük bir güç ve servet edinir. Viranşehir'de inşa etmekte olduğu kale Diyarbakır yöneticisi Ömer Paşa tarafından yıkılır, kendisi de tutuklanır. Bu sırada 17 yaşında bulunan oğlu İbrahim, babasının isteği üzerine Mısır'a sığınır. Bir süre sonra Şam'a gelir. Burada tanıştığı Emir el-Hac'ın yardımıyla davasını İstanbul'da sultana götürür. Burada Milliler'in eski müttefiki Mısırlı yöneticilerden Khediv İsmail'le karşılaşır. O'nun aracılığıyla Sultan Aziz ikna edilerek babası Mahmut hapisten çıkarılır. Viranşehir'e dönen İbrahim aşiretin yönetiminde babasına yardım eder. Bir zaman sonra babası ölünce Milan Konfederasyonu'nun başına İbrahim geçer.

Milanlı İbrahim Paşa

İbrahim Paşa'nın "Milan Konfederasyonu"nun başına geçmesi 1863 yılına rastlar Aşiretin geleneğini sürdürür. Hristiyanları korur. Zaman zaman da Diyarbakır tüccarlarını ve kervanları soyar. Bunun üzerine altı diğer aşiret reisi ile birlikte yakalanıp Sivas'ta sürgüne yollanır. Yaklaşık altı ay sonra annesinin yardımıyla kaçıp Malatya'daki "Kızılbaz aşiretleri"ne sığınır. Özellikle bu aşiretlerden "Sinaminli"ler arasında kalır. Mark Sykes ile görüşmesinde İbrahim Paşa, Sinaminliler'in de "Milli ırkı"ndan olduklarını söyler. Osmanlı-Rus savaşı patlak verince asker İbrahim Paşa'nın peşini bırakır. Bu savaştan sonra Res el-Ain'deki Çerkez kolonisi ile dostluk kurar. Akıllı bir diplomasi ile etraf aşiretleri ve şeyhleri kendi çevresinde toplar. Çok geçmeden Milliler her zamankinden daha fazla güçlenirler. Bu sıralarda Milan Konfederasyonu "Sünni Kürt aşiretleri"nin yanısıra Ezdi aşiretlerinin bir bölümü ile bazı Arap aşiretlerini de içermektedir. Konfederasyonun ve İbrahim Paşa'nın egemenlik alanı Urfa ve Rakka'nın yanısıra Diyarbakır surlarına dek dayanır. Sarayla ilişkileri iyidir.

Kürdistan'ın taçsız kralı diye ünlenir. Sonraları diğer bazı aşiretlerle birlikte Hamidiye Alayları'na yazılır. Bu sırada ve İstanbul'u ziyaret ettikten sonradır ki kendisine "Paşa" ünvanı ve "General" rutbesi verilir. Bu sayede Tai, Jibbur, Anazeh ve Şamar gibi çevredeki Arap aşiretlere karşı daha da güçlenir. Onların iç ihtilaflarına karışarak bazı kesimlerini yanına alır. Güçlü Arap aşiretlerinden Kais aşiret şeyhinin bacısıyla evlenip bu aşireti kazanır. Bunu Afadli, Baggara ve Sherabin gibi başka Arap aşiretlerinin desteği izler. Diğer aşiretler ve reisler Ermeniler'i soyup katlederken İbrahim Paşa Ermeni ve Keldaniler'i Viranşehir'e sığınmaya teşvik eder. Burada kurduğu pazar hızla büyür. Kervan trafiği Viranşehir'e yönelir ve Viranşehir'in önemi giderek artar. Tabi ki İbrahim Paşa'nın gücü ve serveti de. İbrahim Paşa'nın kentine dönüşür Viranşehir. Bu gelişmeler üzerine İbrahim Paşa soygun pratiğini bırakır. Artık kervanların güvenliği ile ilgilenmeye başlar (1904). Siverek dolayında kervanları soyan Karakeçi aşireti ile ve bu sırada kendilerine müdahale eden askerle çatışır. Sonunda Karakeçiler ile bir anlaşmaya varılır. İki taraf arasında evlilikler yapılarak bu anlaşma pekiştirilir. Askerle çıkan çatışmayı ve bir subayın ölümünü unutturmak için İbrahim Paşa Sultan'a 500 deve yükü yağ gönderir. Böylece İbrahim'in şahsında Sykes'in deyimiyle bir feodal baron, doğulu bir despot ve göçebe reis tipi belirir.

İbrahim Paşa'nın bazı zaafı, yetenekleri ve kuvveti ile Pontus kralı Mithridates'i anımsattığını söyleyen Sykes'a göre İbrahim Paşa karargah olarak kullandığı çadırının büyüklüğü ile övünüyordu. Birlikte oldukları beş gün zarfında (9-14 Nisan 1906) bütün işlerin hep bu büyük çadırda görüldüğüne tanık olmuştu. O'nun çadırında Atilla'nın ve Timur Lenk'in kamp hayatlarını tasavvur etmek kolaylaşmıştı.

(Bkz. M. Sykes, The Caliph's Last Heritage, 1915, s. 319-327).

Hamidiye komutanları arasından özellikle iki isim devlet tarafından potansiyel tehdit olarak görülmüşlerdir. Bunlardan biri Botan'da adeta küçük bir krallık yaratan Miranlı Mustafa Paşa, diğeri de Milanlı İbrahim

Paşa'dır.

İbrahim Paşa, 1908 darbesi ile iktidara oturan İttihatçılar'ın otoritesini tanımaz.

Bu sırada bağımsızlığını ilan etmek üzere ayaklanır, fakat yenilir.

(Bkz. M. V. Bruniessen, a.g.y).

Sykes'in ifadesine göre Büyük Ermeni katliamı sırasında İbrahim Paşa'nın 10 bin kadar Ermeni'yi ölümden kurtardığı tahmin edilmektedir.

Yine O'nun anlattığına göre İbrahim Paşa'nın etrafında imparatorluğun her ırkından ve inancından insanlar vardı. Kimi vergi, kimi ticaret, kimi de anlaşmazlıkların çözümü için ona gelirdi. Osmanlı Büyük Veziri, Sykes'in faaliyetlerini izlemesi için İbrahim Paşa'ya mektup göndermişse de, Milanlı İbrahim bu mektubu Sykes'a göstermiştir.

(Bkz. Sykes, The Caliphs' Last Heritage, 1915, s. 318).

Mahmut Bey

İbrahim Paşa öldüğünde yerine oğlu Mahmut geçer.

1919'da bir ara vasal bir Kürt krallığı oluşturmaya niyetlenen Britanya'nın düşündüğü kral adaylarından biri bu Mahmut'tur.

(Bkz. M. V. Bruniessen, a.g.y).

Milan Geleneği

Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire" (1908) başlıklı yazısında ve "The Caliphs' Last Heritage" (1915) adlı kitabında Milanlı İbrahim Paşa'dan ve Dersimliler'den dinlediği şekliyle bu geleneği de kayda geçmiştir.

Milan geleneğinin Sykes'in aktardığı versiyonuna göre Milanlar Şem'in çocukları olup Arabistan'dan (Güney'den diye yorumlanabilir) gelmişlerdir. Kimi Ezdi, kimi de Hristiyan'dır. Zilanlar ise Doğu'dan gelmiş "aşağı/barbar bir ırk"lılar.

Bu geleneğin Milanlar'ın ağzından aktarıldığı açıktır. O nedenle burdaki "barbar" nitelemesi, Milanlar'ın Zilanlar'a kıyasla bölgede daha eski oldukları iddiasına bağlanabilir.

"Kürt" diye tanımlanan aşiretler bu gelenekte Milan, Zilan ve Baba Kürdi olmak üzere üç gruba bölünmektedir. Bunlar "Türkiye Kürtleri"nin üç şubesi olarak tanıtılmaktadır.

Milanları ayrı bir ırk/ulus olarak tanımlayan ve Dersimliler ile Ezdileri de bu gruba dahil eden İbrahim Paşa, Milan ve Zilanlar'ın Baba Kürdileri Fars olarak gördüklerini özellikle vurgular.

İbrahim Paşa'nın anlatımına göre Milan-Zilan şeklindeki bölünme İslam istilasından çok önceki bir tarihe aittir. O'na göre başlangıçta 1200 kadar aşiretten bileşen Milan konfederasyonu zamanla dağılmış ya da dağıtılmış, bunlardan bir bölümü bu sırada kaybolmuştur.

Türkçü yaklaşımı nedeniyle pek güvenilir olmayan M. Şerif Fırat, kendisinin Varto Tarihi'nde bu gelenekteki grupların adlarını hem farklı verir, hem de farklı yorumlar:

Kormancolar: Fırat, Mil ve Zil olmak üzere iki gruptan oluştuğunu söylediği Kormancolar'ı başlangıçta Kürt olmayıp sonradan Kürtleşen grup olarak tanımlar. Fırat'ın bu yorumu, bu grubun başlangıçta "Türk-Türkmen" olduğu şeklindeki iddiası atılmak koşuluyla, dikkate değerdir.

Zazalar: Fırat; Zaza, Dümbeli ve Yezidi adlarını eşanlamlı kullanır.

Kurtbabalar: Fırat'ın Kurtbabalar'dan kastettiği Baban Kürtleri denener olmalıdır.

Bu anlatımlardan hareketle bu gelenekte bahsi geçen grupları bazı çekincelerle birlikte Kırmanc (Milan-Zilan), Zaza ve Kürt şeklinde yorumlamak mümkün olabilir.

Ek olarak Milan adının Dımililer'e, Zilan adının ise Geliler'e karşılık düştüğü bir varsayım olarak öne sürülebilir.

Milan Geleneğinin Dersim Versiyonu

Bu geleneğin Dersim versiyonuna göre Milanlılar çok eski bir tarihte Arabistan'dan (Güney'den) gelerek Dersim'i yurt edinirler. Ama Doğu'da Osmanlı hakimiyetinin kurulacağı sıralarda kitlesel sığınmalardan ötürü Dersim ağzına kadar Kızılbaş aşiretlerle dolmuş vaziyettedir. Dersim'i kuşatan Müslüman çevrede "Ya Dersim taşarsa?" endişesi büyümektedir. Osmanlı yönetimi de Dersim çıkışlı bir istiladan/taşmadan korkmaktadır. Tehdit olarak görülen böyle bir taşkıyı önlemek için düşünülen çare Dersim'i boşaltmaktır. Dersim Sorunu'na çözüm olarak düşünülen bu uygulama Yavuz Selim'le başlar. O'nun veya vezirinin Dersim'i zor kullanarak boşaltma operasyonu bazı aşiretleri ulaştırması güç dağlık bölgelere çekilmeye zorlar. Buna fırsat bulamayan aşiretlerin bir bölümü ise topraklarını terketmek zorunda kalırlar. Bugün başlarında İbrahim Paşa'nın bulunduğu Milliler, işte bu tehcir ve iskan uygulaması sırasında güneye doğru inenlere mensupturlar. Sykes'in Dersim'de dinlediği gelenek özetle böyledir.

Buna göre Milanlılar ilkin Dersim'i yurt edinmiş, etrafa buradan dağılmışlardır. Sykes'in bizzat kendisi de Yavuz'un bahsi geçen Dersim seferi sırasında Dersim'den dışarıya doğru büyük bir göç hareketi yaşandığını kabul etmektedir.

(Bkz. Mark Sykes, The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire. Türkçe çevirisi için bkz. Seyfi Cengiz, Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar, s. 127-129).

“Dersim'in en eski sakinlerini” ve kendi zamanındaki Dersimliler'i Mil orijinli olarak tanımlayan M. Nuri Dersimi de Milanlılar'ın orijinal yurdunun Dersim olduğunu, etrafa buradan dağıldıklarını öne sürmektedir. (Bkz. M. Nuri Dersimi, Hatıratım, s. 8).

M. Nuri'nin Dersim'de Mil Unsuruna Atfettiği Önem Dımili Bağlantısı Kurulmadıkça Boşlukta Kalır
M. Nuri Dersimi Milan geleneğindeki etnik kümelerin adlarını Kurmanclar, Zazalar ve Babakürdiler şeklinde vermektedir.

Mehmet Nuri'nin dili Dersim'in sade halkının ve zengin Dersim geleneğinin dili değildir.

Onun kitaplarında kendi kuşağının Dersimlileri tarafından kullanılan Kırmanc, Kırmancıye, Kırmancı ve Dımilki gibi kavramlara rastlanmaz.

Fakat Dersim'de Mil ögesine büyük bir önem atfeder.

Ne var ki, O'nun Dersim'de Milliler'e atfettiği bu önem Mil ve Dımili adları arasında bir ilişki kurulmadıkça boşlukta kalır.

Popüler Etimolojide Milli-Dımili Bağlantısı

Tam burada Kemal Badıllı'nın Kürtçe Grameri'nde rastladığım bu iki terimi ilişkilendiren halk etimolojisi anımsatılmaya değer.

Badıllı'nın aktardığı popüler etimolojide Dımili sözcüğü “Milliler'in arkası/kuyruğu” şeklinde yorumlanmaktadır.

Bunu Milliler'den olanlar, Milliler'in izleyicileri tarzında anlamak mümkün.

Öyle görünüyor ki, İbrahim Paşa, Fırat ve Dersimi'de rastlanmayan bağlantı halkın kendisi tarafından çoktan kurulmuştur.

Burada önemli olan bu halk etimolojisinin doğru olup olmadığı değil, Milliler ile Dımililer arasında halk tarafından bir ilişki ve akrabalık görülüyor olmasıdır.

DEMENAN AŞİRETİ

Demenan tarihi bir kitap ya da kitapçığın konusu olmayı hakeden bir öneme sahiptir. Aşağıdaki yazı yalnızca kısa bir özettir. Bu özette özellikle kasetlere alınan söyleşilerden yararlandım.

Eksiklikler ve hatalar mutlaka vardır.

Bunlar tespit edildikçe gerekli düzeltmeler ve ekler yapılarak eldeki metin geliştirilmeye çalışılacaktır.

Adları

Demenan adı bazı kaynaklarda “Dedeman”, bazılarında “Ademi” veya “Ademan” (Bkz. M. Ş. Fırat) şekilleri altında kaydedilmektedir.

Edip Yavuz'a göre M. Şerif Fırat'ın Zilan grubunda gösterdiği “Temehoran (Temelhoran)” aşireti, Demenanlılar'dır. Demenanlılar'ın Şerefname'de “Temelhoran (Temehoran)” adı altında Celali aşiretine bağlı bir oymak olarak anıldıklarını ileri sürmektedir.

Celali grubu aşiretleri Zilan konfederasyonuna dahil idiler.

M. Sadık Yiğitbaş'ın “Kıgı” adlı kitabında ise “Demlek” adında bir köy ve “Dem oğlu Ali” diye bir kişi ismi verilmektedir. Bu veriler Demenan aşiret adının Mamakanlar'ın veya Dımililer'in adlarıyla ilişkisine işaret edebilirler.

İç-Dersim'deki Yerleşmeleri (Köy, Köm, Mevki)

Azgu: Çê Murtê Silê Bori ile Çê Welê Memê Milê bu köydendirler.

Arekiyê: Demenan aşiret lideri Cıvrail Ağa, bu köydendir.

Bor: Çê Silê Suri bu köydendir.

Giniyê: (...)

Xuloz (Xulozo): Silemano Qız'ın okuduğu Zegeriyê Türküsü'nde (Hawa Zegeriyê) adı geçen Mursa ve Mustafa'nın bacıları Fidan, bu köyde oturuyordu.

Gêwrekê: Qemê Cıvê Kheji bu köydendir.

Hêgao Pil: Çê Hemê Mirzê Sili bu köydendir.

Xozmeragê (Meraga Xozu, Hozmerak): Çê Momidê Silê Hemi bu köydendir.

Paga Alê Demi: Çê Xıdırê Phedîji bu köyendir. “Pagê”, terkedilmiş köy, harabe anlamlıdır.

Thimê (Yayla): (...)

Zımê Guli: (...)

Kurvak (Kurvarık): Çê Alê Dewreşi bu köyendir.

Çola Ulasu (Zıme Guli köyü altında bir yayla): (...)

Kırık (Yayla): (...)

Şerxanu, Çemê Şêrxanu: (...)

Harşiyê (Harşiya Lolu): (...)

Khêla: Çê Alê Khali ve Çê Hemê Qemê Beleki bu köyendirler.

Vile: (...)

Sagır: (...)

Gaxmu, Gaxmud: Bu köyün Yusufanlılar tarafından Demenanlılar’dan alındığı söylenmektedir (Bkz. Lawuka Zegeriye).

Salvenk: (...)

Merga Çeqerê: (...)

Çêrgat: (...)

Hakijiyê, Akijiyê (Bkz. Lawuka Zegeriyê): (...)

Çez (Yayla): (...)

Diar (Yayla): (...)

Khalkundur: (...)

Khêrengu: (...)

Kırnige (Yayla yeri): (...)

Kheloske (Yayla): (...)

Dêrê Alü (Dere Aliyu): (...)

Mezra Sandalu: (...)

Qutiyê (Yayla): (...)

Thot: (...)

Xuloz: (...)

vd.

Belli Başlı Kabileleri

Adları en sık anılan kabileleri şunlardır:

Kerdızu

Boruzu

Mıstu

Sandalu

Kırtu, Khırtu: Borlu Sılê Suri evi bu kabile veya ezbeta mensuptur. Çemê Şerxanu köyünden olan evlerden biri Çê Kırtu diye bilinmektedir.

Kêrzu

Bolku: Çê Cıvê Kheji ve Çê Mursaê/Murtê Sami bu kabile veya ezbeta mensupturlar.

Momedu

Hemu

Sımaylu: Çê Hesê Gewê bu kabile veya ezbeta mensupturlar.

Moru

Mosku

Xırku: Çê Çemê Şerxanu, Çê Samê Khedi ve Çê Besa Şiaê bu kabile veya ezbeta mensupturlar.

Şerxanu

Murexanu: Çê Alê Heşi, Çê Hesê Alê Kuri, Çê Momidê Sılê Khali bu kabile ya da ezbeta mensupturlar.

İç Dersim’in başka bazı bölgelerinde ve çevre kesimlerde de Demenan kabilelerine rastlarız. Örneğin Hozat’ta ve Erzincan’da Bor’dan gelen ve bu nedenle “Boruzu” diye bilinenler vardır. Bu kabileyi Abasanlılara dahil edenlere de rastlıyoruz.

Büyük Evlerden Bir Bölümünün Adları ve Ait Oldukları Kabileler veya Köyler

Çê Cıvrail Ağa Arekiyê (Arekiyê)

Cıvrail Ağa, Harput’ta oğlu Hesên Ağa ile birlikte idam edilen Demenan aşiret büyüğüdür.

Aşiretin esas lideri Arekiyeli bu Cebrail’dir.

Onu aynı adı taşıyan Cıve Khêji ile karıştırmamak gerekir.

Çê Cıvê Khêji/Çê Cıvrailê Kazımi (Bolku)

Bu eve adını veren Cıvê Khêji (Cıvrailê Kazımi), ünlü Demenan direnişçilerinden Hemê Cıvê Khêji ile Qemê Cıvê Khêji'nin babasıdır. Fiili planda aşiretin askeri lideri gibi görünmektedir. Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" adlı yayımına göre Cıvrail Ağa'nın kardeşinin (Qemê Cıvê Khêji olmalıdır) Eylül 1931'de Alanlılar tarafından vurulması iki aşiret arasında uzun süren bir kan davası başlatmıştır. Demenanlılar'dan Mirzê Sılê Hemi'nin kardeşi İsmailê Sılê Hemi, Alanlılar'dan ise Gewrekli Lazê Hesê Gêmi ve Kortasureli Wuşênê Seyd de (Wuşênê Moziki lakabıyla ünlüdür) bu kavgada vurulurlar (Alan-Demenan kavgası için bkz. Lawuka Zegeriyê).

Diğer Evler

Aşağıdaki adlarda geçen "Çê" sözcüğü Dersim'de "büyük ev" anlamındadır.

Çê Hesê Gewê (Sımayılı)

Çê Sılê Suri (Kırtu)

Çê Mursaê Sami (Mıstku)

Çê Murtê Heşi

Çê Hemê Sımê Khali, Çê Sılê Hemi, Çê Mirzê Sılê Hemi (Xozmerage)

Çê Sılê Bazari

Çê Khalê Gonci

Çê Alê Heşi

Çê Hesê Alê Quri

Çê Gulê Sımê Khali (Çê Samaliyê Gulê Sımê Khali)

Çê Xıdırê Phediji

Çê Mıstefaê Tornê Ali

Çê Gulê Suri

Çê Alê Khali

Çê Hemediyê Wuşênê Hemê Bege

Çê Samê Khêdi (Piyê Besa Şiae, Dewa Çhemê Şêrxanu ra)

Çê Kırtu

Çê Welê Memê Mılê

Çê Murtê Sılê Bori

Çê Hemê Qemê Beleki

Çê Alê Dewreşi

Bu evlerin pek çoğu 1937-38'de tümüyle imha edilmişlerdir.

Aşiret Kavgalarında Demenanlılar (1931-1937/8)

Demenanlılar'ın aşiret kavgaları içinde sözü en çok edilenler Alanlılar, Avasanlılar (Şeyh Hasananlılar) ve Yusufanlılar ile yaptıkları kavgalardır.

Özellikle Alanlılar'la kavgaları hem uzun sürmüş, hem de hafızalarda derin izler bırakmıştır.

Zegeriyê Türküsü (Hawa Zegeriyê) 1931'den 1937/8'e dek süren bu kavgayla ilişkilidir.

Dersim'in ünlü ozanlarından Silemano Qız'ın Keman eşliğinde okuduğu bu ağıt bu kavgada vurulan Mursa ve Mustafa kardeşler üstüne yapılmıştır.

Bu iki kardeş Demenanlı Lazê Alê Heşi'nin oğullarıdır.

Ağıtta konuşurulan babalarıdır.

Mursa ve Mustafa'nın diğer kardeşleri Hesên ile Fidan ise yaşamlarını 1938'de Marçig'deki toplu kıyımda yitirmişlerdir.

Zegeriyê Türküsü'ne konu olan Demenan-Alan kavgası iki taraftan da birçok genç ve aşiret ileri geleninin hayatına mal olmuştur.

Demenanlı İsmailê Lazê Sılê Hemi ile Alanlı Hesênê Gemi'nin oğlu Wuşênê Seydi (Wuşênê Moziki) de bu kavgada kaybedilmişlerdir.

Bu sıradaki Alan büyükleri ikisi de 38'de kurşuna dizilen Çukurlu Hesên ve Sülû ağalardır.

Kavganın orta yerinde Demenanlılar tarafından barış için yollanan kadın elçilerin çabaları sonuç vermez.

Ağıtta geçen "Biko ma cenî kerd çeunê Alu, mıneta ma qevul nebiye" sözleri bu olaya referanstır.

Alanlı Sülû Ağa barıştan yana çıkmışsa da, daha katı olan Hesên Ağa buna engel olmuştur.

Ağıtta Mursa ve Mustafa'nın babalarının ağzından söylenen "Kıstena Mursa u Mıstefa ağaê mı beno sa, xımalo Mejivê Ağaê Oxiyê" sözleri Ohu ağalarına referanstır.

Burada adı geçen Ohu, Alan-Demenan kavgalarının cereyan ettiği sıralarda, 1931-1936 tarihleri arasında, Palu'ya bağlı Ohu Nahiyesi olmalıdır.

M. Sadık Yiğitbaş'ın Kiği adlı kitabında hem bu Ohu nahiyesinden, hem de "Ohu ağaları"ndan söz edilmekte, hatta Ohu ağalarının şeceresi bile verilmektedir. Burada "Mejive" (Necip?) tarzında söylenebilecek bir ada rastlamadım.

Türküdeki bu sözcüğü ve anlamını kesinleştirmek gerekir.

Bu aynı kitapta aşiret veya aşiret-içi anlaşmazlıklar nedeniyle Dersim içinden Kığı'ya göçettikleri söylenen "Ulaşlar" (Şamoni Ulaşları) adlı kabile ile "Ohu Ağaları" arasında akrabalıklar kurulduğu söylenmektedir.

Demenan kabileleri arasında anılan "Ulasu" ile bu "Ulaşlar" arasında bir bağlantı var mıdır, araştırmak gerekir. Ağta adını veren Zengeriye denen mevki de netleştirilmelidir.

Bu türküde Gaxmud ve Akijiye köyleri üzerindeki Demenan-Yusufan kavgasına da değinilir. Alan-Demenan kavgası ile Yusufan-Demenan kavgaları arasında paralellik kurulur.

Direnış Tarihindeki Yerleri ve En Ünlü Savaşçıları (1937/8-1945/6 Peryodu)

İç Dersim'de özellikle geçimini hayvancılıkla sağlayan aşiretlerin hemen hepsinde 1938 öncesinde "Qol" adı verilen ve sayıları aşiretten aşirete değişen silahlı gruplar görülür. Bu gruplar, aşiretin askeri kanadı gibidir. Aşiretin güvenliği ve savunması onlara emanet edilmiştir. Devletin neredeyse süreklilik arzeden tedip ve tenkil seferleri sırasında direnişı organize edenler onlardır. "Qol" denen grupların herbirinin başında birer "Qolbaşı" vardır. Qemê Cıvê Keji'nin anlatımına göre Laç'taki direnişı ortaya koyanlar Demenanlı 16 seçkin savaşçı ya da "Qolbaşı"ydı. Silo Qız'ın okuduğu versiyonda eksende Yivis olmak üzere bunlardan şu beş savaşçının adları anılır:

Yivis Ağa, Qemerê Heseni, Hesênê Khalê Gonci, Hemedê Cıvraili, Aliyo Qız.

Bunlara Silo Phıt ve Hesê Gewê'nin de dahil olduğu başka tanıklıklardan ve anlatımlardan iyi bilinmektedir.

Bu ünlü silahşörlerin adları anlatımlarda kısmen farklı verilirse de, genelde aşağıdaki gibi sayılmaktadırlar:

Yivisê Seykhali

Borlu'dur. Savaşçı ve şair. Qemê Cıvê Kheji ile yapılan "Qesê Verê Locinê" başlıklı söyleşiye göre Laç direnişı sırasında 22 yaşındadır. Savaşçıların en gencidir. Sesi oldukça güzeldir. Şarkı söyleyerek dövüşür. Hem dövüşür, hem türkü söyler. Laç direnişinin sembol ismidir. Türküde onun ağzından "İvis vano, perode perodime, olım kare/kaye camerdano" ("Perode dame pero, olım kayê camerdano") denilir.

Yine türkü söyleyerek dövüştüğü Dolu Baba (İksor)'daki bir çatışma sırasında Türk askeri içindeki milisler Yivisi dinlemek için Yüzbaşı'dan ve Demenanlı savaşçılardan bir saatlik ateşkes talebinde bulunup hep birlikte Yivis'i dinlerler.

Yiwis, Laç'taki çarpışmalarda öldürülen sayılı savaşçılardan biridir.

O'nun ölümü Laç direnişinin sonu gibi görülür.

Nasıl öldüğü tartışmalıdır.

Qemê Cıvê Kheji, Yivisê Seykhali öldüğünde kendisi ve kardeşi Hemedê Cıvê Kheji'nin onunla aynı grupta olduklarını söyler. Bir aralık askerin ateşi yoğunlaştığı ve giderek yaklaştığı halde arkadaşlarının silah sesleri azalmış, giderek kesilmiştir. Bunu farkettileri için abisi Ahmet'le birlikte gidip arkadaşlarını ararlar. Onları derede yanında su bulunan bir mağarada Yivis'in cesedi başında bulurlar. Tırmandığı tepede topçuları etkisiz kılıp topu dereye yuvarladıktan sonra vurulduğunu öğrenirler.

Silê Phıtı

Başında bulunduğu "Qol", 1946 affına kadar dağlardaydı. Laç'taki kavgada Ragıp Gümüşpala'yı esir aldığı söylenir. Gümüşpala, 1897 Edirne doğumludur. 1916'da Birinci Savaş'a katılır. 1917'de Asteğmen'dir. Birinci Savaş'ta yaralanıp İngilizlere esir düşer (1918). 1920 sonlarına kadar esir kalır. 1934'te Harp Akademisi'ni bitirip "Kurmaya" olur. 1948'de Tuğ, 1951'de Tüm, 1955'te Kor, 1959'da Or-generalliğe yükselir. 1960'ta Üçüncü Ordu Komutanlığı'na atanır. 27 Mayıs darbesi bu görevi sırasında cereyan eder. Gümüşpala 27 Mayıs'a katılır. 6 Haziran 1960'ta Genelkurmay Başkanı yapılır. Ama bir süre sonra yönetime elkoymuş bulunan Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından tasfiye edilen diğer subaylarla birlikte emekliye sevk edilir. Bu tarihten sonra siyasete atılır. 11 Şubat 1961'de kurulan Adalet Partisi'nin kurucularındandır. AP'nin ilk Genel Başkanı'dır. 15 Ekim 1961 seçimlerinde İzmir'den Milletvekili seçilir. 1964'te kalp krizinden ölür. Süleyman Demirel'in AP Genel Başkanlığı'na getirilişı onun ölümünden sonradır. Görgü tanıkları Türk subayı Ragıp Gümüşpala'nın 1938'de Laç'ta esir düştüğünü anlatırlar.

Bu kısa tanıtımın amacı da Alay veya Tugay komutanı olarak Dersim soykırımına katılıp Laç'ta esir düşen Ragıp Gümüşpala'nın sonraları Türk ordusunda ve siyasetinde ön plana çıkan bir figür olduğuna dikkat çekmektir. Kariyerinde Genelkurmay Başkanlığı, parti başkanlığı ve milletvekilliği vardır. Partisi iktidar ortağı olduğu

halde kendisi kabine dışında kalmayı tercih etmeseydi bu kariyerine bir de bakanlık ilave ederdi. 38 mukavemeti sırasında Gümüşpala Laç vadisinin derinliklerinde Dersim direnişçilerine esir düşer. Onun önemli biri olduğu omuzundaki yıldızlardan tespit edilir. Yaralıdır. Ama henüz yaşamaktadır. Onu Demenanlı ünlü direnişçilerinden Silo Phıt bulur. Sırtlayıp sığınağa götürür. İlk müdahaleyi kendisi yapar. Yedirip içirir. Daha sonra zamanın en ünlü Dersim tabibini getirtip tedavi ettirir. Haftalar, hatta aylar geçer. Gümüşpala iyileşir. Bunun üzerine barbar Türk devletinin "haydut" diye hitap ettiği Silo Phıt ve arkadaşları Gümüşpala'yı ateş hattına götürüp hiç bir karşılık talep etmeden Türk ordusuna teslim ederler. Onu öldü bilen, cenaze merasimini bile yaptırmış olan Türk askeri başlangıçta olan bitene inanmazsa da, çok geçmeden kendine gelir. Serbest bırakılan Gümüşpala'nın ta kendisidir.

(Bkz. Cemal Taş, Heliyê Koyê Dêrsimi Silo Phıt).

Tarihin ender tanıklık ettiği feci bir soykırımın orta yerinde cereyan eden bu hadise, Dersim mukavemetinin TSK'ya verdiği bir etik dersi olarak tarih kitaplarında yerini alacaktır.

Görgü tanıklarından Qemê Cıvê Kheji ve Sengal Hatun, Laç'taki çarpışmalardan birinde Mustafa Kemal'in bizzat kendisinin de dizinden yaralandığını, daha doğrusu yaralı olarak kurtulanlardan birinin Mustafa Kemal olduğunu duyduklarını söylerler.

Hesê Gêwê

Adı Demenanlılar'ın en namlı savaşçıları arasında geçer.

19-24 Temmuz (1938) tarihleri arasında cereyan eden Laç'taki çarpışmaların en şiddetlilerinden birinde, 24 Temmuz 1938 günü esir düşer.

Bazı anlatımlara göre esir düştükten sonra Kırmızı Dağ'ın zirvesindeki askeri karargahta sorgulanır. Kendisine sorulan sorulardan biri kaç asker öldürdüğüdür. Buna cevaben, "Mı hefê ho guret, hefê maa u piyê ho guret, hefê tayinê ki serra guret" dediği aktarılır.

Hemê Cıvê Khêji ve Kardeşi Qemê Cıvê Kheji

(Hemedê Cıvraili' ve Qemerê Cıvraili ra)

Bu ikili Cıvrail Ağa'nın çocuklarıdır. Laç'taki rolü nedeniyle kendisinden en çok söz edilen iki kardeşin büyüğü olan Hemê Cıvê Kheji'dir. Laç'taki mukavemeti yönetenlerden biridir. Qemê Cıvê Kheji, kendisiyle yapılan söyleşilerden birinde abisi Ahmet'in 1941'de öldürüldüğünü söyler.

Qemerê Heseni (Qemerê Hesênê Khalê Gonci)

Laç'ta Demenan aşiret büyüğü Arekiyeli Cıvrail Ağa'nın oğlu Uşên Ağa ile Hesê Gewê'nin esir edildikleri kavgada, 24 Temmuz 1938'de öldürülür.

Besa Şiaê ve Mirzê Sîlê Hemi

Ünlü kadın direnişçi.

Çemê Şerxanu adlı köyden Samê Khêdi'nin kızıdır.

İlkin Lazê Dîlê Yivi, daha sonra Mirzê Sîlê Hemi ile evlenmiştir.

Aftan sonra Elazığ'da kalır.

Burada Demenanlı (Borlu) bir hamalla evlenir.

Cesur, güzel ve savaşçı bir kadın olarak tanımlanan Besa Qerê'yi Elazığ yıllarından tanıyan Dersimliler, kendisinden son derece olumlu bir dille sözederler.

Çemê Şerxanu köyünden olup sağ kurtulabilen isimlerden biri Besa Şiaê, diğerleri Alo Qer ve Heso Xas'tırlar. Mirzê Sîlê Hemi'nin ilk eşi Sengal Hatun, ikincisi Besa Şiaê'dir. Zel'deki çatışmada yaralanan Haydaranlı Hemo Sur da Mirzê Sîlê Hemi'nin grubundadır. Mirzê Sîlê Hemi'nin kardeşi İvraimê Sîlê Hemi (Melek Hatun'un eşi) de, Sengal Hatun'un anlatımına göre Laç'taki savaşçılar arasındadır. Savaşçılar arasında bu evden Hemedê Mirzê Sîli ve oğlu Aliyo Qız da vardılar. Aliyo Qız, anlatımlara göre 38'den 41'e kadar Cıvê Khêji ile birlikte işgal birliklerinin hareketlerini mercek altına almış, bir tür keşif faaliyeti yürütmüştür. Qemê Cıvê Kheji'yle yapılan söyleşide Hemê Cıvê Kheji ile Aliyo Qız'ın 1941'de öldürüldükleri söylenmektedir. Seyit Rıza'nın köyünde esir düştükten sonra barbarca işkencelere maruz kalmış, öldürülmeden önce bedeninin yarısı toprağa gömülerek gözleri çıkarılmıştır. Babası tarafından Aliyo Qız üzerine söylenen bir ağıt vardır (Bkz. www.mamekiye.de sitesi).

Uşên Ağa

Demenan aşiret büyüğü Arekiyeli Cıvrail Ağa'nın oğludur.

Qemerê Heseni'nin öldürüldüğü çarpışmada Hesê Gewa Qerê ile birlikte esir edilenlerden biridir (24 Temmuz 1938).

Diğer Savaşçılar

Qemerê Uşênê Çhuli
Alê Mamudi
Seyd Hese
Qemê Sılê Bazari
Lazê Xıdê Xezê
Usê Xıdê Qemeri
Hesê Mışti
Uşênê Sey Khali

Direnış tarihimizde Demenanlılar'ın yeri önemlidir.

Özellikle 38 direniş onları damgasını taşımıştır.

Qemê Cıvê Kheji ile yapılan söyleşilerde 1938'de Laç'ta (Laş) buraya sığınmış olan Asuru, Khalu, Abasunê Qoru (Abasunê Lertig), Bolio, Qırğu, Hıran, Semku, Beytu ve Heyderu gibi aşiretlerden de direnişe katılanlar olmuştur.

Ama bunlar sayıca fazla değillerdir.

Ünlü şairimizin "Asmên ra roz vnet!" diyerek tasvir ettiği bu ünlü direnişin asıl yükü Demenanlılar'ın omuzundaydı.

Demenan aşireti 1938'de neredeyse toptan yok edilmiştir.

Bu durum söyleşilerden birinde "Azê Demenu bırıya" veya "Aşıra Demenu ke nıka wes viyenê" tarzında ifade edilir.

Laç Türküsü (Hawa Derê Laçi)

Demenan direniş ve kırımı üzerine yapılan bu ağıtın sözleri ve müziği Dersimli ünlü şairlerden Weliyê Uşênê İmami'ye aittir. Türkünün Silo Qız, M. Areyiz, M. Çapan, Zılfı Selcan ve Dewres Baba tarafından okunan değişik varyantları Hawar Torneçengi tarafından yayımlandılar.

(Bkz. Dersim 38 Forum).

Dersim mukavemeti ünlü Laç Vadisi'nde bir başka biçime bürünmüştü.

Laç Türküsü bu mukavemetin büyüklüğünü müthiş bir teşbih gücüyle **Dêrsım sero dame pêro, Asmên ra roz vneto** diyerek ifade eder.

Onu Türkçe'ye çevirmek mümkün değildir.

Laç, direniş tarihimizde muazzam bir öneme sahiptir.

Bu direniş, direniş boyunda ve sonrasında gerçekleştirilen soykırımı konu alan türküde Laç'taki kuşatılmışlık ve yalnızlık tasvir edilir.

Tarafsız kalan ve milis veren aşiretlerin tutumu protesto edilir.

"Haq adirê aşiru wadaro, kes mare alakutare nêvano", "Aşirê bebextiyê mekerê" sözleri bu serzenişi dile getirir.

Ağıtta 1915 Ermeni soykırımı anımsatılarak yapılan "Aşiro rê vace eke teseliya ho ma Demenu ra kote, nafa ki sına je Hermeniu qırkene erzenê dere" uyarısı direnişçilerin bilinç ve öngörüsüne işaretir.

Diğer aşiretlere yapılan dayanışma çağrısı ve **Bira pêrodê, na qewğa aşire niya, merevê Kırmanc u zalımanê Tırkano** şeklindeki vurgu açık bir milli bilincin kanıtıdır.

Direnışçilerin Dersim için dayanışma ve direnme çağrısı türküye hâlâ geçerli olan ulusal bir karakter kazandırır.

Laç'taki savaşçıların yiğitliği "Gaê mino şia", "Vergê kataran", "Şere mı" veya "Şerê mino beran" gibi tabirlerle övülür.

Hayli farklılaşan varyantları bulunmakla birlikte, Laç Türküsü'ne göre de burdaki direnişin ekseninde türkü söyleyerek savaşan Yivisê Seykhali vardır.

Mukavemetin sembolü Yiwis'tir.

Türküde adları en sık geçen diğer savaşçılar Qemere Heseni, Hese Khali (Hese Khale Gonci) ve Hemedê Cıvraili (Heme Cıve Kheji)'dirler.

Notlar

1- Alan-Demenan kavgasında vurulanlardan Lazê Hesê Gemi, Dersimli ressam İbrahim Coşkun'un, İsmailê Sılê Hemi ise İsmail Kılıç'ın dedeleridir. Zegeriyê Türküsü'ndeki ilgili referans şöyledir: "Na hetra kışiyo Laze Hesê Gemi, bovera kışiyo İsmailê Sılê Hemi".

2- İsmail Kılıç'ın kaynaklarına (Nenesi Sengal, dedesi Mirzali, babası Silema, Melek Hanım, vd) göre Laç'ta dövüşen 16 Demenanlı silahşörün adları şöyledir:

Yivisê Sey Khali, Mirzê Sılê Hemi, İvraimê Sılê Hemi (Mirzê Sılê Hemi'nin kardeşi), Hesê Khalê Gonci (Qemerê Heseni), Hemê Mirzê Sılı, Aliyo Qız, Cıvê Khêji, Hemedê Cıvê Khêji, Qemerê Cıvê Khêji, Hese Gêwe

(Hese Gêwa Qere), Qemer Ağaê Murexanu, Xıdırê Phediji, Sılê Bazari, Seyd Hese, Hesê Khali, Silo Phit.

3- Demenanlılar'ın toplu halde kırıldığı bazı mevkiiler şunlardır:

Marçığ, Sahar, Vanku, Xozmeragê, Korta Ardi

(Bkz. İsmail Kılıç, Demenan Aşireti-Eklemeler, Dersim 38 Forum, 5 Ocak 2007).

Bu Bölümde Yararlanılan Kaynakların Bir Bölümü

Sengal Hanım ve Hezer Hanım ile Besa Şiaê Üzerine Söyleşiler, Haydar Beltan

Saadê Tertele 38'i Melek Xanımê Qeseykena, İsmail Kılıç

(Bkz. Dersim 38 Forum ve www.mamekiye.de)

Heliyê Koê Dêrsimi Silo Pıt, Cemal Taş, 26 Ekim 2005

Borlu Hüseyin Ağgöl ile Söyleşi, Seyfi Cengiz, Şubat 2000

Saadê 38i Qeseykenê (Hermeta Mirzê Silê Hemi Sengal Xanımê Qeseykena), İbrahim Kılıç, 1976

Çê Mirzê Sılê Hemi ra Sılema Tertele 38'i Sero Qeseykeno, İsmail Kılıç, 1 Nisan 2005

Lawuka Derê Laçi (Laç Türküsü)'nin İsmail Kılıç ve Hawar Torncengi tarafından yayınlanan bütün versiyonları

Lawuka Derê Zegeriyê (Zegeriye Türküsü, Alan ve Demenan Kavgası)

Dersim Olaylarının Tanığı 85 Yaşındaki Mustafa Altun İle Röportaj, Mehmet Yıldırım, Temmuz 2002, Munzur Dergisi, Sayı:16

Qemê Cıvê Khêji Konuşuyor (Kaset), Söyleşiyi yapan: Ap Areyiz, 1991

Çê Sılê Bazari ra Ap Weliyo Demeniz Qeseykeno (Kaset)

Qesê Verê Locinê (Qemê Cıvê Kheji İle Söyleşi), Cemal Taş

“Dersim”, Jandarma Umum Kumandanlığı

M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi

Edip Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri

M. Sadık Yigitbaş, Kiğı

HIRAN (HARAN) AŞİRETİ

Adı

Cevdet Türkay'ın yayınladığı “Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar” adlı çalışmada belli başlı Dersim aşiretlerinin pek çoğu hakkında kayıtlar bulabiliyoruz.

Bahsi geçen arşivlerde Hiran aşireti hakkında şu kayda rastlıyoruz:

“Haran: Çarsancak ve Mazgird kazaları.”

“Hayranlı: Sivas ve Van (Muş kazası) eyaletleri, Tatarpazarı kazası”.

Çaldıran Savaşı sonrasında, en geç 17-18. yüzyıllara ait bu kayıtlarda Dersim'de bugün Hiran olarak söylenen ad yukarıda görüldüğü gibi “Haran” olarak geçmektedir.

Bence adın aslı ve doğrusu da Haran (Harran)'dır. Yani antik Harran adının aynıdır. Nitekim antik Harran'dan da Osmanlı kayıtlarında Ruha (Urfa) sancağının “Haran nahiyesi” olarak sözedilir. “Hayranlı” şekli de çok büyük olasılıkla bu aynı adın bir versiyonudur.

Orijini veya Geleneği

Hıdır Öztürk adında 1917 Mazgirt doğumlu biri “Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi” (1985) başlıklı kitabında Osmanlı arşivlerinde Mazgirt'teki Hiran aşireti için “Mamık ile Konak adlarında iki şehzadeden birinin evlatlarıdır“ denildiğini aktarmaktadır.

(Bk. a.g.y., s. 48).

Ben bu kaydı kendim görmüş değilim.

Ama bu kitabın başlığı ve içeriği hoşuma gitmese de bu alıntının doğruluğundan kuşulanmak için sebep görmüyorum.

Burada adları geçen Mamık ile Konak, Mamakanlar'ın kendi orijinlerine ilişkin geleneğidir.

Böylece bugünkü“Hiran” aşiretinin en azından bir bölümünün Mamikan orijinli olduğunu, başka deyişle “Mileto Khan” diye de tabir edilen Dersim'in eski halk tabakasına ait olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

Bazı Kabile veya Ezvetleri

Azg

Mak

İkisi de Pulan köyünde bulunan Azg ve Mak sözlü gelenekte iki kardeş olarak tanıtılırlar. Haranlı ve Pulan köylü Bedri Çelikdemir, Hiranlılar'ın bir kesiminin bu iki kabile veya ezvet için “Ew Filene” dediklerini

söylemektedir.

Bu Kırdaski tabir, “Onlar Hristiyan’dır” veya “Onlar Ermeni’dir” tarzında yorumlanabilir.

Bu iki kabileye “Mere Alan” da denilmektedir.

Bazı Büyük Evleri

Mala Sime, Mala Sıman/Simon (Pulan köyü)

Mala Mevali (Pulan)

Mala Use Mırte (Pulan)

Mala Uşe Cıvıke (Hüseyin Efendi): Quşxane köyündeki bu evin başı olan Hüseyin Efendi, devletle ilişkili biri olarak tanıtılır.

Mala Bete, Mala Ale & Mala Wele Bete

Mala Aliye Hamli

İç Dersim’deki Yerleşmeleri (Köy, Mezra, Mevki)

Polan, Pulan:

Bu köyde Diyare Sin adında bir mevki bulunmaktadır. Diyare Sin ve Pulan köyünün ikisinin de şekil olarak yarım Ay’ı andırıyor olmaları dikkat çekicidir. Sin, uzak geçmişin Ay tanrısıdır. Bir Sümer kenti ile antik Harran’ın tanrısı olarak ünlüdür. Antik Harran’da bu tanrıya adanan tapınaklar bulundu. Bu tür tapınaklar bir gün Dersim Haran’ında da ortaya çıkarsa şaşırılmamak gerekir.

İbn Mamud

Gevan, Geban

Reş Mezra

Sindam

Qele, Khele (Kale)

Qurçik, Khurçik

Beroj

Oruj

Dalık

Kamkamık

Xerva, Xereve: Bu yerin karşısında “Diyare Zilan” adında bir mevki/makam mevcuttur.

Khuşhane

Khuşhan Seinan

Melikyan

Germisi: 1938’in kırım mevkilerinden biri

Bardakçıyan (Bardakçı Kömü)

Basü

Hörs: Peri’de vaktiyle Hristiyanlar ve/veya Ermenilerle yerleşik bir köy

Köteriç: Hıran ve İzolan aşiretleriyle yerleşik bir köy

Diyare Kepur (Bir mevki)

Qorta Guri

Arnik

Are Xeleke: 1938’in kırım mevkilerinden biri

Sindam Deresi: 1938’in kırım mevkilerinden biri

Khırzi (Kırzı)

Harman

Bazıne Ali

Deşta Aşan

Zenan: Qurkurik köyü civarındadır.

Khıır, Kheceran

Şilk

Garsiyan: Hıranlılar ve Alanlılar ile yerleşik.

Şevki Mezrası: Hıran, Alan ve Haydaran aşiretleriyle yerleşik.

Mırzan

Boran

Zerikan

Topan

Pırık

Celaqas
Ferej
Kepur
Kastun
Baxın

KARSAN, BİRMAN VE KUZUÇAN AŞİRETLERİ

Karsan Aşireti

Karsan aşireti yoğun şekilde İç Dersim'in Hakis ve civar köylerinde yerleşiktir. Bu aşiretin yerleşik olduğu bölgeler Osmanlı kayıtlarında mevcuttur.

Osmanlı Kayıtlarında Karsan Aşireti

Cevdet Türkay'ın yayınladığı "Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar" adlı çalışmada Karsan aşiretiyle ilişkili kayıt aşağıdaki şekildedir:

"Karsinli (Kersanlı): Erzurum eyaleti".

"Karısanlı, Karışanlı: Dersim Sancağı (Harput Eyaleti). Ekrad".

Karsan Adı

Hüseyin Hüsametdin, Amasya Tarihi adlı kitabında Amasya'nın daha eski adı olan Harşene (Canik) sözcüğünü açıklamaya çalışırken Karsan adı hakkında geniş açıklamalarda bulunur. Harşene adının orijinal şeklinin Karasan (Karisini) veya Karaçan olduğunu söyler. Ek olarak bir şecere verir. Bu şecerede adı geçen Karasan (Kara-Çan) adlı kişinin Çanlar (Sanlar) adlı antik Pontus kavminin cediti olduğunu öne sürer. Amasya (Harşene, Canik) kenti ile bu kentteki Kale-i Bala'nın (Ulu Kale) Karaçan (Karsan) tarafından kurulduğunu söyleyen rivayetler aktarır. Sonuç olarak Hüseyin Hüsametdin, Kar-San aşiret adının ikinci kısmının Çan (Mamakan, SC) etnik adıyla bir ve aynı olduğunu düşünmekte ve bu görüşü destekleyen hayli veri ortaya koymaktadır. Bu görüşler Karsan aşiretini Kalmem grubuna (Mamakan, Çan) dahil eden Dersim geleneğini destekler mahiyettedirler.

Türk milliyetçisi Kadri Kemal Kop (Sevengil) ise, 1933 yılında yayımlanan "Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu" adlı kitabında Truva Savaşı sırasında Amasya hükümdarının Karsan Han adında biri olduğunu söyledikten sonra, onun adıyla Dersim'in Karsan aşireti arasında bağlantı kurmaktadır.

Bu veriler Karsanlılar'ı Çanlar ile ilişkilendirmektedirler.

(Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Dersim ve Zaza Tarihi-Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek, III. Bölüm, Tzanica ve Tzaniler başlıklı kısım.)

Birman Aşireti

Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'nde Birman (Birim) aşiretinin de Çan kökenli olduğuna işaret eden bilgiler verilmektedir.

Amasya Tarihi'nde yer verilen eski şecerelerde Birman (Barum, Bermi), Karsan'ın babası olarak geçmektedir. (Ayrıntı için bkz. Seyfi Cengiz, Dersim ve Zaza Tarihi..., III. Bölüm, Tzanica ve Tzanlar başlıklı kısım).

Kuzuçan Aşireti

Mehmet Nuri Dersimi, "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı kitabında Kuruçay ilçesindeki aşiretler arasında Koziçan adında bir aşiretten söz eder.

(Bkz. a.g.e., s. 66).

Bu aşiretin adı ile Pülümür'ün eski adlarından Kuzuçan (Evliya Çelebi'de Kuzujan, Mehmet Nuri'de Koziçan) birbirinin aynıdır.

Pülümür'e adını veren belki de bu Koziçan aşiretidir.

Bu adlarla Koçan aşiret adı arasında da bir bağlantı kurulabilir.

Koziçan adının ikinci kısmı Çan etnik adıdır.

M. Nuri, aynı kitabında Sultan Selim döneminde Dersim'deki Milan aşiretinden ayrılarak Kangal ve Divriği'nin Yellice ve Tekye nahiyelerine yerleşen Çanbegan aşiretinden (ve Canbegan mıntıkasından), aynı mıntıkada veya civarında bulunan Mamaş köyünden bahseder.

(Bkz. a.g.e., s. 64).

Hatıratım adlı kitabında ise Kangal'da Canikan adında bir aşireti kaydeder.

Çanbegan ve Canikan büyük ihtimal aynı aşirettirler.

Bu adlarda da Çan ögesiyle karşılaşmaktayız.

Khalmem-Khalferat grubundan, yani Dersim'in eski halk tabakasından olup Dersim'e daha geç dönemlerde gelen aşiretler içinde eriyen veya varlığını onlara eklenerek sürdüren topluluklar vardır. Geç Dersimliler

(Sonradan Gelenler) bazen onları ‘Ermeni’ olarak tanımlasa da, Ermeni sanılan bu grupların genelde asıl Ermeni olmayıp Dersim’in eski halk katmanına ait olduklarını düşünüyorum.

Osmanlı Kayıtlarında Kuzuçan Aşireti

Cevdet Türkay’ın yayınladığı “Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar” adlı çalışmada Kuzuçan aşireti hakkında aşağıdaki kayıt vardır:

“Kuzucanlı, Kuzucak, Kuzucaklı: Niğde, İçel sancakları, Erzincan havalisi, Anamur kazası (İçel Sancağı). Yörükân taifesinden”.

ÇAREKAN AŞİRETİ

Şerefname’de Çarekanlar’a ilişkin bir bilgi yok.

Ulaşabildiğim Osmanlı kayıtlarında rastladığım bilgi şudur:

“Çarıklı:

Kığı kazası (Diyarbakır Eyaleti), Halep, Meraş. Konar-göçer Ekrad.”

(Bkz. Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar.)

Bu kayıtlar Osmanlılar’ın Kırmanciye’de hakimiyet kurdukları Çaldıran sonrası döneme aittirler. Cevdet Türkay’ın yayınladığı belgelere göre 1608-1752 tarihleri arasında toplanmış verilerdir.

Yani yaklaşık olarak Şerefname ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi ile aynı döneme ait oldukları söylenebilir.

Yukarıdaki kayıttan çıkarılacak sonuç, Çarekan aşiretinin 1608-1752 tarihleri arasındaki bir dönemde Kığı’da bulunduğudur.

O dönemde Kuzuçan’ın Kığı’ya ya da Kığı’nın Kuzuçan’ı içerip içermediği hakkında şu anda bir fikre sahip değilim. Buraya Çaldıran sonrasında geldikleri söylenebilir. Ama daha erken bir tarihte gelmiş olmaları da mümkündür.

Daha kesin konuşabilmek için 11’inci yüzyıldaki Selçuk istilasını öncesinde oluşan Eğil Beyliği’nin

(Mirdasiler’in) Palu kolunun kuruluş ve yayılışına ilişkin ayrıntıları incelemek gerekir.

Başlatıcısı Emir Timurtaş olan Palu Beyliği, Bağın ve çevresini içeriyordu.

O’nun yönetim dönemi kabaca Akkoyunlular periyoduna veya hemen öncesine rastlıyor gibi.

Dr. O. Blau’nun orijinali Almanca olan 1862 tarihli “Dusık Kurden” başlıklı makalesinde Çarekanlılar

(“Tscharikli”, “Sheik Hussein Oghlu”), Dujikler ortak adıyla bilinen Dersim aşiretleri arasında sayılırlar.

(Türkçe çevirisi için bkz. Seyfi Cengiz, Dış Kaynaklarda Kırmanlar, Kızılbaşlar ve Zazalar, Desmala Sure Yayınları, Şubat 1995).

Çarekanlılar ile ilgili bilgiler içeren kaynaklardan biri de Andranik’in “Dersim” başlıklı kitabıdır.

(Bkz. Andranik, Dersim, Tiflis, 1901).

Bu kitap Dersim orijinali bir Ermeni olan Andranik’in Dersim gezisinin ürünüdür.

Bu gezinin tarihi 1888’dir.

Altın Hüseyin ve Ağaşenliği’nde uzunca bir süre kalan Andranik, Şah Hüseyin Evi hakkında hayli bilgi verir.

"Dış Kaynaklarda Kırmanlar, Kızılbaşlar ve Zazalar" başlıklı kitabımda Andranik’in kitabının özet bir çevirisi mevcuttur.

(Bkz. Seyfi Cengiz, Dış Kaynaklarda Kırmanlar, Kızılbaşlar ve Zazalar, s. 77-101).

Bu kitapta yer verdiğim çevirilerden biri de Mark Sykes’in “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire” başlıklı geniş çalışmasıdır. 1908 tarihli bu çalışmada Çarekanlılar’ın bahsi geçmez. Daha doğrusu bu ad altında kendilerinden söz edilmez. Çarekanlılar’ı kısaca değindiği “Kuzlichan” aşireti/bölgesi, daha küçük bir olasılıkla “Kiki-Kikieh (Chiehichieh)” başlığı altında düşünmüş olması mümkündür belki.

Ziya Gökalp’in “Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler” (Sosyal Yayınları) adlı kitabında da dolaysız şekilde olmasa da Çarekanlar’la ilişkili olabilecek bazı bilgiler vardır. Burada Mardin’de “Kiki (Kikan, Kikanlılar, Kikiler)” aşiretinden söz edilir. Genelde “Kiki/Kikanlılar” adıyla bilinen bu aşiretin “Kiki Çerikan” ve “Kiki Halacan/Khelecan” olmak üzere iki koldan oluştuğu söylenir. Mardin’e Van yöresinden geldikleri ve Diyarbakır’da da buldukları not edilir.

Bu kitabında Gökalp, asıl Kikiler’in “Kiki Çerikan” denen kol olduğunu ve Kikiler’e “öküzü yorulmuş” manasında "Gawesti" adı da verildiğini yazmaktadır.

“Kiki Çerikan” kolunun adındaki “Çerikan” sözcüğünün “çürük” anlamına geldiğinin söylendiğini belirten

Gökalp, bunu yanlış bulur. Onun verdiği bilgilere göre Kiki Çerikan kolunun Kösekan, Azizan, Ömeran,

Murikan, Remekan, vd gibi kabileleri mevcuttu. Kiki Khelecan’ın kabileleri ise şunlardı: Ömerkan, Temirkan,

Hesenkan, vd.

Gökalp’in Türkçü-Turancı biri olduğu iyi bilinen bir şey. Bu görüşlerinden dolayı Halecan kolunu Halaç (Kalaç)

Türkleri, Çerikanlar'ı ise "Çaruklar" ile ilişkilendirir. Çaruklar'ın Diyarbakır ve Karacadağ'da da bulduklarını, ama bunların Kiki adını alıp Kürtleştiklerini iddia eder.

Ali Kemali'nin "Erzincan" adlı kitabında da Çarekanlılar'a dair bazı bilgiler vardır. O'nun anlattığı bir öykü (yanlış hatırlamıyorsa Çarekanların eşyalarını öküzü yükleyip bu öküzün yorulup durduğu yerde yerleştiklerini söylüyordu), bana Kikiler'in bir diğer adının da "Gawesti" ("Öküzü yorulmuşlar") olduğunu söyleyen Ziya Gökalp'teki önemli ayrıntıyı hatırlattı. Dersim'deki Keykan ile Kiki adı arasında bir ilişki olup olmadığının da düşünülmeğe değer olduğunu eklemeliyim.

Çarekanlılar'ın ve birkaç diğer Dersim aşiretinin Zaza kökenli olduğunu söyleyen Dersim geleneğine tekrar tekrar değindiğim için burada yinelemeye gerek görmedim.

M. Sadık Yiğitbaş'ın 1950'de yayınlanan "Kıgı" adlı kitabında Kıgı aşiretleri ve buldukları köyler hakkında bilgiler verilir.

Bu kitapta Çarekan aşireti de "Çarıklı" adı altında Kıgı aşiretleri arasında anılır.

Yerleşik olduğu köyler şöyle verilir:

"Çarıklı aşireti: Sevkar, Arek, Arnes, Hakistun"

(Bkz. M. S. Yiğitbaş, a.g.y).

"Kıgı" adlı bu çalışmada Pülümür'ün adı "Pülömer", Hakis adı ise "Haküstün" olarak geçer. Bu kitapta adı geçen yerleşmelerden bir bölümü şunlardır:

Şen, Sakasor, Azakpert, Giransor, Karsini, Şamuni, Gejikan, Okçıyan, Karaçan, Çan, Simsor, Sivgelik, Demlek, Kortu, Himsor ve Hormek aşiretinin yerleşik olduğu Çarmeikarer, Maskanikarer ve Könükanikarer.

Evliya Çelebi'de "Kuzuçan" ve "Kuzuçan beyleri"ne bazı referanslar mevcuttur. Pülümür, O'nun seyahati sırasında "Kuzuçan" adı altında Erzurum'a bağlı 12 sancaktan biriydi. Bu sancakların adlarını kendi Seyahatnamesi'nde şöyle vermektedir:

Kara-hisar, Keifi, Pasin (Passin), Ispır (Siper), Khanis, Malazgir (Melazgerd), Bamervan (Mamrevan), Tekman, Kuzujan (Kurujan), Turtum (Tortum), Lejengerd (Mujtekerd), Mamar, Erzurum (merkez sancak).

Geçen yıl kaleme aldığım "Kıgı Beyleri ve Dersim İçi İle İlişkileri" başlıklı yazımda, Kıgı derebeyleri ve sancak beyleri hakkında hayli bilgi vermiştim.

Burada merkezleri "Dimlek (Demlek)" köyü olan "Dönük Oğulları", Şerefname'nin aktardığı rivayetlere göre Goran veya Surek/Süveydi aşiretinden gelen Pazokiler, Mirdasiler'in (Eğil Beyliği'nin) Palu şubesinin kurucusu Emir Timurtaş'ın soyundan geldikleri rivayet edilen Yazıcı-Oğulları, Kıgı'ya Balkanlar'dan getirilip yerleştirildiği anlaşılan Arnavut-Oğulları'ndan genişçe söz etmiştim.

Dersim İçi'ne yönelik tedip ve tenkillerde devletin bu beylerden Yazıcıoğulları'nın yanı sıra başta Şadi aşiretinin reis evi Okçıyanlar olmak üzere Kıgı'nın diğer nüfuzlu ailelerinden yararlandığını da not etmiştim.

Bu aynı yazıda oldukça yaşlı bir Çarekanlı'nın aşağıdaki sözlerini aktarmıştım:

"Acem Şah'ı Akkoyunlular'dan ayrılınca biz doğuya doğru göçüp Palu'ya yerleşmişiz. O tarihte sülalemiz 4-5 kardeşmiş. Bunlardan biri Palu'dan gelip Ağa Şenlik'e yerleşir. O sırada bu bölgede hükümet/devlet Kıgı Beyi imiş. Bu bey, Altın Hüseyin'de oturuyormuş. Konağı burdaymış ve burada bir darağacı varmış. Bu beyin Altın Hüseyin adında çok güzel bir oğlu varmış. Köye de onun adı verilmiş. Ağa Şenlik'le Altın Hüseyin arasında bir canavar peydah olmuş. Hakkından kimse gelememiş. Sonunda kuvvetli bir kişi bu canavarı öldürtüp kulağını Kıgı Beyi'ne getirmiş. Sonra da Kıgı Beyi'ne karşı ayaklanıp onu buralardan çıkarmış ve Altın Hüseyin'i kendisi ele geçirmiş".

Bu anlatıma göre Şah Hüseyin Evi'nden önce Pülümür yöresi Kıgı beylerinden birinin elindeydi. Merkezleri Kıgı'nın Dimlek/Demlek köyü olan beyler mi, bunlarla aynı veya ayrı olması olası Pazoki beyleri mi, Arnavut beyleri veya Yazıcıoğulları mı? Hangi Kıgı beyi olduğu kesin değil. Suran Evi'nin yerleştikleri mıntıkayı ve diğer toprakları Şıxmamed aşiretiyle ilişkili Mankılı evi veya kabilesinden aldıkları bilindiğine göre, Pülümür yöresinin de Man-Oğulları'ndan (Mankılı) alınmış olması mümkündür. Şah Hüseyin Evi'nin Pülümür'e yerleştiği dönemde Kıgı'nın da Man-Oğullarının kontrolünde olması ihtimal dışı değildir.

Bu dönemi, dolayısıyla Çarekanlılar'ın erken tarihini açıklığa kavuşturabilmek için daha önce de işaret ettiğim gibi özellikle Emir Timurtaş'ın kurduğu Palu Beyliği ve Kıgı tarihi iyi çalışılmalıdır.

Eğil Beyliği ve Palu Şubesi

Eğil Beyliği ve Palu kolu da dahil bu beyliğin şubeleri hakkında daha önce yazmıştım. Başta Şerefname olmak üzere ilişkili kaynakların bir bölümünü de saymıştım. Çarekanlılar'ın kökeni ve tarihi hakkında daha fazla ayrıntıya ihtiyaç duyan arkadaşlar bu yazılara da bakmalıdır. Bunlardan biri "Kürt Aşiretleri, Gelenekleri ve Hanedanlıkları", bir diğeri de "Dersim'de Aşiret ve Ocak"tır.

Kendilerine kolaylık olsun diye Eğil Beyliği ve şubeleri hakkında Şerefname'de söylenenleri tekrar hatırlatabilirim.

Hakkari'den gelen Pir Mansur bin Seyit Araç Piran'da yerleşir ve burada bir ocak kurar. O'nun torunu Pir Bedir Mirdasilerle yerleşik Eğil kalesini zaptederek bu ocaklı aileden gelme ilk Eğil beyi olur. Bir süre sonra Selçuk baskısı altında Hasankeyf'e sığınır. Emir Artuk, burayı istila ettiğinde öldürülür. Bu sıralarda "Bulduk" adında bir oğlu dünyaya gelir. Rivayete göre Bulduk büyüyünce Mirdasi aşiretinin adıyla da bilinen Eğil Beyliği'ni yeniden başlatır.

Onu üçüncü Eğil Beyi İbrahim izler.

İbrahim'den sonra yerine oğlu Mehmet geçer.

Eğil beyliğinin kolları Emir Mehmet'in üç oğlu tarafından oluşturulur.

Bu üç kardeş Emir İsa (Eğil merkezde yönetir), Emir Hüseyin (Çermik şubesini yönetir) ve Palu şubesinin kurucusu Emir Timurtaş'tır.

Suran, Yusufan, Cibban ve Çarekan aşiretleri ile Palu Beyliği'nin ilişkileri

Konumuz bakımından en önemlisi Emir Bulduk'un soyundan gelen Emir Timurtaş'ın Palu beyliğidir.

Dersim içine doğru yayılan budur.

Dersim sözlü geleneğinde Palu'dan geldikleri, kökende Şafi Müslüman ve Zaza oldukları söylenen Suran, Cibban, Yusufan ve Çarekan aşiretleri benim kanaatime göre Palu Beyliği ve Emir Timurtaş Evi ile ilişkilidirler (İçlerinde çok daha erken bir tarihte Siverek'ten geldikleri söylenen Süveydi/Surek aşiretine mensup olanlar da vardır belki).

Bunlar Gökdere, Bağın, Pah, Merxo ve Kığı üzerinden Dersim içine girerler.

Örneğin Kığı'nın Yazıcıoğulları bir geleneğe göre buraya Emir Timurtaş tarafından yerleştirilmişlerdir. O'nu kendi cedleri olarak bilirler.

Misyonları Dersim İçine karşı savaşmak, İç Dersim nüfuzunun büyüüp yayılışını ve Kızılbaşlık inancının ilerleyişini durdurmak için çabalamak olmuştur.

Bunu bizzat kendileri yazmaktadır. Dolayısıyla Palu Beyliği'nin Dersim içine doğru bu yayılışı çok büyük olasılıkla merkezi yönetimin teşvik ve desteği ile mümkün olmuştur.

Emir Timurtaş'ın Şeceresi

Kısacası Emir Timurtaş'ın şeceresi önemlidir.

"Şerefname" ve "Kığı" adlı kitaptaki bilgilere göre Timurtaş'tan sonraki Palu Beyi Hamza adında biridir.

Hamza'nın dört oğlunun adları Hüseyin, Rüstem, Ali ve Yağmur şeklinde verilmektedir.

Bunların dönemi kabaca Akkoyunlular'ın çöküş dönemidir.

Palu beyleri çizgisi (yöneticileri) Rüstem üzerinden yürümüştür.

Rüstem'in oğlu Cimşit, Safeviler'e karşı Yavuz Selim'in hizmetine girmiş, Palu'da tam 65 sene yönetmiştir.

Bu dönem boyunca Osmanlılar'a sadık kalmıştır.

Cimşit'in beş oğlundan sözedilir, ama sadece üçünün adları verilir:

Hüseyin Can, Devletşah ve Hasan.

Cimşit'ten sonraki Palu beyi oğlu Hüseyin Can'dır.

Ondan sonra ise kardeşi Hasan yönetir.

Palu beyi bu Hasan, Serdar Mustafa Paşa'nın Şirvan seferinden dönüşte ölür.

Geride iki oğul bırakır:

Süleyman ve Muzaffer.

Yerine oğlu Süleyman geçer.

Bu dönemde Palu beyliğinin bir bölümü Devletşah'ın oğlu Yusuf tarafından yönetilir. Yusuf'tan sonra ise Yusuf'un kardeşi Ahmet'i görürüz beyliğin başında.

Bu şecere ile "Çe Sa Uşen Ağay" ve "Suran Evi ve Beyliği" başlıklı yazılarımda verdiğim şecerele kıyaslanır ve birleştirilirse konu daha bir netlik kazanabilir.

Çarekan geleneğinde adı geçen Ahmet, Şerefname'nin yazıldığı 1597'de hâlâ Palu Beyi olarak görünen Ahmet olabilir. 1580'lerde Palu'nun bir kesimini yönettiği anlaşılan kardeşi Yusuf ise bir ihtimal Yusufan geleneğindeki figür olabilir.

Daha kesin konuşabilmek için Çarekanlılar'ın sözlü geleneği tüm versiyonlarıyla ve bütün objektifliğiyle bilinmek zorundadır.

Çarekan geleneğindeki Ahmet'in adı bazı anlatımlarda "Kürt Ahmet", bazılarında ise "Pala Ahmet" olarak geçer. "Kıllı", "çok kuvvetli", "canavar öldüren" biri olarak tasvir edildiği olur.

Daha kesin konuşabilmek için bu tür ayrıntıları bilmek gerekir.

Bazı Pülümürlü yaşlılar Şah Hüseyin Evi'ne adını veren Hüseyin'i "Suroğlu Hüseyin" diye tanımlar ve bu evin Pülümür'e Merğ'o'dan geldiğini söylerler.

Burada bir karıştırma sözkonusu değilse, Suroğlu Hüseyin Ağa ile Çarekanlı Şah Hüseyin'in aynı kişi olup

olmadıklarını araştırmak gerekir.

Yararlı olabileceğini düşündüğüm bir iki şey daha ilave etmek istiyorum:

Mesudi'nin (943) verdiği "Kürt" aşiretleri listesinde "Kikan" adında bir aşiretin de adı geçer. Minorsky, El'in "Kürtler" maddesini yazdığı tarihte bu aşiretin Maraş civarında bulunduğunu söylemektedir.

(Bkz. El, Minorsky, Kürtler Md).

Fahrettin Kirzioğlu ise Gürcü Kraliçesi Tamara'nın hizmetindeki "Kürt" Babır (Babırlı) aşiretinin liderleri Kolu Uzun-Oğulları'ndan sözettiği yerde Kafkasya'daki Aran'da "Çarek (Carek)" adında bir bölgeden bahseder.

(Bkz. Kars Tarihi).

Bulduk ve Ahmet adları hakkında Birkaç Söz Daha

Şerefhan'ın aktardığı Mirdasiler'e dair rivayette Hakkari taraflarından gelip Eğil'in Piran köyüne yerleşen Pir Mansur'dan sonra yerine bir sufi olan oğlu Pir Musa'nın geçtiği söylenir. Pir Musa'nın yerine de oğlu Pir Bedir geçer. Eğil Kalesi'ni Pir Bedir zapt eder. Bir süre sonra Eğil ve çevresi Selçuklular tarafından ele geçirilir. Bu sırada Pir Bedir Mayafarkin'e kaçıp burada yönetir. 1089'da Artuk Bey Mayafarkin'i zapt ettiğinde Pir Bedir öldürülür.

Rivayet tam burada çizgide bir kırılmaya işaret eder gibidir bence.

Çünkü aynı rivayet Pir Bedir ölünce aileden kimsenin kalmadığını, yani soyun tükendiğini söyler.

Ama hernasılsa bir süre sonra Pir Bedir'in karısının hamile olduğu öğrenilmiş ve doğacak çocuk beklenmiştir.

Sonunda bu kadın bir erkek çocuk dünyaya getirmiş ve Türkçe olarak "Çok şükür Hüdaya, istediğimizi bulduk" dediği için de bu çocuğa "Bulduk" adı verilmiştir.

Pir Bedir'den sonra Mirdasi aşiretinin ve beyliğinin başına geçen odur.

Rivayetin devamında söylenen bu.

Bence çizgide bir kırılma olmalı burada.

Emir Bulduk'un 11'inci yüzyıl sonları ve 12'inci yüzyıl başlarında yaşadığı tahmin ediliyor.

Bence rivayetin "Bulduk" dediği çok büyük bir olasılıkla ünlü Artuklu emirlerinden Balak'tır.

Başka deyişle Palu beyliğinin (Bağın dahil) atası Timurtaş (ve kardeşleri) gerçekte Artuklu Balak'ın torunları olabilirler.

Eskiden Çubuk Beyliği'nin başkenti olan Palu, sonraları Artuklu Balak tarafından da başkent olarak seçilmiştir.

Böylece Mirdasi aşireti ve Artuklu ilişkilerinin ne olduğu, hatta Mirdasi rivayetindeki Pir Mansur'un Artuklu Gazi'yle ve Dersim rivayetindeki ünlü Mansur'la bağlantısının olup olmadığı önem kazanır.

Bazı kaynaklara göre yaklaşık 1400'lerde ise Akkoyunlu Ahmet diye biri egemen olur Palu ve çevresine.

Çarekan geleneğindeki Ahmet'in (Pala Ahmet) Akkoyunlu olduğu söylenen bu Ahmet olması mümkündür bence.

Burada bahsini ettiğim Akkoyunlu Ahmet, daha önce Bayburt Beyi'dir.

1397'de Bayburt'u yitirince Bayburt'tan gelip Palu'ya yerleşmiş (1405 yılından sonraki bir tarihte) ve burada Akkoyunlular'ın Palu kolunu kurmuştur.

Bu Akkoyunlu Ahmet hakkında internetteki "Palu'nun Tarihi" başlıklı yazıdan da bazı bilgiler edinilebilir.

Ben Mirdasi rivayetindeki Bulduk'un Artuklu Balak, Çarekan geleneğindeki Pala Ahmet'in ise eski Bayburt egemeni Akkoyunlu Ahmet olduğunu düşünüyorum.

Çarekan Ağaları

Şah Hüseyin Oğulları olarak bilinen Çarekan reisleri/ağaları hakkında en ayrıntılı bilgileri Dersim orijinli Ermeni yazar Antranik'in 1901'de Tiflis'te yayınlanan "Dersim" adlı kitabına borçluyuz.

Antranik, bu aileyi 1888 yılındaki Dersim gezisi sırasında ziyaret eder.

O'nun aktardığına göre, daha Tanzimat'tan önce, örneğin 1828-29 Rus-Osmanlı savaşı sırasında bile, Kuzuçan'ı Çarekanlı Şah Hüseyin evi yönetmektedir.

(Bkz. Antranik, "Dersim", 1901, Tiflis. Türkçe çevirisi için bkz. Seyfi Cengiz, Desmala Sure dergisi, Sayı: 6, 7 ve 9, 1993 ve/veya S. Cengiz, Kırmancılar, Kızılbaşlar ve Zazalar, 1995, s. 77-101).

Bu evin hakimiyeti 1938'e, hatta çok sonraki tarihlere dek sarkmıştır.

1970'lerin ortalarında bile Çarekan ve Suran ağalarına karşı Mamekiye'ye gelip biz devrimcilerden yardım isteyen Karagöl ve Merxo köylülerini iyi hatırlıyorum.

Çarekanlı "Şah Hüseyin"ın yaşadığı dönem, daha doğrusu bu evden Şah Hüseyin diye bilinen kaç kişinin bulunduğu ve bunların dönemleri pek net değildir.

Bu adda biri (Gek Hüseyin) bu evin şecerelerinde Pala Ahmet (Bıyık Ahmet?) ile birlikte erken bir tarihte yerleştirilip ced ya da cedlerden biri gibi görülürken, bir diğeri bazı kaynaklara göre bir aralık Budin'e sürgün edilmiş ve 1863'te ölmüştür.

Bu eve adını veren Şah Hüseyin'in hangisi olduğu eldeki bilgilerle kesin şekilde saptanamaz.

1850'lerde bu evin başında Ali Bey adında biri vardır.

Ali Bey, kaynakların bir bölümünde Şah Hüseyin'in oğlu olarak tanıtılır.

Bu eve mensup Murat Şahin tarafından Dersim 38 Forumu'na asılan Necati Güven imzalı "Aile Tarihçesi" başlıklı yazıda (31 Mayıs 2008) bu bilgi doğrulanmakla birlikte, Budin'e sürgün edilen kişinin Şah Hüseyin'in kendisi değil, oğlu Ali Bey olduğuna işaret edilir.

Bu baba-oğul arasında (Şah Hüseyin ve Şah Hüseyin oğlu Ali) bir karışıklık pekala mümkündür.

Antranig'in yazdığına göre 1853-1854 Rus-Osmanlı savaşı (Kırım Savaşı) sırasında İç Dersim Şah Hüseyin oğullarından bu Ali Bey'in yönetimi altındadır.

Ali Bey devletle işbirliği içindedir.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" adlı gizli raporunda bu işbirliği aşağıdaki şekilde kayda geçirilmiştir:

"Ali Bey tab'an zaif olmakla beraber temiz bir insan olduğundan hükümetle temasa geçmiş ve hükümetin adamı olmuştur".

(Bkz. J.U.K., Dersim, a.g.y., s. 108).

Ali Bey'in devletle işbirliği yaptığı ve bu tavrı nedeniyle Dersim'de halkın nefretini kazandığı Antranig tarafından da kaydedilmiştir.

"Hükümet adamı" Çarekanlı Ali Bey, bir aralık "Dersim Umum Müdürü" olarak mükafatlandırılıp Erzincan'da ikamet ettirilir.

Dersim'i Erzincan'dan yönetir.

Ali Bey'den sonra yerine yine "Şah" ünvanıyla anılan bir diğer "Hüseyin Bey" geçer. Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" adlı raporunda Ali Bey'in "yeğeni" olarak tanıtılan bu Şah Hüseyin, bu eve mensup Necati Güven'in az önce bahsini ettiğim yazısında Ali Bey'in oğlu ve halefi olarak gösterilir.

Ali Bey'in halefi bu Hüseyin Bey, devletin "Pülümür Kaymakamı"dır.

Devlet ile Dersim arasında gidip gelen kurnaz ve ikili bir duruşa sahiptir.

1875'te yapılan Erzurum görüşmelerine Dersim adına katılan reislerden biridir.

Bu görüşmelerin ilki olan 1860-63 tarihli toplantıya bu ev adına katılan Ali Bey değilse eğer, yine Hüseyin Bey'in kendisidir.

Bu toplantılarda devlet adına vergi ve asker toplamak, Dersim içinde yol yapmak gibi yükümlülükleri kabul etmiş, işbirlikçiliği nedeniyle halktan tepki görmüştür.

1877-1878 Rus-Osmanlı savaşı (93 Harbi) patlak verdiğinde Kuzuçan'ı hâlâ Hüseyin Bey yönetmektedir.

Bu savaş sırasında Erzurum'a çağırılmış, yaklaşmakta olan "Gavur"a (Ruslar) karşı kendisinden on bin kadar milis ve devlet adına yine aşiretlerden toplanmış olan vergiler alınmıştır.

(Bkz. Niyazi Ahmet, Kurun, 8 Temmuz 1937 ve Antranig, a.g.y.).

Onbin milisi yeterli görmeyen Osmanlı ordusu Dersim'den daha fazla asker toplamaya kalkınca bir ya da birbuçuk ay kadar devam eden çarpışmalar yaşanır.

Sivil halk Tujik Dağı'na sığınır.

(Bkz. Antranik, a.g.e).

1877-78 savaşı sırasında Osmanlı birlikleriyle Dersimliler (Koçan, Ferhad, Bahtiyar, vd aşiretler) arasında çarpışmalar yaşandığını M. N. Dersimi de kayd eder.

Mehmet Nuri'nin anlatımına göre bu savaş sırasında silah ve cephane karşılığında kendilerinden yardım talep edilen Dersimliler, yardım için "milli hakları"nın tanınması koşulunu öne sürmüşlerdir.

Yaklaşık on yıl kadar sonra, 1887-88'de, Dersim yeni bir tedibe maruz kalır.

İkinci Abdülhamit'in Fazıl Ferit ve Derviş Müşir adlarındaki paşaları Müslümanlığı dayatmak için Kızılbaş Dersim'de terör estirir.

(Bkz. Antranik, a.g.e).

Ermeni yazar Antranik'in Dersim gezisi (1888), bu son tedipten bir süre sonraya rastlar Bu tarihte de Kuzuçan Beyliği'nin başında Hüseyin Bey vardır.

Antranik'i ağırlayan odur.

Altın Hüseyin ve Ağa Şenliği'nde (Şëniyê Ağay) toplam bir ay kadar kalan Antranik, onun konağı, Suran derebeylerinde de tanık olduğumuz gibi muhtelif aşiretlerden derlenen silahlı güçleri (süvarileri) ve sayısız hizmetkarları/marabaları hakkında bilgiler verir.

Hamidiyeler'in kurulmaya başlandığı 1890-1891'de bu Şah Hüseyin'in hâlâ hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Bahsini ettiğimiz eve adını veren Şah Hüseyin bu olmayabilir; ama sözlü anlatımların eksenindeki asıl Şah Hüseyin, kaçınıcı olduğu pek net olmayan bu Şah Hüseyin olmalıdır.

O'nun zamanında bu evin 366 kadar köyü vardır.

Mehmet Nuri, “Kale Sipi” (Beyaz İhtiyar) diye bilinen bir ziyaret ile işletme imtiyazı kendilerine verilmiş “Huveyr tuzlasını” da Şah Hüseyin evinin gelir kaynakları arasında saymaktadır.

(Bkz. Mehmet Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, s.53-54).

Dersimli marabadır, “açtır”, ama Şah Hüseyin Ağa’nın “sandıkları altın doludur”. Geniş toprakları, “kırk katır yükü altın” büyüklüğünde bir serveti vardır.

Nüfuzu Pülümür, Kiğı, Tercan ve Çayırılı’nın yanısıra Erzurum’a dek sarkmıştır.

Yüzlerce köyünün yanında, sözlü anlatımlarda onun zulmünden, bu zulmü simgeleyen darağaçlarından sıkça bahsedilir.

Antranik, bu Şah Hüseyin’in sadece Haydar ve Mustafa adlarında iki oğlunun adlarını verir. Ama Hasan adında bir diğer oğlu ile tahsildarı/haznedarı Meme İlyası ile evli olduğu söylenen bir kızından daha sözedilir.

Şah Hüseyin evinin 1938 öncesindeki son temsilcileri Haydar, Mustafa ve Hasan kardeşlerdir.

Şah Hüseyin’den sonra yerine ilkin oğlu Haydar geçmiştir.

İttihatçılar’ın 1908 darbesi sırasında bu evin başında Dersim türkülerinde kendisinden “Sa Hêyder” veya “Miro” diye sözedilen Haydar vardır.

Türküler onu “hain” ve “zalim” olarak tanımlar. Kendisine rakip gördüğü aynı aşiretin ileri gelenlerinden Fem’li Halil Ağa’yı pusuya düşürüp öldürdüğünü işler. Murat Şahin ve Necati Güven isimli yakınlarının verdiği bilgilere göre İkinci Abdülhamit yandaşı olduğu için II. Meşrutiyet’ten sonra Harput’a sürülmüş, dönüşünde hastalanıp ölmüştür.

Haydar’ın ölümünden sonra bu ailenin başında küçük kardeşi Mustafa Bey görünür.

Mustafa’nın kendisi de kızkardeşi ile evli Savalyan aşiretinden Memê İlyası’nın şahsında bir rakiple karşılaşır.

Kardeşi Hasan’ın da bu sırada bu evin tahsildarı Meme İlyası’yi (İlyas Mehmet Ağa) desteklediği söylenir.

Rivayete göre hazineye elkoyup kendi köyüne götüren Meme İlyası, Mustafa Bey tarafından katledilmiştir.

Bu olay Birinci Savaş’tan biraz önceki bir tarihte veya bu sıralarda yer almış görünür.

Rus işgali sırasında Balabanlı Gül Ağa gibi Çarekanlı Mustafa Bey de Ruslar’a karşı Osmanlılar’ın safındadır.

1916 yılında Ruslar’a karşı Çarekan, Balaban, Kureşan ve sair Dersim aşiretlerinden bileşen Sevdin

Cephesi’ndeki (Pülümür) milis alayının kumandanı Çarakanlı Mustafa’dır. M. Şerif Fırat, milisler arasındaki

“Kureşanlı Şah Haydar”ın bu savaşta büyük yararlılıklar gösterdiğini yazmaktadır.

(Bkz. Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 149-150).

Ünlü ozan Sey Qaji’nin “Sevdino” ağıtında anlatılan Rus işgaline karşı bu cepheye sergilenen Pülümür direnişidir.

Bu ağıtta “Osmanlı’nın verdiği milis aylığı için değil, vatan sevgisi için savaştığını” söyleyen “Şah Haydar”, Fırat’ın Sevdin cephesinde büyük yararlılıklar gösterdiğini söylediği Kureşanlı Şah Haydar’dır.

Pülümür kaymakamlığı TC döneminde bile Şah Hüseyin ailesinden Mustafa Bey’dedir (ölm. 1936).

Yakınlarının verdiği bilgilere göre kararsızlık geçirdiği için Şeyh Sait olayı sırasında milis vermemiş, bu yüzden Kastamonu’ya sürgün edilmiştir.

Şah Hüseyin evinin liderliği bu dönemde emrindeki milislerle Şeyh Sait direnişine karşı savaştığı söylenen kardeşlerden Hasan’ın elindedir.

1936 sonrasında Batı’ya sürgün edilenler arasında bu eve mensup bireyler de vardır.

Çarekan aşireti ve Şah Hüseyin evinin tarihi konusunda Dersim 38 Forumu’nda yayınlanan yazılarım üzerine zaman zaman foruma girip görüş bildiren Musa Uluşan (27 Mart 2008), Murat Şahin ve Necati Güven, Şah Hüseyin evinden Haydar, Mustafa ve Hasan kardeşlerin torunlarıdır.

Bunlardan Necati Güven ve Murat Şahin, “Aile Tarihçesi” başlıklı yazılarında “Çê Savsen Ağay” diye bilinen bu evin şeceresini şöyle veriyorlar:

Bıyık Ahmet: 1700-1750. Geki Hüseyin’in akrabası ve çağdaşı.

Allahverdi (Hüdaverdi).

Beyzade.

Şah Hüseyin: Liderlik dönemi 1810-1840 arasındadır.

Ali Bey: Yönetim dönemi 1852-1863 aralığıdır.

Şah Hüseyin.

Ve bu Şah Hüseyin’in oğulları Haydar, Mustafa ve Hasan.

Bu yazıda bu eve adını veren Şah Hüseyin’in Ali Bey’in babası olup 1810-1840 yılları arasında yönettiği, liderliği altındaki aşiretlerle birlikte 1800’lerde devlet hesabına Şah Hasanlılar’a (Şah Hasan-Seydan grubuna) karşı savaştığı, sözlü anlatımda Qewğa Qerte Mehpunut/Mahmunut diye bilinen bu savaşı kazanıp Dersim’in hakimi haline geldiği anlatılır.

Bu evin Kiğı, Palu ve Çermik ağalarıyla akrabalığı ve bağlantıları konusunda muhtelif yazılarımda söylediklerim bu bilgiler tarafından da doğrulanmaktadır.

ALAN AŞİRETİ

Ulaşabildiğim Osmanlı kayıtlarında Alanlar'ın adına rastlamadım.

Fakat Şerefname'de Küçük Loristan aşiretleri arasında "Alani" adında bir aşiret kaydedilmektedir.

Dersim'de "Alu" (Alanlar) diye bilinen aşiret sade halkın ve geleneğin ilk elde Khal Mem grubuna (Domane Khalmemi) dahil gösterdiği yedi aşiretten biridir.

Bu aşiretler şu şekilde sayılmaktadırlar:

Şıxmamed, Demenan, Alan, Lolan, Areyli, Haydaran ve Karsan.

Alan Aşiretinin Kabileleri

Khalmemu, Pera Khalmemu (Körtan)

İlasu (Kamer Özkan'ın mensup olduğu kabile)

Zilfu

Sosenu

Mamedu (Haceri)

Gulu

Paxuzu

Kermu

Büyük Evlerden Birkaçının Adları

Çê Wusênê Seyd (Wuşene Mozıki)

Çê Hesên Ağay

Çê Süli Ağay

Çê Memedê Ali

Çê Wusênê Gulavi

Çê Gemê Gulê Gemi

Çê Mursayê Khali

Çê Kekê Gülavi (Putik)

Çê Kekê Bêzê

Çê Kekê Senge

Çê Khale Zari

Çê Alê Heşi

Çê Yivê Gay (Kortu)

Alan Köyleri

Kortu

Qawax

Vuroz

Gêwrekê

Putik

Gomemiş

Vureze

Dewres

Korta Sure

Marike

Verê Vili

Dere

Qirim

Devda

Rastu

Govê

Pulê Kasu

Pazapu

Dere Kasu

Qıl

Çuxurê
Xeceriye

Alanlar'ın kabile, büyük ev ve köyleri hakkındaki bu bilgileri Alanlı ve Putik köylü Ahmet Çetinkaya'nın yardımıyla biraraya getirdim.

Eksiklerin giderilmesi veya varsa hataların düzeltilmesi için katkıda bulunan olursa sevinirim.

Genel Okuma

Alanlar'ın Adları

Alanlar, İrani bir halktır.

İskitler, Partlar ve Sarmatlar'la ilişkilidirler.

Onların tarihi önemli ölçüde İskit, Part ve Sarmat (Sauromatae, Syrmatae) gibi İrani grupların ortak/genel adları, bir dönem için de Vandallar ortak adı altında saklıdır.

Alan adı Arapça'da Al-Lan formuna girer.

Bir görüşe göre Alanlar, eski Massagetler'dir.

Buradan hareketle Masqat'ın (Mazkut) eski sakinlerinin Alanlar'la ilişkisi kurulur.

Kaynaklar Çin'de bile Alan askeri kolonileri ve yerleşmelerinden söz ederler.

(Bkz. Enc. Of İslam, Alan Md).

Alan Aşiretleri

Sarmatlar içinde Alan aşiretleri ile karşılaşılır.

Aorsi (Arsiya, Arisia, al-Larsiya), Roxolani ve Alani (A-lani) gibi.

Aynı zamanda Sarmat aşiretleri olarak bilinen bu aşiretlere Lazyge (Lezgi, Lek veya Jazamatae, Jaxamatae) ve Siracian aşiretleri eklenebilir.

Bunlardan Roxolani, Pontus kralı Mithridat'ın Kırım savaşlarında, Aorsi ve Sirac-ian aşiretleri ise onun oğlu Pharnaces'in tarihinde müttefik olarak önemli yer tutarlar.

Sırakene bölgesi adını sonraları Kars-Arpaçay boyuna yerleştirilen Alan aşireti Şirak'tan (Siracian) almaktadır.

Alanlar'ın dört aşiretten oluştuğunu söyleyen Münecim-Başı, bunlardan üçünün adlarını Dhass, As ve Roxalani şeklinde vermektedir.

(Bkz. Minorsky, A History of Sharvan and Darband, s. 169).

"The Decline and Fall of The Roman Empire" kitabının yazarı Edward Gibbon, bu aşiretleri Jazyges, Alani ve Roxolani şeklinde Sarmatlar'ın kolları olarak tanıtır. Fransa ve İspanya'ya göçeden "ırklar" veya aşiretler arasında en önde gelenlerin "Lygian"lar (Lygi, Lek, Lezgi, SC) olduğunu yazar.

(Bkz. a.g.y, Vol. I, Everyman's Library, 1910 ve 1993 baskıları).

Ossetler Alan Orijinlidir

Bir Alan aşireti olarak bilinen Aorsi (Farsça söylenişte As) aşiretinin adı Rusça'da Osset şekline girer.

Kafkasya'daki Ossetler'in ataları Alanlar'dır.

As veya Osset denince hep Alanlar anlaşılmalıdır.

Ossetler, Alan halkının son kalıntıları arasında mütalaa edilirler.

Harzem çevresinden gelip Hazar Krallığı'nın topraklarına yerleştikleri ve zamanla Ossetler diye bilindikleri kaydediliyor.

Dilleri

Sarmatlar ve Alanlar İrani bir dil konuşurlardı.

Ossetler'in dili Pehlevi'ye çok yakındır.

Dinleri

Abbasiler altında hâlâ Bizans Hristiyanlığına bağlı bulunan Alan krallarının, 932'den sonra Hristiyanlığı bıraktıkları söylenirse de, Moğol istilası döneminde bile Alanlar'ın (Ossetler) Hristiyan bölümlerine rastlanmaktadır.

(Bkz. Minorsky, A History of Sharvan and Darband ve Enc. Of İslam'ın Alan Md).

Kısa Tarihleri

Alanlar tarihte M.S. 1'inci yüzyıldan beri anılırlar.

M.S. 35, 72-73 ve 134-135 yıllarında Part hakimiyeti altındaki topraklarda, Ermenistan ve Roma eyaleti Kapadokya'da yayıldılar.

72 yılındaki Alan istilasına Alanlar'dan başka halklar da katılmış görünüyor.

Ama tümüne birden sadece Alan olarak referans veriliyor.

Tüm dağ halklarını (muhtemelen Geliler ve Deylemler de bunlara dahildi) yanlarına aldıkları söylenen Alanlar, Gürcistan'ın yarısını ele geçirdikten sonra onlarla birlikte tüm Ermenistan'ı istila etmişlerdir.

Part-Roma çağına ilişkin başlıca kaynaklardan biri olan Erbil Kronikleri'ne göre Alanlar 134 yılında 20 bin mevcutlu bir orduyla Partiya'yı da istila etmişlerdir.

276 yılında, Roma imparatoru Aurelian döneminde Pontus, Kapadokya, Klikya ve Galata Alanlar tarafından istila edilir.

Kendileriyle görüşen Aurelian, onları İran'a dönmeye ikna eder.

Ama o ölünce Alanlar tekrar geri gelirler.

Bu sefer de imparator Tacitus görüşür kendileriyle.

Sonunda Alanlar aldıkları esirler ve yağma ile birlikte Phasis ötesindeki (Kimmer Boğazı) topraklarına çekilirler.

Gibon, "The Decline And Fall Of The Roman Empire" adlı eserinde bazı kaynakların M.S. 276 yılındaki bu Alan istilasını İskitler'in istilası olarak tanımladığına işaret etmektedir. Ama "Probus'un Hayatı" adlı esere dayanarak İskit denen bu istilacıların gerçekte Alanlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Böylece Alanlar'ın ait oldukları kavimler/aşiretler stokunun tarihsel kaynaklarda İskit (Saka, Askuza) diye de bilindikleri anlaşılıyor.

Bu, Ermeni geleneğinde Sisak ve Alu aşiretleri arasında kurulan ayniyete güç kazandırıyor.

Bilindiği gibi Sisak (Si-Sak) adı İskit (Saka) adıyla ilintilidir.

Bazı kaynaklar ise Alanlar'ı, Jazyge (Yazığı), Roxolani, Gaeti, Dacian ve Bastarniler'le birlikte Sarmatlar grubunda gösterirler.

Dersim içi veya çevresinde yönettikleri anlaşılabilir bazı Arsakid (Part) krallarının anne tarafından Alan kralının kızı Satinik'ten geldikleri şeklindeki gelenek veya kayıt da Alan-Dersim bağlantısına kuvvet kazandırır.

Bizans tarihçisi Procopius, Alanları ve Vandalları Gotik halklar olarak tanımlar.

Onun anlattıklarından Alanlar'ın bir dönem boyunca Vandallar genel adı altında bilindiklerini öğreniyoruz.

Alanlar da dahil Vandallar'la birlikte hareket eden tüm diğer kavimler bu dönemde Vandallar ortak adıyla bilinmiş, Vandallar dendiğinde Alanlar da dahil tüm müttefikleri, özellikle "barbar" olarak nitelenen göçebeler akla gelmiştir.

Bu dönem boyunca Alanlar 3'üncü yüzyılda Dinyeper vadisinde Germanlar'la bütünleştiler. 371 yılında Hunlar tarafından yenilgiye uğratıldıklarında, bir bölümü Osetya'ya yerleşirken, bir diğer bölümü Vandallar'la birlikte Afrika, Fransa ve İspanya'ya göçüp bugünkü Libya'da Vandal-Alan Krallığı'nın kurulmasında aktif rol oynadılar (418-534). Hemen sonra da İtalya'ya girdiler.

Böylece Roma imparatorluğu'nun yıkılması ve Roma'nın kendisinin istilasında rol üstlendiler.

Kaynaklar Bizans'ın Doğu hudutlarına yerleştiği Vandal-Alan esirlerden söz ederler.

Toumanoff'un yazdığına göre 1200 ile 1450'ler arasında Siunia (Sisakan) eyaleti Mamakanlar'ın bir kolu olan Orbeliyanlar'dan Liparitler tarafından yönetilmiştir.

Ermenistan Geleneğinde Alanlar

Ünlü Ermeni tarihçisi Moses Khorenatsi Part hakimiyeti kurulduktan sonra Ermenistan'da çeşitli prenslikler teşkil edildiğine değinir.

Bu sırada Kafkasya'da kurulduğu söylenen prensliklerden biri Aran (Albania) bölgesindedir. Kurucusu Sisak aşiretidir.

Bölgenin Sisakan (Siunik) diye adlandırılışı da bu yüzdendir.

Khorenatsi, Sisak aşiretinin halk arasında "Alu" adıyla bilindiğini, Sisak ve Alu adlarının bir ve aynı aşirete ait olduklarını yazmaktadır.

Bu nedenle Aran diye de bilinen Kafkas Albaniası Aluank adını almıştır.

Dersim dilinde de Alanlar'a tamıtamına "Alu" denilmektedir.

Khorenatsi'nin aktardığı geleneğe Sisak (Alu) aşireti Gel'in (Gelam) soyundan gösterilir.

Khorenatsi'ye göre Alu ve Aran başlangıçta kişi adlarıdır.

Aran Alu'nun; Uti, Gardman, Tsowdek ve Gargar adlı evler ve prenslikler ise, Aran adlı kişinin soyundan gelmedirler.

Böylece sayılan tüm bu aşiretler ve prenslikler Khorene'nin anlatımında Alanlar'a ait görünürler.

Bunlardan Uti, Kur nehri ile Sevan Gölü (Gelam Gölü) arasında bir eyalettir. Gardman, Uti eyaletindedir.

Tsowdek ise, Khorenatsi'nin çevirmeni Thomson'un notuna göre güneybatı Ermenistan'da Dicle batısındadır.

Ermenistan tarihlerinde bahsi geçen Alu adı bana Alanlar'ı, onun soyundan olduğu söylenen Aran'ın, özellikle bir diğer Alan aşireti olarak tanımlanan Araveller'in adı ise Türk kaynaklarında bazen Araelli veya Artilli şeklinde kaydedilen Areylileri (Areyiz) çağrıştırıyor. Araveller (Aruel, Araveleank), geleneğe göre Alania

(Ossetia) adıyla bilinen Alan ülkesi krallarının soyundan idiler.
Toumanoff, Ermeni coğrafyasının Ayrarat bölgesinde gösterdiği Araveller'in adının en son 7. yüzyılda duyulduğunu yazmaktadır.
(Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Seyfi Cengiz, Dersim ve Zaza Tarihi, III. Bölüm)

KİMSOR, OKÇIYAN VE ŞADİLİ AŞİRETLERİ

Kimsor Aşireti

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" adlı yayınına göre Kimisor adı, Şadili aşiretinin ana dilinden bir kelime değil, bu aşiretin yerleştiği köylerden birinin adıdır. Şadili aşiretinin bu köye yerleşen kolu veya reislerinden biri zamanla bu köyün adıyla Kimisorlu diye bilinmiştir.

Adı geçen kaynağa göre Kimisorlu adının Şadili aşiretine karşılık kullanıldığına da rastlanmaktadır.
(Bkz. JUK, Dersim, s. 104).

Bu aşirete mensup bazı kişilere göre Kimsor (Kumsor) adı "Kızıl başlık (lı)" (Kızılbaş) anlamına gelmektedir.

Okçıyanlar (Okçular)

Gelenekleri ve Adları

Kendi geleneklerine göre cedleri "Okçu Yusuf" adında biridir.

Yedi kardeşi ile birlikte Mevlana Celaleddin Rumi'nin babası Baha Veled eşliğinde Horasan'dan Erzincan'a gelmiştir. Baha Veled, buradan Konya'ya gittiğinde, kimisi ona eşlik ederken, Okçu Yusuf ve geri kalanı Selçuklu Alaeddin Keykubat tarafından Mazgirt'e bağlı Bağın Kalesi ile Kiği ve havalisine muhafız olarak bırakılmışlardır.

Bu aynı rivayete göre muhafızlık/yaverlik anlamlı "Okçu" adı da buradan gelmez.

(Bkz. M. Sadık Yiğitbaş, Kiği).

Bu gelenek, özellikle "Okçu" adı hakkındaki açıklama bana inandırıcı gelmemektedir.

Şadililer'le İlişkileri

M. Sadık Yiğitbaş, Okçular'ın aşiret olarak Şadililer'den sayıldıklarını ve Şadilli diye de bilindiklerini söylemektedir.

O'nun yazdığına göre, Okçu Yusuf ve kardeşleri Şadilli aşiretinin reisleridir.

(Bkz. a.g.y).

Dersim İçi İle İlişkileri

"Kiği" kitabının yazarı Yiğitbaş'ın Mustafa Okçuoğlu'nun anlatımına dayanarak aktardığına göre, Okçular'ın cedlerinden "Mir Ahmet" ve "Mir Davut", "Dersim'in gerek nüfuz, gerek mezhep bakımından Kiği ve Palu'ya doğru ilerlemesine mani olmak" için uzun süre Dersim'e karşı savaşmış, "Dersim'in tedibine" memur edilmişlerdir.

Bu hizmetlerine karşılık Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarıncı kendilerine fermanlar ve ödülleri verildiği kaydedilmektedir.

(Bkz. a.g.e., s. 253-254 ve 352-353).

Şadililer

Şadililer, ilk Kürt hanedanlıklarının kuruluşunda önemli roller oynamış sayılı Kürt aşiretlerinden biridir.

Şerefname'de "Eyyuboğulları" ile ilgili kısımda, Revadiler ve Şeddadiler adı altında anılırlar.

Şeref Han, cedlerinin "Şadi bin Mervan" olduğunu söylediği Eyyübileri de Şadiler'le ilişkilendirmektedir.

"Şadi bin Mervan", Selahaddin Eyyübi'nin dedesidir.

"Revadiye" aşiretinden gelen Eyyübiler'in ilk yurtları Dvin yakınındaki Revan Ovası'dır (Sahat Çukuru).

Kaynaklarda Ravadi (Şadi, Şeddadi) ve Eyyübi diye bilinen hanedanlıkların her ikisinin de Rawadi aşireti ve hanedanlığından çıktığı kaydedilir.

Ravadi ise, Minorsky'nin yazdığına göre, Hadhbani (Hazbani) aşiretinin bir kabilesiydi.

İran-İrak sınırındaki Banu Annaz hanedanlığının yükselişi de Minorsky'e göre "Shadhandjan Kürtleri"ne, yani Şadiler'e dayanıyordu.

(Bkz. V. Minorsky, EI, Annazids).

İbnül Ezrak El-Fariki'nin kaleme aldığı Farkin ve Amed Tarihi'ndeki bilgilere göre Şadiler'in Mervaniler'le yakın ilişkileri vardı.

Mervani Kürtleri'nin yöneticilerinden Said Ebu Nasr bin Mervan (1010/1011-1062), Yukarı Ermenistan ve Arran'ın (Aras-Kur arası) Şadi emiri "Manuçer-oğlu Fadlun"un kızıyla evliydi. Selçuklular kendi topraklarına

yaklaştığında Mervani Emiri Nasıruddinle'nin İsfahan'daki Selçuk sultanına yolladığı heyette Şeddadi (Şadi) evinden olduklarını sandığım Farkinli Ebu'l Heyca Er-Revadi ile Emir Davud bin Eşkeri El-Qertiği (El Kartıki) de varlardı (1085).

Revadi ve Qertiği (Kartıki) gibi nisbeler Şadilerle ilişkili görünürler.

Farkin ve Diyarbekir 1086/1087'de Selçuklular ve müttefikleri tarafından ele geçirildi.

Kurucusu "Muhammed bin Şaddad bin Kartı/Kartıi"nin ("Muhammed Şaddad b. Kartı") adıyla Şadiler, mensup olduğu aşiretin adıyla da Ravadiler diye adlandırılan hanedanlık 951 yılında Tebriz ve çevresinde, yani Azerbaycan'da kuruldu.

Başlangıçta Deylemli Musafiriler'e bağlı olan Ravadiler/Şeddadiler, sonraları Bizans ve Selçuklular ile ittifak kurdular.

Erken Ravadiler "El-Azdi" ünvanı kullanmışlardır.

Bu ünvanı hareketle onları Azerbaycan'ın bu parçasını ilk işgal eden Yemen aşireti Azdiler'le ilişkilendirenler vardır.

Bu görüşü savunanlar orijinde Arap olan bu evin giderek Kürtleştiğini öne sürerler. Bu konudaki egemen görüş, Ravadiler'in gerçekte Kürt olduğu, ama karşılıklı evlilikler yoluyla zamanla karıştığı yönündedir.

Sonraki Ravadiler "El-Kurdi" ünvanı taşımışlardır.

Şadiler'in ("Banu Şaddad") esas üsleri Dvin (Dabil) ve Gence idi.

Nitekim "Muhammed bin Şaddad bin Kartıi" de, ilkin Dabil emiri olarak görünmüş (951), ardından 4-5 yıl kadar fiilen Azerbaycan emirliği yapmıştır. 970 yılında onun yerine geçen oğlu ancak Arran bölgesinde tutunabilmiştir. Bu sıradaki Gence emiri, Muhammed bin Şaddad'ın kardeşi olduğu sanılan Fadlun adında biridir.

Kısacası, Şadiler/Ravadiler adı ve hanedanlığı daha çok Arran (Albania, Alvank) diye bilinen Kur-Aras arasındaki Gence başkentli topraklara, yani Kafkas Azerbaycanı'na referans olarak görünür.

Arran'daki ana merkezler Gence, Nahçıvan, Tiflis, Derbend (Demirkapı) ve Karabağ'dı. Enc. Of İslam'ın "Banu Şaddad" maddesine göre, o tarihte bu bölgenin halkına "Lezgiler" deniliyordu.

Ravadi ve/veya Şadi hanedanlıkları Selçuk ve Moğol istilaları sırasında son buldular.

1054 yılında Selçuklu Tuğrul Azerbaycan ve Arran'da belirince Arran emiri "Ebu'l Asvar" (ölm. 1067),

Tuğrul'a bağlanır. Tuğrul'un Ani üzerine seferine katılır. Bizans'tan ele geçirilen Ani, Şadiler'in bir kolunun, Gürcü kroniklerine göre "Ebulasvar"ın oğlu Manuçar'ın (Manuç, Menuçehr) yönetimine verilir.

(Bkz. Kirzioğlu, Kars Tarihi).

Böylece sonraki tarihlerde bu hanedanlığın Gence (Arran), Ani ve Dvin olmak üzere birkaç kolundan sözedilir.

Bu kollar bazı kaynaklarda Büyük Şeddadlılar (Gence kolu), Küçük Şeddadlılar (Ani kolu) ve Şeddadlılar (Dvin kolu) şeklinde adlandırılır.

İslami kaynaklarda Şeddadlılar, "Ravadi Kürtleri" diye tanımlanır.

Bu hanedanlığın yöneticilerinden bir bölümünün adları şöyledir:

Kartuk, Şeddad, Muhammed b. Şeddad (ölm. 955), Merzban (ölm. 985), Fadlun/Fadl I (Fazl, 985-1031), Leşkeri Ali (1031-1046), Nuşirvan (1049-?), Ebu'l Esvar (Ebu'l Süvar/Şavur/Şabur, 1020-1067).

Bunlardan Ebu'l Esvar, 1064'te Selçuklu Alparslan'a bağlanarak onunla işbirliği yapmıştır. Üç oğlunun adları, Fadlun II, Ebu Nasr (1067-1105) ve Ebu Şuca Menuçehr'dir (1064-1110).

Urfalı Matthew, kendi kroniğinde, Ukaylı Kureyş bin Bedran'ın yanısıra Ebu'l Usvar'ı da Malazgirt savaşında Selçuklu Alparslan'ın müttefikleri arasında saymaktadır.

Ebu'l Usvar, bahsini ettiğimiz Şeddadi emiridir.

Ama Matthew'ın kroniğinde kronolojik hatalar vardır.

Çünkü bu tarihte ne Kureyş bin Bedran ne de Ebu'l Usvar hayattadır.

Malazgirt'te Selçuklular ile ittifak halinde Bizans'a karşı savaşanlar, bu ikilinin çocukları veya yakınları olmalıdır.

Bu savaşta Saltuk, Artuk, Danişmend ve Mengücek de varlardı.

Dersim geleneğinin bazı parçaları bu döneme referanslar içerir.

Sözgelimi geleneğin sözünü ettiği Selçuklularla evlilikler daha çok bu döneme referans gibi görünürler.

Ebu'l Esvar'ın oğlu Gence Emiri Fadlun II (1067-1088), Malazgirt'te Selçuklu müttefikleri arasında sayılan, hatta esirler arasındaki Bizans imparatoru Romen Diyojeni teşhis ettiği söylenen ve Şadi adıyla referans verilen kişi olabilir.

Fadlun II öldükten sonra Arran'ın çoğu Melik Şah tarafından işgal edilir. Bağımsızlığı son bulduğu için Şaddad Evi'nin bu işgalden sonraki tarihini izlemekte güçlükler çıkmaktadır.

Ama Ani kentinin 1130'a kadar genelde Şadiler'in yönetimi altında kaldığı sanılıyor. Minorsky'nin yazdığına göre, tam bu sıradadır ki (1130'lar), ünlü Selahaddin Eyyübi'nin dedesi Şadi, Dvin'den Irak'taki Tikrit'e göçetmiştir.

Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'nin birinci cildinde kendilerinden Amasya'nın ünlü sülalelerinden biri olarak sözedilen Şadgeldiler (Kutlu Şahlar) ile Dersim'in Şadilli aşireti arasında bir bağlantı olduğuna inanıyorum.

Onlar Amasya ve çevresine Kafkasya'daki beylikleri dağıtılınca göçmüş veya göç ettirilmiş olabilirler. Amasya Tarihi'nde Amasya çıkışlı gösterilen Şadgeldiler (Amasya Beyliği), Yılmaz Öztuna'nın Devletler ve Hanedanlar adlı kitabındaki bilgilere göre merkezi Amasya olmak üzere Amasya, Merzifon ve Tokat'ta yaklaşık 53 yıl hüküm süren bir beylik kurmuşlardır.

Kutlu-Şahlar adıyla bilinen bu beyliğin (1340-1393) yöneticileri babadan oğula şu şekilde verilmektedir:

Hacı Kutlu Şah (1340?-1361): Tâcüddin Altınbaş'ın manevi oğludur.

Hacı Şadgeldi Paşa b. Kutlu Şah (1361-1381): Amasya emiri. Hüseyin Hüsameddin ondan "Amasya hükümdarı Şemseddin Şadgeldi Paşa bin Kutlu" diye sözeder ve onun "Akçakoyunlu kabilesi/oymağı mensubu" olduğunu yazar. Kadı Burhaneddin tarafından öldürtülmüştür. Mezarı Amasya'dadır ve Şadgeldi Paşa Türbesi olarak anılmaktadır. Hüseyin Hüsameddin'e göre 1371'de Amasya hükümdarı iken ölmüştür. Onun soyundan gelenler Şadgeldiler olarak bilinmişlerdir. Amasya Tarihi'ndeki bilgilere göre onun torunlarından Şadi Bey'in kızı Saru Hatun Amasya'daki Halkalı Dede Türbesi'nde yatmaktadır.

Hüseyin Hüsameddin, Şadgeldiler sülalesinden Divitdarlı (Divitdar Ahmet Paşa'nın soyu) ve Buraklı adlarıyla bilinen iki büyük kol çıktığını ve bunların değişik ünvanlar altında varlıklarını 19. Yüzyıla kadar koruduklarını kaydetmekte ve Amasya'nın Öz Nahiyesi'nin Şeyh Şadi köyünde yaşamış "büyük velilerden Şeyh Şâdi"den söz etmektedir. Karakeçiogulları'ndan Muslihuddin Musa Bey'in onun için 1409 yılında Şeyh Şadi köyünde bir tekke ve türbe yaptırdığını söylemektedir.

Hüseyin Hüsameddin, Amasya'nın Öz Nahiyesi'nde genellikle Bayındırlı, Akçakoyunlu (Akkoyunlu diye anlayan, SC), Esenli ve Karakeçili gibi "Özbeöz Türkmen aşiretleri" bulunduğunu yazmaktadır.

Fahrüddin Ahmet Paşa b. Şadgeldi (1381-1393): Amasya Tarihi'nde ondan Şadgeldi Paşazade Divitdar Ahmet Paşa olarak sözedilir. Candaroğlu Kötürüm Bayezid'in damadıydı. Kızını Kadı Burhaneddin'le nişanladı. 12 yıl Amasya ve çevresini Osmanlılar'ın Amasya sancak beyi olarak yönetti.

1393 yılında Amasya doğrudan doğruya Osmanlı devletine ilhak edildi.

Bu emirler Eretnaogulları'na, Kadı Burhaneddin'e, 1381'den itibaren de Osmanlılar'a tabi olarak yönetmişlerdir. (Bkz. Y. Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, s. 86; H. Hüsameddin, Amasya Tarihi, Ankara, 1986, sadeleştirilenler: Dr. Ali Yılmaz ve Dr. Mehmet Akkuş, cilt 1, s. 45, 99, 115, 158-166, 202-203, 262-263, 280-287).

Şadiler bir dönem boyunca Karakoyunlu, daha sonra da Akkoyunlu konfederasyonu içinde yer almışlardır.

Akkoyunlu hanedanlığı yıkılınca Safevilerle ittifak içinde görünürler.

Dersim'in Kürt kökenli aşiretleri Şadililer başlığı altında toplanabilir.

Pilvenk ve Karaçor aşiretleri bile bazı çevreler tarafından Şadili veya onlarla ilişkili gibi gösterilirler.

Kimisi bunlara Kimisorlular ile Okçular'ı da ilave eder.

KIRĞAN AŞİRETİ

Kırğan aşireti Dersim'in Şeyh Hasan-Seyit geleneğinde Şeyh Hasanlılar'ın kollarından biri olarak gösterilir.

Cedleri "Kırğ" (Bava Türküsü'nde "Kırğu Kor"), bu geleneğe göre Şeyh Hasan'ın dört oğlundan biridir.

Kırğanlılar'ın mürşit ve pirleri Derviş Cemallıdır.

Kendilerine pek uzak olmayan Derviş Cemal köyünde oturur bunlar.

Rehberleri ise Seyit Rıza evidir.

Bu eve hizmet veren bir aile sonraları Kırğanlılar arasında "Tikme" olarak görevlendirilmiştir.

Kırğan Yerleşmeleri (Köy, Mezra)

Şinê

Sakak

Meterisa

Bornagê

Muskuragê

Rengulê

Askesor

Vere Khela (Şine bağlı)

Qenda (Khenda)

Gewrikê

Mamles köyü

Derê Ariyê (mezra)

Derê Silê Mersi

Hegayê Teli (mezra)

Mengusa köyü (bu köyün adı bazı yaşlılarca Mengüçler’le ilişkilendirilmekte ve halkına da yer yer “Rumi” denmektedir)

Boruca (mezra)

Kırğanlılar’da Bazı Kabile, Ezvet veya Büyük Evler

Satoğliya (Şat Oğulları)

Şinê, Sakak (Şakak), Meterisa köylerinde yerleşik.

“Şat oğulları”nın lideri “Şad/Şat oğlu Süleyman”dı.

Bava olayı yüzünden Seyit Rıza ile karşı karşıya geldi.

Bu kabilenin kendi içinde Miroşan (Miroso), Dewresa (Dewreso), vd gibi bazı kolları sayılmaktadır.

Bunlardan Miroşa kolunun Seteriyê’den geldiği söylenir (“Miroşan Seteriyê ra ame”). Kırğanlılar’ın Sat/Şat-Oğluyan kabilesi ile Kalan grubu içindeki Satkan kabilesi arasında ad benzerliği dışında bir ilişki olup olmadığı araştırılmaya değerdir.

Sarxana (Sarhana, Saruhan)

Askesor köyü.

Şıxka-n (Şeyhan)

Bornagê, Muskuragê, Rengulê köylerinde yerleşik.

Bu kabile de dahil bütün Kırğan aşiretinin Deşt yöresine Halvori karşısındaki Zağge’den geldiği söylenir (“Vane butı Kırğu Zağge ra ame”).

Sat-oğulları’nın Miroşa kolunun Seteri’den geldiği de söylendiğine göre, bu bilgiler, Kırğanlılar’ın Deşt yöresine Seteriyê ve Zağge üzerinden geldiklerine yorumlanabilir.

Muzıra-n

Bornagê, Rengulê, Vere Khela (Şine bağlı).

Bornagê köyünde “Bonê Ocağ” adında bir mekan vardır.

Balıka-n

Musqıragê köyünde yerleşik.

Sat-oğulları ile akrabalıkları vardır.

Sımka-n Ezveti

Bornagê köyünde yerleşik.

Aşiret halkı tarafından “köle” ya da “reaya” gibi tanımlandıklarına tanık olunmaktadır.

Bu referans bu kabilenin daha eski halk tabakasına ait olduğuna yorumlanabilir.

Çê Demıra-n

Tastagê (Teşteğ) ve Sakak köylerinde yerleşik.

Kırğan aşireti hakkındaki yukarıdaki özetle bu aşiretten Celal Taş’ın verdiği bilgilerden de yararlandığımı belirtmeliyim.

M. Sadık Yiğitbaş’ın Kiği adlı kitabında “Bereket”, “Sarhan” ve “Solhan” aşiretleri Harzem orijinli gösterilirler. Bu kaynakta Solhan aşiretinin “Harzemşah” adında bir köyünden de söz edilir.

(Bkz. a.g.y., s. 47).

Dersim’in Bahtiyar, Kırğan ve İzol (İzollu) gibi bazı aşiretlerini de Harzemşahlar’la ilişkilendiren kaynaklar vardır.

Örneğin Hıdır Öztürk’ün kaleme aldığı “Tarihimizde Tunceli (Ermeni Mezalimi)” adlı kitapta Kırğan ve İzol aşiretleri Harzemiler’le ilişkili gösterilmektedir.

1985’te Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan bu kitaptaki bilgilerin güvenilirliği oldukça tartışmalıdır.

Hıdır Öztürk bu kitabında Kırğan adını Celaleddin Harzemşah ordusunun kumandanlarından “Kırhan” ile ilişkilendiriyor. Onu Kırğanlılar’ın isim babası olarak gösteriyor. Celalleddin Harzemşah ile birlikte Dersim’e geldiğini, öldürüldüğünde ilkin Tujik Dağı’na, daha sonra ise buradan alınıp Hıdır Damı’na gömüldüğünü söylüyor.

Öztürk’e göre İzol aşireti, Kırğan (“Kırhan”) aşiretinin bir koludur.

Onlara İzollu denmesi, bir görüşe göre, yerleştikleri yerden dolayıdır.

Bu adı sonraları İzol adındaki yerleşmeden almışlardır.

Bilal Aksoy'un aktardığına göre Dersim'deki İzollular Diyarbakır-Siverek arasındaki Karacadağ'dan geldiklerini söylemektedirler.

Kırğanlılar'ı Harzemşah ordusu ile ilişkilendirenlerin dayanaklarından biri Kırğan aşiret adı ile bu aşiretin kolları arasında sayılan Saruhanlar (Sarxana)'ın adıdır. Bazı kaynaklar Celalleddin Harzemşah'ın Saruhan adında bir diğer kumandanından söz etmekte ve onu Saruhan Beyliği'nin isim babası gibi göstermektedirler.

Halk, aşiret ve yer adları elbette önemlidirler.

Ama bu tür ipuçları başka veriler tarafından desteklenmedikleri sürece tek başlarına yeterli kanıt gibi görülemezler.

Sadece ad benzerliğinden hareket edilirse Kırğan sözcüğünün ünlü Dede Garkın ve/veya Şeyh Kırık (Şeyh Garik) adıyla ilişkisi de kurulabilir. Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi, bu kentteki Baba İlyas ocağının halk arasında Şeyh Kırık (Şeyh Garik) tekkesi olarak bilindiğini yazmaktadır.

Yeri gelmişken bazı araştırmacıların Germiyan ve Harzem adları arasında kurduğu özdeşliğe de işaret etmeliyim. Ek olarak Artuklular'ı "Gimri", Çubuk-oğulları'nı ise Germiyan aşiretiyle ilişkilendiren görüşlere rastlamaktayız.

Yılmaz Öztuna, Çubuk Bey'in Dersim ve çevresindeki fetihlerini Germiyan aşiretine dayanarak yaptığını söylemektedir.

(Bkz. Devletler ve Hanedanlar).

Süryani kronikçi Ebu'l Faraj, Kır-Han'dan "Kair (Gair) Han" diye söz eder. Selçuk sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in, 1237'de, yani Babai ayaklanmasının hemen öncesinde isyan edeceklerinden korktuğu Harzemiler'e saldırıp Kır Han'ı esir ettiğini, bunun üzerine geri kalan Harzemiler'in geçtikleri yerleri yakıp yıkarak Malatya, "Zaid" (Elazığ, SC) ve "Samosata" taraflarına sığındıklarını kaydeder. Bunların daha sonra gidip "Sibabarak" (Siverek olmalı, SC) ve "Hamimta"ya yerleştikleri, buralarda üç yıl kadar kaldıktan sonra, emrine girdikleri Halep Emiri Melik Nasır tarafından Edessa (Urfa), Harran ve Beth Nahrin'de yerleştirildikleri kaydediliyor.

(Bkz. Ebu'l Faraj'ın Kroniği).

Harzemşah'ın ölümünden sonra "Kır-Han"ın liderliği altında toplanan Harzem aşiretlerinin Moğollara karşı kullanılmak üzere Selçuklular tarafından Erzurum-Ahlat-Erzincan-Dersim dörtgeni içine yerleştirdiklerini söyleyen tarihler de vardır.

"Osmanlılar'ın ataları Kayılar"ın da Harzemiler'le birlikte geldiklerini söyleyen Ziya Gökalp'e göre ise C. Harzemşah ordusunun çoğu Kanlılar idi.

Kırğanlılar'ı Harzemşah ordusunun kalıntıları ile ilişkilendiren anlatımlarda bir miktar gerçek payı olabilir belki. Tam burada Necmettin Büyükkaya'nın yaklaşık yüz yaşındaki dedesi Xelilê Nofeli (ölm. 1979) ile yaptığı söyleşiye değinmekte yarar olabilir.

1976'da yapılan bu söyleşi "Khalo Ma Kamiye u Koti ra Ameye" başlığıyla yayımlanmış bulunuyor.

Bu söyleşiye göre Büyükkaya'nın dedesi kendisine Dersim'den geldiklerini, Demenan aşireti ile kardeş oldukları söylemiştir.

Bu sırada Siverek ve Çermik'e göçeden Demenan, Kewan, Şeman, Keçel vd gibi bazı Dersim aşiretlerinin ilkin Siverek-Çermik arasındaki Qerexane (Kara Han) adında bir eski köye yerleşip buradan da etrafa doğru dağıldıkları söylenmektedir ki, Harzemiler'in bir bölümünün Siverek'e yerleştiklerini söyleyen Ebu'l Faraj'ın sözleri hatırlanırsa, Qerexane adının Kırğan aşiretinin ve/veya Harzemşah ordusunun kumandanlarından Kır Han'ın adı ile ilişkisi düşünülebilir.

Fakat yanlış hatırlamıyorsam bu bölgenin Safevi valilerinden biri de benzer bir ad taşıyordu.

Büyükkaya'nın dedesi bu göçün ne zaman yapıldığını söylemiyor.

Yalnızca "Heci Osman" ile "Hisê Ayıban" adında iki "melik"ten söz ediyor.

Bahsi geçen göçün bunların devrinde yapıldığını ima ediyor.

Tek ipucu bu.

Bunlardan ikincisinin soyadı "Ayıban", mümkündür ki Eyyübiler'e referans olsun.

Az yukarıda Ebu'l Faraj'ın sözünü ettiği Halep Emiri Melik Nasır da Eyyübiler'den olsa gerektir. Ama bahsi edilen göç Milan geleneğinde Yavuz Selim zamanında Dersim'den etrafa doğru yapıldığı söylenen büyük göçle de ilişkili olabilir.

Büyükkaya'nın dedesi kendi şecerelerini şöyle vermektedir:

Hesen (Şıx Hesen?), Hesen'in iki oğlu Demen ve Suvar, Suvar'ın oğlu Hesen, Hesen'in yedi oğlu, bu yedi kardeşin en küçüğü Hüseyin (Mıla Hıseyin), Hüseyin'in oğlu Eli, Eli'nin oğlu Mustafa, Mustafa'nın oğlu Mehmet, Mehmet'in oğlu Xelil (Büyükkaya'nın kendisiyle söyleşi yaptığı dedesi), Xelil'in oğlu Qoç Eli, Qoç Eli'nin oğlu

Necmeddin Büyükkaya.

Kolaylık olsun diye her kuşağı 40'ar sene kabul edip Büyükkaya'nın dedesinden geriye doğru gidecek olsak, Demen ve Suvar kardeşlerin zamanı olarak 1630'ları buluruz (Büyükkaya'nın dedesi 1876 doğumlu farzedilir ve bu rakamdan 6 kuşak x 40= 240 çıkarılacak olursa).

Yeni veriler edindikçe bu konuya tekrar döneceğim.

Cevdet Türkay'ın çalışmasında şu kayıtlara rastlıyoruz:

Kırık: Rakka, Meraş, Ayıntab, Kırşehir, Yeni İl kazası (Kangal ve civarı), Aydın, Saruhan, Karahisar-ı Şarki sancağı. Konar-göçer Türkman.

Kırıklı, Kırıklar, Kırıkali: Kızıuçan Kazası (Erzurum S), Adana, Tarsus, Sivas Karahisar-ı Sahib, Gelibolu sancakları, Bayburd kazası (Karaman Eyaleti). Yörükân.

(Ayrıca Osmanlı belgelerinde Develi'ye bağlı Kırık Bucağı'nın adı geçer. Bu konuda bkz. 809 nolu Karaman defteri, akt. Birdoğan, a.g.e., s. 274).

Kargılı Cemaati: Dimlekli aşiretindedir.

Kargın (Karkın) adında Merdisi aşiretinden bir cemaattan (s. 492) ve

Malatya, Kars-ı Meraş (Zülkadriye kazası) ve Sivas sancaklarında Dede Karkın (Dede Karkınlı) adında Türkman Yörükânı olarak tanımlanan bir aşiretten de söz edilir. Rakka, Erzurum, Kars, Çıldır ve Aydın eyaletlerinde ise Türkman olarak tanımlanan Karkın (Kargın) adında bir aşiret anılır.

(Bkz. C. Turkay, a.g.y.)

PAHLILAR (PAĞIZU)

Pah köylerinde yaşayan halkın bir bölümü "Mileto Qan" (Eski Millet) olarak tanımlanır. Bununla bu yörenin Teşnige, Seynu, Çiku, vd gibi bazı köyler halkının veya bunların bir bölümünün Eski Dersimliler'e (Khalmem-Khalferat Grubu) mensup olduğu anlatılmak istenir.

"Ermeni" olarak da referans verilen bu eski halk tabakası varlığını bu bölgeye daha geç tarihlerde gelen Kureşan, Suran, Yusufan ve diğer gibi aşiretlere bağımlı hale gelerek, onlara eklenerek sürdürebilmiştir.

Bu durum eski halk katmanının dışarıya karşı kendisini bağımlı kılan aşiretlerin adlarıyla bilinmesine, kendi varlığını saklı bir tabaka olarak sürdürmesine yolaçmıştır.

Ama geleneğini yitirmemiştir.

Bu gizli tabakaya mensup pek çok ev, çok geç tarihlerde bile bağımlı kılındığı aşiret halkından ayırt edilebilmiş, tamamen kaybolmamıştır.

Eskiden Pah Bucağına Bağlı Köylerin Bir Bölümü

Pah'ın vaktiyle yaklaşık yüz kadar köyünden sözedilir.

Bunlardan saptayabildiklerimiz şunlardır:

Horan (Horu)

Feru (Ferat): Horu civarındaki bir köyün ve bir büyük evin adı.

Mirzaliyu

Hagu (Ğagu?)

Teşnigê

Khêla

Seynu (Sinan)

Çiku

Çuxurê

Xeceriye

Guzê

Vanku

Govê

Qıl

Kortu

Pırkaniye

Kilse

Ambar

Derê Çermi

Sogayiğê

Putık
Gomemiş
Vilêkasu
Kemero Şa
Şuya Gewrê
Bine Dewê
Korta Sure

Pahlı İbrahim Karaboğa'nın Dersim 38 Forumu'nda bu listeye eklediği köy ve ziyaret adları:

Mazra
Ambaro Xırave
Kilsê Hermenü
Sêrê Areyi
Welu
Pêê Vılı
Dala qızê
Korta Kheli
Mamu
Bonê Dergu
Qawaxêk (Binê-Serê)
Koreku
Cêlêng
Saglu
Birmu
Dewa Xıraviyê
Utu
Gızgê
Bargu
Murtu
Sanu
Piku
Dêrê Sandalu
Sakarmu
Pulê Tüye
Pulo Gewr
Qêremanu
Tawuge
Derê Hermênü
Derê Chêqêri
Derê Zuğuri
Pulo Sur
Pazapu
Pagê Satıqu
Thırkelê

Ziyaretler

Qêlxeru (Cêwres Osporê qêlxêru)
Xorto Khez
Cismê Emır Bavay.
Golê Cêhtu.
Cismê Paxi (Khalo Sipe)
Paga More Sayi
Kamera Kuxikê
Jara Seydesen

Bazı Büyük Evlerin Adları

Çê Hemê Alê Kheleşî (Guzê köyü)

Çê Feru

Çê Mirzali (Horu köyü civarında).

SUROĞULLARI:

DERSİM KOLU HAKKINDA ŞECERESEL BİLGİLER

Bu konuda daha fazla ayrıntı için "Dersim'de Aşiret ve Ocak XIII: Suran Evi ve Beyliği" başlıklı yazıma bakılabilir.

(Bkz. Dersim 38 Forumu, 27 Mart 2006).

Burdaki şecerenin Eğil (Mirdasi) Beyliği'nin Palu şubesinin kurucusu olan Timurtaş evinden isimlerle kıyaslanmasında fayda vardır.

Çünkü bu evin Timurtaşlar'ın bir uzantısı olması mümkündür.

Suran Ağaları

1800'lerin başlarında Palu'nun Gökdere köyünden Suroğlu Hüseyin Ağa ile karşılaşırız.

O'nun Hasan ve Hüseyin adlarında iki oğlu vardır.

1860'lı ve 70'li yıllarda Suran aşiret reisi ve Osmanlı'nın Mazgirt kaykamu olarak karşılaştığımız "Gülabi Ağa", bu iki kardeşten Hüseyin'in oğludur. Pülümür kaymakamı Çarekanlı Şah Hüseyin ile birlikte Ahmet Muhtar Paşa'nın 1875'teki II. Erzurum toplantısına katılır. Bu toplantıda Dersim içinde devlet adına kışla, karakol, yol yapma, vergi ve asker toplama gibi görevler üstlendiği ve bunları hayata geçirmeye başladığı için, Erzurum toplantısına katılmayı reddeden mukavemet taraftarı Hozat (Ovacık dahil) kaymakamı Mansur Ağa tarafından öldürtüldüğü söylenir.

(Bkz. Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" adlı gizli yayını, Kaynak Yay., s. 109).

Kardeşlerden Hasan Ağa ise Palu'dan gelip Dersim hakimi Manqıl'ın (Man-Oğlu) kızı "Şubele" ile evlenmiş ve Mazgirt kuzeyindeki Pah'a yerleşmiştir.

Rivayete göre Manqıl Oğulları evi bir hastalıktan ötürü 1815 yılı civarında tükenir. İşte bu sıralarda Mankıl Oğulları'nın toprakları damatları Suroğlu Hasan Ağa tarafından işgal edilir.

Hasan Ağa, hakimiyetini Hozat'a, hatta "Belkiş" ("Melkiş") diye bilinen Ovacık güneyine dek genişletir.

Maksudan aşiretiyle meskun burdaki "Bilgiç Köyü"ne 1937'de bile hâlâ "Suroğlu'nun Taşı" diye bilinen bir "hudut taşı" diktirir.

Suroğlu Hasan Ağa'nın "366 pare köye" sahip olduğu, her köyden belirli miktarda zahire tahsil ederek köylüleri kesime (artı-ürün) bağladığı kaydedilir.

1860'ta vefat eden Suroğlu Hasan Ağa, geride Haydari, İsmail ve Ahmet adlarında üç oğul bırakır.

Yerine oğlu Haydari geçer.

Haydari Ağa'nın Fındık, Yusuf, Ahmet ve Veli adlarında, dört oğlu sayılır. Kendisinden sonra yerine oğlu Fındık geçer.

Fındık Ağa, bu evin maraba haline getirdiği aşiretlerden biri olan Pilvenkliler tarafından fazla kesim (artı ürün) aldığı için öldürülür. Kardeşi Yusuf geçer yerine.

Yusuf Ağa zamanında Suroğulları'nın sömürü ve zulmünden yaka silken halk (maraba aşiretler) arasında bir uyanış ve mücadele başlar. Kardeşi Fındık Ağa'nın intikamını almak için seksen "avanesi" ile birlikte Pilvenk aşiretinin Taptik, Fındıkan ve Ağzonik köylerini basan Yusuf Ağa, onsekiz kişiyi öldürür.

Bir süre sonra Pilvenk misillemesi gelir.

Suroğlu Yusuf Ağa, Ağzonik köyü civarındaki Dargöz Köyü'nde öldürülür.

Yerine kardeşi Veli geçer.

Veli Ağa'nın da ölümünden sonra Suran ağaları tarafından gaspedilmiş olan yüzlerce köy 1914 yılı dolayında (Birinci Savaş sırasında), Pilvenk, Kureşan, Bahtiyar, Kırgan ve Abbasan gibi maraba haline getirilmiş aşiretlerce geri alınıp toprakları kendi aralarında payedilir.

Suroğlu Ailesi, Nazmi Sevgen'in aktardığına göre, Birinci Savaş ile 1925 Şeyh Sait olayı arasındaki süreçte giderek dağılmış, bir kısmı aile içi kavgalarda, bir kısmı "Ermeni mücadelesinde", bir kısmı da Birinci Savaş (Rus Harbi) sırasında cepheye, gerisi de eceliyle olmak üzere tükenmiştir.

Sevgen'in ifadesine göre bu evin en son fertleri Yusuf Ağa'nın oğlu Müdür ile onun kardeşi Fındık'tır.

(Bkz. Nazmi Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar, 1945/6, Kalan Yayınları, 1999 baskısı, s. 62-63).

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın Kazım Orbay tarafından yazıldığı söylenen "Dersim" adlı raporu Suran aşiretini Mazgirt ve Pertek'te, başka deyişle Çarsancak ve çevresinde gösterir.

1927-1931/2 arasındaki bu kayıtlarda Suran evinden Sür zade Eyüp Ağa, Gülabi zade Timur Ağa ve yeğenleri İsmail ve Hasan ağalar, Haydar zade Paşo Ağa ve biraderi Müdür Ağa gibi bireylerin isimleri geçer.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1931 Kasım'ındaki raporunun "Lahika" başlıklı ekinde bu evden dokuz ailenin

Çorlu kazasına nakil ve iskanı teklif edilir.

Nazmi Sevgen'in aktardığına göre, 1940'larda bu aileden hayatta olanlar şunlardır:

Gülabi Ağa oğlu Hasan, Yusuf Ağa oğlu Hüseyin, İsmail Efendi oğlu Memili, Müdür Ağa'nın kardeşi Paşo oğlu Fındık (J.U.K'un "Dersim" kitabında "Haydar zade Paşo Ağa") ve Müdür oğlu Fındık.

Nazmi Sevgen'e göre Suran Evi, Haydarzade Paşo Ağa'nın torunlarından "Fındık" adlı birinde tükenir.

Onun sözünü ettiği kişi ya az yukarıda adı geçen Yusuf'un oğlu veya torunu, ya da 1938'de ölen "Paşo oğlu Fındık" olmalıdır.

"Tükeniş" sözcüğü bu feodal evin topraklarının büyük bölümünü ve eski nüfuzunu yitirmesi anlamında doğru olabilir.

Ama soyun tükendiği doğru değildir.

Sevgen'in bahsini ettiği tarihten sonra Suran Evi'nin adı en çok duyulan üyesi, Jandarma Umum

Kumandanlığı'nın "Dersim" başlıklı raporunda kendisinden "Haydarzade Paşo Ağa" diye sözedilen kişidir.

Kendileriyle görüştüğüm Suran yaşlılarından, özellikle yaklaşık yedi ay kadar önce Bursa'da vefat eden 38'in

görgü tanıklarından Çiçek Teyze'den (Çiçek Uçku) edindiğim bilgilere göre, Paşo Ağa'nın yedi çocuğu vardı:

İbrahim, Hasan Uçkun/Coşkun (Çiçek Teyze'nin babası), Efendi Ağa, Fındık Ağa (Paşo oğlu Fındık, ölm. 1938), Yusuf, Hatice ve İsmail.

Çetindere (Hasan Çetindere ve Mehmet Ali Çetindere kardeşler), İbrahim Ağa'nın oğullarıdır.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" adlı yayınında Suran aşiretinin Çarsacak ve çevresinde gösterildiğine işaret etmişim az önce.

Çarsacak; TC kurulana kadar Karaçor, Pertek, Celedor (Şekak ve Kurmaş aşiretlerinin yaşadığı bölge) ve Sağman'ı da içine alan büyükçe bir sancaktır.

Merkezi Peri'dir.

Fırat, Munzur ve Peri suları ile çevrili Çarsacak Dersim'in en verimli bölgelerinden biriydi.

Özellikle tütün ve pamuğu ile ünlüydü.

(Bkz. M. Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 52).

Çarsacak'ta 1938'e kadar uzunca bir dönem ağalık rejimi hüküm sürmüştür.

Kimi zaman mebus olarak da karşılaştığımız bu bölgenin daha önceki (Suranlar'dan önceki) derebeylerinin hangi aşirete mensup oldukları net değil.

Mehmet Nuri, onları Kara Çorlu ve Kara Keçili aşiretleriyle ilişkilendiren ya da eski Pertek ve Sağman emirlerinden geldiklerini söyleyen görüşlere değinir.

Konakları ve köylerinde ücret karşılığında Pilvenk, Suran ve Demenan gibi aşiretlerden devşirilmiş bir özel "silahlı kuvvet" ve yığınla maraba bulunduran Çarsacak ağaları, Dersim muhalefetine karşı merkezi hükümet tarafından kullanılmış, daima devletle işbirliği içinde olmuşlardır.

(Bkz. Mehmet Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 51-52).

BAL VE BALABAN

24-28 Mart 2008 tarihleri arasında yayınladığım "Balaban Aşireti" başlıklı dört bölümlük yazının tamamını aşağıda toplu halde veriyorum.

Bal ve Balaban Adları

Balaban adının aslı konusunda aklıma bir kaç olasılık geliyor.

Birincisi, Bal sözcüğüdür.

Bu sözcük ikilenerek Balaban formuna girebilir.

Nitekim Dersim'deki aşiret gruplarından biri Bal adını taşır.

Karabal ve Baliyan aşiretleri var bir de.

Bahsi geçen adlardaki "Bal" ortak paydası bu aşiretlerin köken birliğine işaret edebilir belki.

Bal (Bel, Baal, Belu) sözcüğü, eski bir költün adıdır. Bu adı taşıyan tanrı veya költ, ilk uygarlıklarda genel bir kabul görmüştür. Sümer, Babil, Asur, Hurri, Hitit, Suriye ve Fenike panteonlarının tümünde mevcuttur.

Sözcük olarak tanrı, ulu, yüce, büyük, senyör, efendi, seyit gibi anlamlar içerir.

Sümer panteonunun başı Enlil, Bal ünvanı taşırdı.

Babil üstünlüğü peryodunda bu ünvan Babil kentinin özel tanrısı ve Babil tanrılarının babası Marduk'un özel adına dönüştü.

A. H. Sayce'nin görüşüne göre, Babil adının kendisi de Bal sözcüğünden türetilmiştir.

Babil (Babylonia), "Bal'ın Ülkesi" demektir.

Birçok Babil ve Kalde (Yeni Babil) hükümdarı adlarını Bal adlı bu tanrıdan almıştır.

Dersim'de yalnızca Bal sözcüğüne değil, ilk uygarlıkların kayıtlarında sıkça görünen Sin, Asur, Kal/Khal,

Munzur, Ellil/Enlil (Eli), Mard, Harran ve İzol gibi adlara da rastlıyoruz.

Nuri Dersimi, Dersim’de Bal sözcüğünün Seyit ve/veya Seydan karşılığı kullanıldığını yazmaktadır.

Bu demektir ki Dersim’de Bal, neredeyse Babil’deki orijinal anlamıyla mevcuttur.

19’uncu yüzyıl sonunda Dersim’i gezen Ermeni Antranik, “Dersim” başlıklı kitabında Bal, Hıran ve İzol adlı toplulukları Esas Dersim’in çevresinde yaşayan en eski ırklar olarak tanımlamakta, Dersimliler’i tarife çalışırken Ermenistan’da yaşayan ve hâlâ hatırlanmakta olan Babilliler’den söz etmektedir.

Babilliler derken O’nun Bal adlı toplulukları kastettiğini sanıyorum.

Dersim’deki Bal ve Balaban adlarının kökeni konusunda aklıma gelen ikinci olasılığa işte burada değinmem gerekecek.

Bugünkü İç Dersim ve yakın çevresi Hititler çağından itibaren uzun süre Balahovit (Balabitin) adıyla bilinmiştir. Bu ad; Bağın (Palin), Palu, Pulur (Ovacık) ve Pülümür (M. Seel; Pülümür’den Palumor, Ovacık’tan Pellur diye sözeder) şekilleri altında hâlâ yaşıyor.

Bu yer adlarının yanısıra, Bal, Baliyan, Bolyu ve Balaban gibi aşiret adlarının tümünün orijini de Hititler çağının Bal (Bala, Pala) halkı veya adını bu halktan alan Balahovit olabilir.

Bu yorum, adı geçen aşiretlerin tümünün Hititler çağından kaldıkları anlamına gelmez.

Bu coğrafyaya çok daha geç tarihlerde yerleşen bazı aşiretlerin bugünkü adlarını yörenin eski adından almaları mümkündür.

Başka deyişle Balaban aşireti bu adı yerleştiği yerin (Pülümür) daha eski adından almış olabilir.

Hititler çağının Bala halkının Antranik’in referansındaki gibi Babilliler’le bağlantılı olması halinde yukarıda sözünü ettiğim iki olasılık tekleşir.

Akla gelen üçüncü olasılık Balaban adının Pehlivan sözcüğünün bir şekli olmasıdır.

Pehlivan sözcüğü, Partlar’ın adının Pehlevi (Pahlav) şeklinden gelmedir.

Bu noktada 12’inci yüzyılda Gence, Arran ve Azerbaycan’da görülen “Pehlivanoğulları” hanedanlığı üzerinde de durulabilir.

Sultan Tuğrul’un dul karısı ile evlenen Emir Şemseddin İldeniz (ölm. 1172) tarafından kurulan bu hanedanlık, Muhammed Pehlivan (tam adıyla: “Atabey Nusrete’-d-Din Ebu Cafer Muhammed Cihan Pehlivan”, ölm. 1186) döneminden itibaren onun adından hareketle Pehlivanoğulları (Pahlavan) diye bilindi.

Pehlivanoğulları Emirliği, Harzemşahlar’ın gelişine dek yaşadı.

Bir de Balaban adlı şahsiyetler var tarihte.

Balaban aşiret adının bunlardan biriyle ilişkili olması da olanaksız değil.

1071 sonrasında Van Gölü havzasında kurulan beyliklerden biri Sökmeniler (Ermensahlar, Ahlatşahlar)’di.

Bunlar bir aralık egemenliklerini Tercan’a kadar uzatmış, Tercan’ı da kendi topraklarına katmışlardı.

Saltuklu Şah Banu ile evlenen II. Sökmen’den sonra bu emirliği onun oğlu veya halefi İzzeddin Balaban yönetmiştir.

Balaban adlı diğer tarihi şahsiyetlere az ileride yeri geldikçe değineceğim.

Osmanlı Arşivlerinde Bal&Balaban Aşiretleri ve Dimetoka Meselesi

Jandarma Umum Kumandanlığı’nın 1930’ların başlarında hazırlanan “Dersim” başlıklı raporunda Balaban aşireti Erzincan, Tercan ve Pülümür’de gösterilir.

Ama diğer Dersim aşiretlerinin pek çoğu gibi bu aşiretin öyküsü de Dersim ve çevresiyle sınırlı değil.

Dimetoka ve Edirne de dahil çok daha geniş bir sahada, Anadolu ve Rumeli’nin neredeyse her yanında yaşanmış bir geçmişleri, beğenir ya da beğenmeyiz kayda değer serüvenleri vardır.

Bu serüvenin Balkanlar faslı (özellikle Dimetoka) ve bunun sözlü hafızadaki bulanık izlerinden hareketle, Balabanlılar’ın Dimetoka çıkışlı olduğunu düşünenler, bilerek ya da bilmeyerek onların tarihini Dimetoka macerasıyla başlatanlar olmuştur.

Ama bu tezlerin gerçeklikle bir ilgisi yoktur.

Dimetoka’dan geliş, bir geri dönüşten ibarettir.

Bu geri dönüşün öyküsü kısmen veya tamamen Karasi ve Balaban geleneklerine yansımıştır.

Dimetoka’dan dönüşün, bir ilk geliş değil, ama geri dönüş olduğu “Balabanlı cemaati, aslen İran...yörükani taifesinden (dir)” diyen Osmanlı kayıtlarından da açıklıkla görülebilir.

Popüler geleneklerimizde İran adının yerini Horasan alır.

Cevdet Türkay’ın “Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar” başlığı altında yayınladığı Osmanlı arşiv kayıtlarında Dersim aşiretlerinin hemen hepsi hakkında kayıtlar bulabiliyoruz.

Dersim aşiretlerine ilişkin bu kayıtları uzunca süre önce bir bir özenle ayıklayıp biraraya getirmiş ve “Dersim Aşiretleri” başlığı ile (bu çalışmanın İkinci Bölümüne bakınız) müstakil bir yazı halinde yayınlamıştım.

Bahsi geçen kayıtlar Osmanlılar'ın Dersim ve Ermenistan'da hakimiyet kurduğu, bu coğrafyaya "Kürdistan", halkına da "Ektrad" adını yakıştırdığı Çaldıran sonrası döneme, Kızılbaş kırımlarının ve Kürt yayılmasının bütün hızıyla sürdüğü 17. ve 18. yüzyıllara (1608-1752 arası döneme), yani yaklaşık olarak Şerefname ve Eviya Çelebi Seyahatnamesi ile aynı döneme aittirler.

Cevdet Türkay'ın yayınladığı bu Osmanlı kayıtlarında Bal ve Balaban aşiretleri hakkındaki tüm bilgileri olduğu gibi aşağıya çıkarıyorum:

Balaban (Balabanlı)

Malatya, Kırşehir, Konya, **Tırhala**, **Silistre**, **Çirmen**, Karahisar-ı Şarki, Rakka, Ruha (Urfa) sancakları, Erzurum, Kars, Çıldır eyaletleri, Sivas, Karaman, **Dırama**, **Filibe**, **Hezargrad**, Sögüd, Ereğli, Harput, **Edirne** ve Adana kazaları.

Bu aşiret hakkında şu not düşülüyor (SC):

"Bozkoyunlu aşiretine tabi olan Balabanlı cemaati, Aslen İran Ektrad yörükani taifesinden olup Malatya kazasında Gözene derbendi kurbünde sakin idi. **Pehlüvanlı içinde**, Konya Eyaleti'nde olup konub ve göçerler".

Balanlu

Malatya ve **Bozok** sancakları.

Balı (Ballu)

Sivas (Zile kazası), Çorum, Amasya, Malatya (Keban Madeni), Aksaray, Arapgir sancakları, **Turhal**, Kengiri. Konar-göçer Ektrad taifesinden.

Balani

Pertek (Elaziz Sancağı) ve Gercüş (Mardin S.) kazaları.

Ektrad taifesinden.

Not (SC): Dede Bali adında Yörük olarak tanımlanan ve Kars-ı Meraş, Niğde sancakları, Uşak, Banaz (Kütahya Sancağı), **Tırnova**, Ürgüb, **Gümülcine** ve **Pravişte** kazalarında gösterilen bir aşiret de (cemaat, oymak) kaydedilir.

Yukarıdaki kayıtlar Bal ve Balaban aşiretlerinin Çaldıran öncesi ve sonrasında yayıldıkları coğrafya hakkında yeterince fikir verirler.

Tarihin bu kesitinde onların Dimetoka ve Rumeli'deki mevcudiyeti de bu kayıtlar tarafından belgelenmiştir (altı çizili yerleşmelere bakınız).

Bahsi geçen Osmanlı kayıtlarından aşağıya çıkardığım birkaç alıntı Bal ve Balabanlılar'ın Küçük Asya ve Balkanlar macerasına bulaşan ve oralarda parça bırakan yegane Dersim aşiretleri olmadığını, bunlar arasında Saltuk, Topuz, Koçgiri, Şeyh Hasan, Kırğan, Goran, Maksut, Tağar ve başka aşiretlerin de bulunduğunu belgelerler.

Saltık, Saltıklar, Saltıklı, Saltıklı Obası

Ağcakızanlık kazası (**Çirmen Sancağı**), **Radovişte** kazası (Köstendil sancağı), **Edirne ve Dimetoka kazaları** (Paşa sancağı), **Lankaza nahiyesi (Selanik sancağı)**. Yörükani taifesinden.

Topuzlar, Topuz, Topuzlu

Kızılhisar kazası (Sığla sancağı), Hatuneli kazası (**Vize sancağı**), **Dimetoka kazası** (Paşa sancağı), Dersim sancağı (Harput Eyaleti). Göçebe Ektrad yörükani taifesinden.

Şeyhhasanlı (nam-ı diğer Disimli Ektradı, Şeyhhasan, Şeyhhasan Ektradı)

Erzurum, Malatya, Arabgir, Harput, Adana, Tarsus, Sis, İçel ve Çemişgezek sancakları, Erzincan civarı, Çarsancak kazası (Diyarbakir eyaleti), Balıkesri Kazası (**Karasi Sancağı**), Kiğı Kazası (Erzurum sancağı). Ektrad Yörükani Taifesinden.

"Diyarbakir eyaletinde vaki Çarsancak kazasında Şeyhhasanlı demekle maruf Disimli Ektradı eşkiyası huşunet ve ruunet ile meluf bir taife idi".

(Bkz. a.g.y., s. 700-701).

Koçkiri (Koçkili)

Sivas eyaleti, **Rumeli**, Dersim Sancağı, **Bozok Eyaleti**. Ektrad.

Not (SC): Osmanlı kayıtlarında bazen Dersim Sancağı, bazen de Çemişgezek Sancağı adları geçer. İkisinin aynı

sancak mı, ayrı ayrı sancaklar mı oldukları net değil. Kuruçay ve Eğin kazaları kayıtların bir bölümünde Çemişgezek Sancağı'na dahil gösterilirler.

Kırık

Rakka, Meraş, Ayıntab, Kırşehir, Yeni İl kazası (Kangal ve civarı), **Aydın, Saruhan**, Karahisar-ı Şarki sancağı. Konar-göçer Türkman.

Kırıklı, Kırıklar, Kırıkali

Kızıuşan Kazası (Erzurum S.), Adana, Tarsus, Sivas, Karahisarı Sahib, **Gelibolu** sancakları, Bayburd kazası (Karaman Eyaleti). Yörükkan.

Not(SC): Osmanlı belgelerinde Develi'ye bağlı Kırık Bucağı'nın adı geçer. (Bk. 809 nolu Karaman defteri, akt. Birdoğan, a.g.e., s. 274).

Güran, Güranlı

Çemişgezek sancağı, Diyarbakir, Rakka, Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarki sancakları. Ekrad.

Not (SC): Kosova'daki azınlıklardan biri bugün dahi hâlâ **Goran** adıyla bilinir.

Gülabi (Gülabi Uşağı)

Kemah, Erzincan, **Bozok**, Yeni İl, Anadolu, Mardin kazaları. Yörükkan.

Dimlek, Dimlekli, Dimekli

Rakka, Erzurum, Kars, Ahıska, Sivas, Malatya, Arabgir, Divriği, Diyarbakir, **Bozok, Karaman**, Kütahya, Aydın, **Saruhan**, Halep, Hama ve Hums sancakları. "Türkman Taifesinden".

Karaballı (Karabali)

Malatya, Erzurum, Kırşehir, **Bozok**, Diyarbakir, Çemişgezek sancakları, Çarsancak, Kuruçay, Kemah ve İznikimid (**Kocaeli Sancağı**) kazaları. Ekrad taifesinden.

(Bk. a.g.e., III. Bölüm, Cemaatler, s. 459).

Kara Bali

Erzurum, Kuruçay ve Kemah kazaları, Çemişgezek Sancağı, İznikimid. Ekrad.

Kavi (Kavili)

Diyarbakir, Rakka, Çemişgezek, Amasya, Sivas, Malatya, Kırşehir ve **Bozoksancakları**, Çarsancak, Mecidözü, Eğin, Behisni, Kerker, Taşeli ve Tokad kazaları. "Konar-göçer Ekrad ulus Taifesinden".

Maksudlu

Kemah Boğazi, Malatya, Aydın, Çorlu (**Vize Sancağı**), Tenos (Sivas S) kazası. "**Türkman Ekradı Taifesinden**".

Maksud (Maksuduşağı)

Vize, Çirmen, Malatya, Aydın, Kütahya, Ankara, **Selanik**, Karahisar-ı Şarki sancakları, Kemah kazası ve Kemah Boğazi. Maksudlu Cemaati Bozulus Türkman aşiretindedir. "**Türkman Ekradı taifesinden**".

Milli

Erzurum, Diyarbakir, Çemişgezek, Rakka, Mecidözü kazası (**Amasya sancağı**), Ergani, Teke sancağı, **Bozok, Hamid**, Sivas, Adilcevaz, Mardin, **Kırşehir, Çorum** sancakları, **Harran Kazası** (Meraş Sancağı), Ruha (Urfa), Tokad, Kelkid, Şiran, Eğin, Erzincan kazaları. "Göçer, Ekrad-Ulus taifesinden".

Sasa, Sasalar (Sasalı, Sasallı)

Adana eyaleti, Yüreğir kazası (Adana sancağı), Selanik sancağı, Marmara kazası (Saruhan Sancağı), **Gümölcine** kazası (Paşa sancağı), Yörükkan-ı Ankara kazası (Ankara sancağı). Yörükkan Taifesinden.

Tağar Aşireti

Saruçam kazası (Adana sancağı)'ndaki Numan Cemaati Tağar aşiretindedir. (Bkz. C. Türkay, a.g.y., s. 49).

Tağar, Tağarlı, Tağarlar

Dimetoka kazası (Paşa Sancağı), Saruçam kazası (Adana sancağı), Meraş, Aksaray ve Çemişgezek sancakları, İncesu kazası (Niğde sancağı). Yörükân taifesinden.

Tağar Cemaati, Danişmendli Aşiretindedir (s. 707).

Not (SC): Tokat ve çevresi Danişmend İli olarak da bilinirdi. Bizans döneminde Tokat-Turhal arasındaki bölgenin adı Dazimon (Tazimun, Dazmana) idi ve Tokat kalesi de yine aynı adla Dazimon olarak bilinirdi. Osmanlı kayıtlarında Bolu Sancağı'nın da bir Danişmendli Kazası kaydedilir.

Bursa Fethinden Çaldıran'a

Osmanlı arşivlerine dayanarak Dersim aşiretlerinin önemlice bir bölümünün Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrasında Küçük Asya sathında genişçe yayıldıklarını ve Balkanlar'da da bulduklarını gösterdim.

Konumuz bakımından öncelikle yanıtlanması gereken Bal, Balaban ve adlarını verdiğim diğer Dersim aşiretlerinin Balkanlar'da ne aradığı, buraya ne zaman ve neden geldikleridir.

Bu noktada sözlü ve yazılı tarihte belirgin iz bırakan belli başlı olayları hatırlatmakla yetineceğim.

Bazı Dersimli toplulukları Balkanlar'a düşüren ilk önemli olay 9. ve 10. yüzyıllardaki Pavlaki sürgünleri olmalıdır.

İkincisi 1230'lardaki Babai ayaklanmasının yenilgisini takiben Sarı Saltık önderliğindeki büyük sığınma olayıdır.

Bu olay 1260'ların başlarına rastlar.

Bizans'a sığınan Babailer, Bizans yönetimi tarafından Balkanlar'a yerleştirilir.

Babailik Osmanlılar döneminde bölündü.

Bir kanadı Osmanlılar'la ilişki ve ittifak kurarak Babai gelenekten koştur.

Sonraları Bektaşî adıyla bilinen kesimdir bu.

Geçerken bir kez daha vurgulamak istiyorum:

Tarihin Babailer (Babalar) dedikleri Dersimli Babalar'dır.

Saltuk Baba, Kureyş Baba ve tüm diğer "Baba" ünvanlı Dersim büyükleridir bunlar.

Dersim'in dağları, zirveleri onların adlarını taşıyor.

Babailikteki bölünme de esas itibariyle Dersimli Babalar arasında yaşanmış bir olaydır başlangıçta.

Devam edersek:

Anılması gereken üçüncü olay Bizans'a karşı Bursa (1326), Gelibolu/Çanakkale (1352/1356), Dimetoka (1361), Edirne ve Trakya/Rumeli (1362) gibi ilk Osmanlı fetihlerinde Bektaşîlerin rolüdür.

"Gaza savaşları" adı da verilen bu fetihlere bazı Dersim aşiretleri ve ocaklarının da katıldığı hemen hemen kesindir.

Bunları en başından beri birbiriyle ilişkili oldukları iyi bilinen Yeni Çeri ve Bektaşî ocaklarıyla bağlantılı Dersim aşiretleri/ocakları arasında aramak gerekir.

İlk Osmanlı fetihlerine katılan ocaklardan ilk aklıma gelenler Seydan (alternatif adlarıyla **Balan**), Ağuçan ve Veli Baba (Uluköy) ocaklarıdır.

Veli Baba Menakıbı'nda bu görüşümü doğrulayacak yeterince veri mevcuttur.

Bu veriler için "**Dersim Ocakları (Dersim Seyitleri)**" başlıklı çalışmamın özellikle Ağuçan bölümüne bakılmalıdır.

Şehzade Süleyman'ın Gelibolu ve Rumeli seferine katılanlar arasında Ece Bey, Fazıl Bey, Hacı İl Bey ve Evranus Bey gibi ünlü Karasi savaşçıların yanında, Bektaşî Tekkesi'nin Hacı Bektaş'tan sonraki postnişini olarak tanıtılan **Seyit Ali** de vardır (diğer ad ve lakaplarıyla: Kızıl Deli, Ali El-Gazi, Pir Uzun Er, 1290-1365?).

Seyit Ali, Veli Baba menakıbındaki şecerede Karaca Ahmet Veli'nin kardeşi olarak görünür.

Dersim'in Şeyh Hasan-Seydan geleneğinde adı geçen seyitlerden biri bu Seyit Ali olmalıdır.

Sonraki Bektaşî postnişinlerinden Balım Sultan (Hızır Bali? Sarı İsmail Sultan?), bazı kaynaklara göre burda sözünü ettiğim Seyit Ali'nin oğludur.

Dersim geleneğindeki Seyid'in çocuklarından biri de "Bal" olarak tanıtılmaktadır.

Bektaşîliğin kurallarının koyucusu ve asıl kurucusu gibi de görülen **Balım Sultan** ile Dersim geleneğindeki **Bal** (gelenekte Koç ve Kal/Khal'ın kardeşidir), bir ve aynı kişi olabilirler demektir bu.

Kurduğum bu bağlantı, Şeyh Hasan ve Seydan grubuna dahil bir çok aşiretin Kırşehir, Karaman, Konya, Amasya, Bozok gibi Babai ve Bektaşî merkezlerinin yanısıra Balkanlar'daki varlığının da bir tesadüf olmadığına işaret eder.

İlk Osmanlı fetihlerine katılan Dersim aşiretlerinden biri de Balabanlılar olmalıdır.

Balabanlılar'ın Birinci Savaş (Osmanlı-Rus Savaşı) ve sonrası kadar geç tarihlerde bile Hacı Bektaş Tekkesi ve bu tekkenin postnişinleriyle yakın ilişkileri bilinmeyen bir şey değil.

Balabanlılar'ın 1326-1362 tarihleri arasındaki ilk Osmanlı fetihlerine aktif biçimde katıldıklarını düşünüyorum. Beni bu sonuca götüren ilk Osmanlı fetihlerinin güzergâhı üzerindeki ipuçları ya da verilerdir.

Bunlardan başlıcaları şunlardır:

İlk ipuçlarından biri Osmanlılar'a adını veren Osman Bey'in kumandanları ya da müttetikleri arasında "Balaban Bey" adında birinin varlığıdır.

Edip Yavuz'un aktardığı bilgilere göre, bu "Balaban Bey", oğlu "İnce Balaban"la birlikte 1316-1326 tarihleri arasındaki Bursa kuşatması ve fethine katılmış, Bursa'da inşa ettiği bir kaleye "Balabancık" şekli altında adlarını bırakmıştır.

Edip Yavuz, burada adı geçen "Balaban Bey"i Pülümür Balabanlılar'ın cediti olarak tanıtmaktadır.

Benim ilgilendiğim onun bu iddiasından çok, "Balaban", "İnce Balaban" ve "Balabancık" adlarıdır.

Bunların birer ipucu olduğunu düşünüyorum.

Dahası Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Bey'in akıl hocası **Şeyh Ede Bali** adında eski bir Babai'dir.

İkinci ipucu, 1442 yılında Gelibolu'da yapılmış "Balaban Paşa Medresesi"dir.

Gelibolu'daki ilk yapılar medrese, zaviye/ocak ve türbe türü yapılarıdır ve bunlar genelde 1352/1356'da Süleyman Paşa ile birlikte Gelibolu'da savaşanların adlarını taşırlar.

Böylece Bursa fethinin yanında, Gelibolu fethinde de "Balaban" adında birileriyle karşılaşırız.

Üçüncü ipucu, 1385'te Sofya'yı, 1460'larda ise Arnavutluğu kuşatan "Balaban Ağa"dır.

Dördüncüsü, 1363'te kurulan Yeniçeri Ocağı'nda karşılaştığımız "Balaban" adlı kumandanlardır. Örneğin 1451-1462 tarihleri arasında veya bu aralıktaki bir zaman diliminde Yeniçeri Ordusu'nun kumandanı (Yeniçeri Ağası, Segbanbaşı) yine "Balaban Ağa" adında biridir.

Yeniçeri Ordusu'nun 1520-1523 yılları arasındaki kumandanı ise "Balı Ağa" diye bilinmektedir.

(2., 3. ve 4. ipuçlarına dair bilgiler için bkz. Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar).

Bunlara Bal ve Balaban adlarıyla ilişkili görünen bir yığın yer adı eklemek mümkündür. Bunlardan biri Balıkesir'dir (eski adı Karesi).

Balabanlılar arasında varlığından söz edilen Dimetoka geleneği ve onları Dimetoka ve çevresinde gösteren Osmanlı arşiv kayıtları yukarıdaki verilerle birlikte ele alındığında, bu aşiretin ya da bir kesiminin 1361'deki Dimetoka ve bu tarihten sonraki diğer Balkan fetihlerine de katıldığı anlaşılır.

Balabanlılar'ın Osmanlılar'la ilişki ve ittifakları İstanbul fethi (1453), Çaldıran Savaşı (1514) ve çok daha sonraki tarihlere dek sarkmış olabilir.

Balaban aşireti arasındaki Dimetoka geleneğini kayda geçenlerden biri Mehmet Şerif Fırat'tır.

Fırat, bu gelenekten hareketle bu aşiretin Dimetoka çıkışlı/orijinli olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Balabanlılar'ın Dimetoka'dan gelişi 1465-70 yıllarına rastlamaktadır.

Bu gelişin olsa olsa bir geri dönüş olduğuna daha önce işaret etmiştim.

Fırat'ın verdiği tarih geri dönüş için doğru varsayılırsa, Fatih ile Uzun Hasan arasındaki Otlukbeli Savaşı (1473) ve Çaldıran Savaşı (1514) sıralarında orijinal yurtlarında olmaları gerekir.

Dersim ve Ermenistan tarihlerinin seyri üzerinde vahim sonuçlara sebep olan bu iki savaşta Balabanlılar'ın konumunun ne olduğu araştırılmaya değer bir konudur.

Çünkü Fırat'ın verdiği tarihler, bu gelişin Osmanlılar'ın Akkoyunlu Uzun Hasan ve Safevilerle hesaplaşma hazırlığının bir parçası olup olmadığını, Osmanlı askeri soyluluğu içinde yeralan bu aşiretin/evin bizzat Osmanlılar tarafından bu maksatla geri getirilip getirilmediğini düşündürecek türdendir.

Çaldıran'dan Sonra

Buraya kadarki kısımda Çaldıran'a kadarki Balaban tarihi hakkında kendi çalışmalarına dayanan bir özet yaptım.

Kendi düşüncelerimi ifade ettim.

Yazdıklarım dikkatle okunursa **Dersim ve Zaza Tarihi: Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek** başlıklı çalışmamda da işlediğim Dersim tarihinin önemli bir kesitini Bal ve Balaban aşiretleri vesilesiyle bir kez daha, ama elden geldiğince daha somut ve daha net bir şekilde toparlamaya çalıştığım görülür.

Akkoyunlu Uzun Hasan ve Safeviler'e karşı savaşların (Otlukbeli ve Çaldıran savaşları) bu tarihlere kadar Bizans'a karşı müttetik olan Dersimliler ile Osmanlılar arasındaki ilişkileri altüst ettiğini, Dersimliler'in kendi arasında da bölünmelere sebep olduğunu düşünüyorum.

Dersim-Osmanlı ilişkileri, genel olarak konuşulursa, Yavuz Selim'in Trabzon valiliği sırasında bir sona gelmiş olmalıdır.

Bunu söylerken, bu tarihten sonra muhtemelen Balabanlılar da dahil bazı Dersim aşiretlerinin Osmanlılar'la ilişkilerini sürdürmüş olmaları ihtimalini dışlamıyorum.

Ne var ki bu konuda kesin konuşabilmek için yeterli verilere sahip değilim.

Otlukbeli ve Çaldıran'dan Yeniçeri Ordusu'nun lağvedildiği, Bektaşî Tekkesi'nin Nakşilerin eline verilip Bektaşîliğin yeraltına itildiği 1826'ya kadarki zaman diliminde Balabanlılar'ın Osmanlılar'la ilişkilerinin ne olduğu konusunda şu anda kanıtlara dayalı net bir fikrim yok.

Henüz netleşme ihtiyacı duyduğum bir konu bu.

1826'dan sonraki sürece gelince.

Jön Türk veya İttihatçı diye bilinen hareketin II. Abdülhamit döneminin baskı koşulları sürerken gizliliğe itilmiş bulunan Bektaşî çevrelerle ilişkiye girdiği ve bu çevrelerde yoğun şekilde Türk milliyetçiliğini telkin ettiği biliniyor.

İttihatçı geleneğin devamı olan Kemalist hareket, bu sayede Bektaşîliğin etkisi altındaki çevrelerde hazır bir taban bulmuştur.

Erken Osmanlılar'la ilişkilerine ve ilk Osmanlı fetihleri sürecindeki rollerine değindiğim Balabanlılar da, İttihatçı-Kemalist odakların dikkatinden kaçmamış görünüyor.

İnternet sitelerinde dolaşan yığınla belge (58 adet), bu aşiretin kimi büyüklerinin Türk milliyetçileri ve hükümetleriyle çok sıkı bir ilişki ve işbirliği içinde olduğunu, Balaban aşiretinin kendi büyükleri aracılığıyla 1908-1918 tarihleri arasında İttihatçılar, bu tarihten sonra da (1919-1928) Kemalistler tarafından feci şekilde kullanıldığını gösteriyor.

Bu belgelerin Mehmet Ali Balaban'ın "Balaban Aşiretinin Soy Seceresi" başlıklı kitabından aktarıldığı anlaşılıyor.

Tüm aramalarıma rağmen bu kitabın kendisini bulamadım.

Ne kadar doğru bilemem, ama yine internette rastladığım bazı yazılarda Balaban büyüklerinden "Gül Ağa" (Şadili "Kırmo Yusuf" ile birlikte), bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak tanıtılıyor.

Hatta Ermeni soykırımına da bulaştığı ileri sürülüyor.

Bahsi geçen Balaban büyüklerinin bu tutumlarının savunulacak bir tarafı olamaz.

Onların bu duruş bozukluğunu haklı göstermeye, dahası alkışlamaya çalışan sözde "aydın" bazı yakınlarının varlığı daha da üzücü.

Bahsettiğim belgelerden bir bölümünün içeriğine kısaca değinmekte yarar olduğunu düşünüyorum:

Gül Ağa'nın İttihatçılarla gizli muhabereleleri (mektup, telgraf, mesaj), onun 12 Mayıs 1910'da İttihat ve Terakki Partisi'nin Erzincan şubesine üye olduğunu, 16 Mart 1912'de bu şubenin yönetiminde görev aldığını, mebus seçimlerinde ve Balkan Savaşları sırasında kendisinden destek istendiğini gösteriyor.

Birinci Savaş'ın başlarında Erzincan Mutasarrıfı tarafından Selepur Nahiye Müdür vekilliğine atanan Gül Ağa, bu yazışmalara göre, Bahattin Şakir ve Ermeni kırımındaki rolü iyi bilinen İttihatçı Elazığ valisi Sabit Sağıroğlu ile de çok yakın ilişki içindedir.

Sağıroğlu, 8 Kanunu Sani 1915 tarihli mektubunda Ruslar'a karşı cepheye çağırıldığı Gül Ağa'ya "**Mücahidin Tabur Komutanı Halil Ağa zade Gül Ağa**" diye hitap ediyor.

III. Ordu Komutanı Miralay Mehmet Vehip'in 2 Mart 1916 tarihli mektubunda kendisinden yollarda asayiş temin için devriye göndermesi isteniyor.

Erzurum Valisi'nden gelen bir mektupta Selepur Nahiyesi Müdürü olarak atandığı iletiliyor (3 Mart 1916).

Gül Ağa'ya yollanan 10 Mart 1916 tarihli bir diğer mektubun altındaki "**85. Alay Komutanı Namına Mehmet Nuri**" şeklindeki imza dikkat çekici. Tarihsiz bir başka mektupta bu ad "**85. Alaya Komutanı (veya Namına) Binbaşı Mehmet Nuri**" olarak geçiyor. 23 Haziran 1916 tarihli bir diğerinde ise "**85. Alay 3. Tabur Komutanı Binbaşı Nuri'den Balaban Reisi Ali Bey'e**" ibaresi okunuyor.

Bu imzanın Baytar Mehmet Nuri Dersimi'ye ait olması mümkündür.

8 Mayıs 1916 tarihli mektupta Gül Ağa III. Ordu Komutanı Miraliva Mehmet Vehip tarafından "düşmana taarruz" için aşiretiyle birlikte FEM'e çağırılıyor.

Alay Komutanı Kıdemli Yüzbaşı'nın gönderdiği bir emir "**Gönüllü Reisi Gül Bey**" hitabıyla başlıyor.

9. Kolordu Komutanı'ndan gelen 12 Haziran 1916 tarihli bir mektupta Ruslar'a karşı savaştaki gayretleri nedeniyle Gül Ağa'nın kardeşi ya da bir yakını olan Mehmet Ağa'ya "**Muharebe Madalyası**" verildiği bildiriliyor.

3. Ordu Komutanı Miraliva Mehmet Vehip'in 6 Temmuz 1916 tarihli mektubunda Balabanlı Gül Ağa ailesinin Divrik'te yerleştirileceği bilgisi var.

Aynı komutanın "Arga Kaymakamlığı" aracılığıyla yollanan bir diğer mektubunda Gül Ağa'nın Arga'da bulunduğu anlaşılıyor.

Bu mektupta kendisi ve ailesinin rahatı için Harput Vilayeti'ne emir verildiği belirtilir.

Yine 3. Ordu Komutanı Vehip'in 9 Temmuz 1917 tarihli telgrafı kendisine para yollandığına dairdir.

Bu telgrafa göre, Gül Ağa, bu tarihte Malatya'dadır (Akçadağ Ören'de).

Bazı Balabanlı ailelerin ordu tarafından burada, Arga ve Ören'de iskan edildiği görülüyor.

18 Kasım 1917 tarihinde “Tercan Harbi”ndeki büyük yararları nedeniyle kendisine iltifatta bulunuluyor.
11 Şubat 1918 tarihli mesajda gelip “Nişan”ını alması isteniyor.
29 Temmuz 1920 tarihli mesajında 15. Kolordu Komutanı Miralay Kazım, Balaban Reisi Mehmet Ağa’ya “Şakiler”in üstüne gitme görevi veriyor.
10 Ağustos 1920’de Balabanlı Mehmet Ağa Selepur’da bir askeri göreve atanıyor.
16 Temmuz 1921’de Gül Ağa’nın oğlu Mehmet, Sansa Boğazı’nı “vatanperverane” savunduğu (Karakol görevi) için “**takdirname**” alıyor.
16 Temmuz 1921’de Süvari Jandarma Alay Kumandanı **Binbaşı Şevket**’ten bir diğer Balabanlı’ya teşekkür mesajı iletiliyor.
Pülümür Kaymakamı Yusuf Ziya’nın Hınzoru (Erzincan)’daki Balaban reislerinden Paşa Bey’e 23 Eylül 1928 tarihli mektubunda Balaban ve Abbasan aşiretleri arasındaki eskiye dayalı husumete değiniliyor.

ŞAH HASAN VE SEYDAN GRUBU

Başka yazılarımda değindiğim gibi “Dersim” adı oldukça eskidir.
Bu adın etimolojisi üzerinde dururken "Tzanik" etnik adıyla ilişkisine defalarca değinmiştim.
Benim düşünceme göre "**Tuzik**" ve "**Duzgi**" adları da "**Tzanik**" adının hâlâ yaşayan şekilleridir.
Dersimliler'in tarihin belirli dönemlerinde "**Duzikler**" diye bilinmiş olmaları bundandır.
"**Duzik**" adı Osmanlı kayıtlarında da mevcuttur.
Ama bu kayıtlarda hakim olan Dersimliler kimliğidir.
Bu sözcük Çaldıran sonrasında da belirli bir halk ve/veya aşiretler grubunu tanımlamıştır.
“**Dersim**” ve “**Dersimli (ler)**” terimleri 17. ve 18. yüzyıllara ait Osmanlı arşiv kayıtlarında sık geçerler.
Bu kayıtlarda Dersimliler’in dağıldıkları alan gösterilmektedir.
Bu coğrafi dağılım dikkatle incelenirse “Dersim Sancağı” veya “Çemişgezek Sancağı” olarak tanımlanan toprakların çok uzağındaki yerleşmelerde bile Dersimliler’den sözedildiği, başka deyişle Dersimli kimliğinin sadece coğrafi bir referans olarak değil, aynı zamanda belirli bir etnik grubu tanımlamak için kullanıldığı görülür.
17. ve 18. yüzyıllarda Dersimliler’in dağıldığı alan Osmanlı arşivlerinde aşağıdaki gibi kaydedilmektedir:

Dersimli (Dersimli)

Erzincan, Kilis, Kığı sancağı, Erzurum, Antakya kazası (Haleb Sancağı), Kuruçay kazası (**Dersim Sancağı**), Kemah kazası (Erzurum Sancağı), **Çemişgezek Sancağı**, Arabgir Sancağı, Harpirt Sancağı, Malatya Sancağı. Ekrad taifesinden.
(Bkz. Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar)

Disim

Manavgat kazası (Alaiye Sancağı).
(Bkz. a.g.y)

Disimli (Disimli)

Erzincan kazası (Erzurum sancağı), Kilis sancağı, Kığı sancağı, Erzurum, Antakya, Harburut (Harput), Çarsancak kazası (Diyarbakir), Çemişgezek (Diyarbakir).
Ekrad taifesinden.

Burada şu not düşülüyor:

"Okçu İzzeddinli Aşireti’nden olan Disimli Aşireti’nin ekserisi çift ve dam ve bina eshabı ve zer ve hars ile meşguldür".

(Bkz. a.g.y., Aşiretler, II. Bölüm, s. 76).

Disimli (Disimli), Dersimli (Dersimli)

Erzincan kazası (Erzurum sancağı), Kilis sancağı, Antakya kazası (Haleb sancağı), Erzurum sancağı, Kemah kazası (Erzurum sancağı), Eğin kazası (Arabgir Sancağı), Diyarbakir eyaleti, Kığı kazası (Erzurum sancağı), Çemişgezek, Arabgir, Harpirt, Malatya sancakları, Çarsancak kazası (Diyarbakir eyaleti).
Konar göçer Ekrad taifesinden.
Buraya düşülen notta şu açıklama var: “Disimli Cemaati, Okçuizzeddinli Aşireti’ndendir”.
(Bkz. a.g.y., s. 330).

Okçuizzeddinli Aşireti hakkında bu kayıtlarda şu bilgi verilir:

Okçuizzeddinli (Okçuizzetli)

Rakka, Kilis, Meraş, Halep, Birecik, Uzeyr ve Ayıntab sancakları, Antakya ve Zülkadriye kazaları.

Türkman Ekradı taifesinden.

Okçuizzeddinli Cemaatı, Kılılı aşiretindedir.

Okçu İzzeddinli

Rakka, Ayıntab, Kilis, Antakya, Meraş, Halep, Birecik.

Türkman Ekradı taifesinden.

Dersimliler, Osmanlı kayıtlarında yukarıdaki şekilde üç dört ayrı yerde verilirler.

Bunun bir nedeni hem bir aşiret/oymak grubu, hem de cemaat gibi görülmeleri ve bu bölümlerin herbirinde referans verilmeleridir.

Adlarının yanısıra buldukları yerlere dikkat edildiğinde bir tek ve aynı halk/aşiret grubundan sözedildiği açıktır.

Bir yerde Dersimliler'in yerleşik ve tarımcı olduğu söylenirken bir diğer yerde göçebe gösterilmektedirler.

Buldukları yerler yukarıya aldığım kayıtlarda sancak olarak Dersim, Çemişgezek, Kığı, Arapkir, Erzincan, Erzurum, Malatya, Harput, Alaiye, Halep (Antakya kazası) ve Kilis gibi yerlerdir.

Şu var ki Osmanlı arşivlerinde Dersimliler yalnızca bu ad altında görünmezler.

Bu tarihlerdeki genel/ortak adlarından biri de “Şeyhhasanlı”/“Şahhasanlı”dır.

Aşağıya çıkardığım kayıtlardan görüleceği gibi 17. ve 18. yüzyıllara ait kayıtlarda “Şeyhhasanlılar” adı altında da tekrar tekrar referans verilirler:

Şeyhhasanlı (nam-ı diğer Disimli Ekradı, Şeyhhasan, Şeyhhasan Ekradı)

Erzurum, Malatya, Arabgir, Harput, Adana, Tarsus, Sis, İçel ve Çemişgezek sancakları, Erzincan civarı, Çarsancak kazası (Diyarbakir eyaleti), Balıkesri Kazası (Karasi Sancağı), Kığı Kazası (Erzurum sancağı), Ekrad Yörükamı Taifesinden.

“Diyarbakir eyaletinde vaki Çarsancak kazasında Şeyhhasanlı demekle maruf Disimli Ekradı eşkıyası huşunet ve ruunet ile meluf bir taife idi”.

(Bkz. Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, s. 700-701).

Şeyhhasanlı

Kemah, Erzincan kazaları (Erzurum sancağı), Çarsancak kazası (Diyarbakir Sancağı), Eğin kazası (Arabgir sancağı), Çemişgezek sancağı, Diyarbakir, Kığı Sancağı, Palu Sancağı, Erzurum, Malatya sancakları. Ekrad Taifesinden.

(Bkz. a.g.y., Aşiretler Bölümü, s. 154).

Şahhasanlı

Çemişgezek sancağı (Diyarbakir eyaleti).

Ekrad taifesinden.

(Bkz. a.g.y., s. 691).

Şeyhhasanlı

Çarsancak kazası (Diyarbakir sancağı).

(Bkz. a.g.y., s. 38).

Dersim’de de gösterildikleri veya “Disimli” diye bilindikleri de söylendiği için hemen yukardaki

“Şeyhhasanlılar”ın Dersim’in Şeyhasanlıları oldukları açıktır.

Kayıtların birinde adları “Şah-Hasanlı” olarak geçmektedir.

Kayıtlarda bir de sadece “Hasanlı” veya “Şeyhanlı” diye geçenler var ki, onlar farklıdır.

Dersim’in Seydanlıları tıpkı Dersim geleneğindeki gibi bu kayıtlarda da “Şeyh Hasanlılar” içinde mütaala edildiklerinden ayrıca anılmazlar.

Kayıtlarda “Şeyhanlı” adı altında geçenler Ezdi grubudur.

Ayrıca “Şeyhbalanlı” diye bir aşiret/cemaat anılmaktadır:

Şeyhanlı (Şeyhan)

Mardin, Rakka, Diyarbakir, Musul, Trablus ve civarı, Siverek sancağı (Diyarbakir eyaleti), Ankara, Kars-ı Meraş

Sancağı, Ruha (Urfa) sancağı.
Konar-Göçer Yezidi Ekrad Taifesinden.

Şeyhbalanlı

Hısn-ı Mansur kazası, Rakka, Sivas, Halep, Meraş, Malatya ve Ayıntab sancakları. Ekrad.
Şeyhbalanlı cemaati, Rişvan aşiretindedir.

Arşiv kayıtlarında geçen “**Şeyhhasanlı, nam-ı diğer Disimli**“ ifadesi, Şeyh Hasananlılar adının bütün Dersimliler’i içerecek şekilde, yani Dersimliler’in bir diğer genel/ortak adı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Dersim içine 11.-16. yüzyıllar arasında giren aşiretler **Şah Hasananlılar** diye bilinir. Bu aşiretler bir defada değil birkaç farklı göç dalgasında geldiler.

Ama gelenek tüm bu gelişleri kombine edip tekleştirerek anlatır.

Geleneğimizin Şah Hasananlılar dedikleri kendi içinde Şah Hasananlı ve Seydanlı şeklinde iki gruba bölünür.

Bu grupların adlarını Şeyh Hasan ve Seyit isimli iki kardeşten aldıkları söylenir. Bu iki kardeş, Şeyh Ahmet’in oğulları veya torunları olarak tanıtılır.

Gelenekte adları geçen **Şeyh Ahmet, Şah Hasan** ve **Seyit** efsanevi değil, tarihsel kişiliklerdir.

Onların kimlikleri konusundaki görüşlerimi tekrar tekrar açıkladım.

Bu konuda Dersim Tarihi, Dersim Ocakları, Dersim’in Şeceresi ve bu çalışmaya (Bkz. Bölüm II, Dersim Aşiretleri) bakılabilir.

Şah Hasananlılar dendiğinde akla ilk gelenler Abbasan, Ferhatan, Karabalan ve Kırğan aşiretleridir.

Bunların Şah Hasan’ın Abbas, Ferhat, Karabal ve Kırğ adlı dört oğlundan türedikleri rivayet edilir.

Seydanlıların ana bileşenleri ise, Seyit’in Koç, Khal ve Gew adlı oğullarından gelen ve adlarını onlardan aldıkları söylenen Dersim aşiretleridir.

Sadece belli başlılarını sayarsak, bunlardan Koçanlılar’ın kendi içinde Koç, Resik ve Şam; Kalanlılar’ın Keçel (Bozku), Bal, Aşuran, Birman, Seyit Kemal ve Kör Abbas; Gewanlılar’ın ise Arslan, Maksut, Beyt ve Bezgewr diye bilinen kolları vardır.

Osmanlı arşivlerinde Şeyh Hasan ve Seydan grubuna dahil yukarıdaki aşiretlerin bir bölümü hakkında kayıtlar mevcuttur.

Şeyh Hasananlılar’ın bileşenleri hakkındaki arşiv kayıtları

Ferhad Uşağı

Dersim Sancağı. Ekrad.

Fahredden

Malatya sancağı, Kuzuçan kazası (Erzurum sancağı).

Not (SC): Bu aşiret farklı olabilir.

Karaballı (Karabali)

Malatya, Erzurum, Kırşehir, Bozok, Diyarbakır, Çemişgezek sancakları, Çarsacak, Kuruçay, Kemah ve İznikimid (Kocaeli Sancağı) kazaları. Ekrad taifesinden.

(Bkz. a.g.e., III. Bölüm, Cemaatler, s. 459).

Kara Bali

Erzurum, Kuruçay ve Kemah kazaları, Çemişgezek Sancağı, İznikimid. Ekrad.

Kırık

Rakka, Meraş, Ayıntab, Kırşehir, Yeni İl kazası (Kangal ve civarı), Aydın, Saruhan, Karahisar-ı Şarki sancağı. Konar-göçer Türkman.

Kırıklı, Kırıklar, Kırıkali

Kızıuçan Kazası (Erzurum S), Adana, Tarsus, Sivas Karahisar-ı Sahib, Gelibolu sancakları, Bayburd kazası (Karaman Eyaleti). Yörükân.

Seydanlılar’ın bileşenleri hakkındaki arşiv kayıtları

Koco Uşakları

Kilis sancağı, Meraş eyaleti.

Koçoğlu

Dersim Sancağı (Harput Eyaleti).

Koçkiri (Koçkili)

Sivas eyaleti, Rumeli, Dersim Sancağı, Bozok Eyaleti. Ekrad.

Not (SC): Ek olarak arşiv kayıtlarında “Koyunoğlu İbrahim”, “Koyunoğlu”, Kızılköyünlü, Sarıköyünlü, Karakeçili, Kızılkeçili, Sarıkeçili ve Sarıkaraman (Sarıkaramanlı) adında aşiretlerden sözedilir.

Dersim`de de gösterilen ilk ikisi hakkındaki kaydı aktarmakta yarar olabilir:

Koyunoğlu İbrahim:

Arabgir ve Çemişgezek sancakları. Ekrad.

Koyunoğlu (Koyunoğulları, Koyun Uşakları):

Çemişgezek, Meraş, Rakka, Sivas, Arabgir, Malatya, Harput, Diyarbakir E., Keban kazası. Ekrad.

Şam Uşağı

Dersim Sancağı (Harput Eyaleti).

Maksudlu

Kemah Boğazı, Malatya, Aydın, Çorlu (Vize Sancağı), Tenos (Sivas S) kazası. ‘Türkman Ekradı Taifesinden’.

Maksud (Maksuduşağı)

Vize, Çirmen, Malatya, Aydın, Kütahya, Ankara, Selanik, Karahisar-ı Şarki sancakları, Kemah kazası ve Kemah Boğazı. Maksudlu Cemaati Bozulus Türkman aşiretindedir. Türkman Ekradı taifesinden.

Topuzlar (Topuzlu)

Dersim Sancağı, Hatuneli kazası (Vize Sancağı). Ekrad.

Topuzlar, Topuz, Topuzlu

Kızılhisar kazası (Sığıla sancağı), Hatuneli kazası (Vize sancağı), Dimetoka kazası (Paşa sancağı), Dersim sancağı (Harput Eyaleti). Göçebe Ekrad yörükani taifesinden.

Kılanlı (Kalan, Kalanlı, Kılaz, Kılanoğlu)

Saruçam kazası (Adana S), Adana, Tarsus, Kars-ı Meraş, Erzurum ve Çemişgezek sancakları, Kemah ve Kuruçay kazaları (Erzurum sancağı). Yörükani taifesinden.

Kavi (Kavili)

Diyarbakir, Rakka, Çemişgezek, Amasya, Sivas, Malatya, Kırşehir ve Bozok sancakları, Çarsacak, Mecidözü, Eğin, Behisni, Kerker, Taşeli ve Tokad kazaları. ‘Konar-göçer Ekrad ulus Taifesinden’.

Gevanlı

Karahisar-ı Şarki sancağı (Ordu kazası), Arapkir, Çemişgezek, Diyarbakir ve Sivas sancakları, Çarsacak, Zile kazaları. Ekrad Yörükani.

Güran, Güranlı

Çemişgezek sancağı, Diyarbakir, Rakka, Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarki sancakları. Ekrad.

Balanlu

Malatya ve Bozok sancakları.

Ballı (Ballu)

Sivas (Zile kazası), Çorum, Amasya, Malatya (Keban Madeni), Aksaray, Arapgir sancakları, Turhal, Kengiri. Konar-göçer Ekrad taifesinden.

Balani

Pertek (Elaziz Sancağı) ve Gercüş (Mardin S.) kazaları. Ekrad taifesinden.

Not (SC): Dede Bali adında Yörükani olarak tanımlanan ve Kars-ı Meraş, Niğde sancakları, Uşak, Banaz (Kütahya Sancağı), Tırnova, Ürgüb, Gümölcine ve Pravişte kazalarında gösterilen bir aşiret de (cemaat, oymak) kaydedilir.

Balaban (Balabanlı)

Malatya, Kırşehir, Konya, Tırhala, Silistre, Çirmen, Karahisar-ı Şarki, Rakka, Ruha (Urfa) sancakları, Erzurum, Kars, Çıldır eyaletleri, Sivas, Karaman, Dırama, Filibe, Hezargrad, Söğüd, Ereğli, Harput, Edirne ve Adana kazaları.

Bu aşiret hakkında şu not düşülüyor (SC):

“Bozkoyunlu aşiretine tabi olan Balabanlı cemaati, Aslen İran Ekrad yörükani tairesinden olup Malatya kazasında Gözene derbendi kurbünde sakin idi. Pehlivanlı içinde, Konya Eyaleti’nde olup konub ve göçerler”.

Osmanlı arşiv kayıtlarında metodoloji, terminoloji ve tasnifte bir açıklık, netlik ve tutarlılık bulmak mümkün değil.

Oldukça karışık ve çelişkili.

Örneğin, oymak, aşiret ve cemaat sözcükleri bir ve aynı anlamda kullanılır.

Bu kayıtları yayınlayan Cevdet Türkay’ın açıklamasına bakılırsa kayıtlarda sık geçen Moğolca “Ulus” (El/İl) terimi, kavim, ümmet, aşiretin büyüğü anlamına gelirdi.

Ulus İl'lere, İl'ler oymaklara, oymaklar da Uruklar'a bölünürdü.

"Ulus" sözcüğü, aşiret federasyon ve konfederasyonlarını tanımlamış görünüyör:

Sar Ulus, Boz Ulus, Kara Ulus, Ekrad Ulus veya Dulkadirli İli (Eli) gibi.

Aslında bu noktada da ciddi karışıklıklar mevcut.

Bir yerde “ulus” denen bir birim, bir başka yerde bir tek aşiret olarak tarif edilir.

İşte bir örnek:

“Bozulus aşireti (Ulus aşireti)”, “Bozulus Türkman aşireti” (s. 455).

Kayıtlarda geçen “Göçebe Ekrad tairesi ulus tabir olunur” (s. 163) şeklindeki tarif de kayıtların içeriği ve söylemiyle bağdaşmıyor.

“Ulus” sözcüğünün yalnızca aşiret birlikleri için değil bir tür idari/coğrafi birimler için de kullanıldığı anlaşılıyor.

Arşiv kayıtlarında aşiretlerin mensup olduğu “taife”ler genelde “Türkman”, “Ekrad” veya yalnızca “Yörükani” olarak gösterilir.

Bazı aşiretler ise "Türkman Ekradı" olarak tanımlanır.

Burdaki “Yörükani” kelimesinin ilk ikisinden ayrı/farklı bir aşiretler kategorisini mi, yoksa “Türkman Yörükani”, “Ekrad Yörükani” (“göçebe Ekrad tairesi”, “konar göçer Ekrad”) türünden açılımlarda görüldüğü gibi sadece “konar göçerliği” mi tanımladığı net değil.

Bahsi geçen Osmanlı kayıtlarında Şah Hasanlılar (Geç Dersimliler), Ezdiler ve Zazalar çoğunlukla “Ekrad”, yani bugünkü yorumuyla “Kürt” olarak gösterilir. İçlerinden bir bölümüne “Türkman”, bir bölümüne de sadece “Yörükani” denir.

Örneğin Dersim aşiretlerinden Saltuklu ve Kalanlı "Yörükani" olarak tasnif edilir. Ama Maksudlu ve Döğeri gibi kimi aşiretler "Türkman Ekradı" şeklinde tarif edilir.

“Kürdistan”, Çaldıran sonrasında Osmanlılar tarafından kuruldu.

Dersim’i Kürdistan’a dahil eden ve Şah Hasanlılar’a (Geç Dersimliler’e) “Ekrad” diyen Osmanlı’dır.

Çaldıran yenilgisi ve Kızılbaş soykırımları üstüne oturan bir ilhaktır bu.

Burda referans verdiğimiz kayıtlar işte bu döneme, yani Çaldıran sonrasına, çoğunlukla 17. ve 18. yüzyıllara aittirler.

Dersim ve Kızılbaşların varlık yokluk mücadelesi verdikleri bir dönemdir bu.

Onları Dersimliler’in Kürtlüğüne kanıt gibi kullanmak, Osmanlı devleti öncülüğünde cihadist Kürt aristokrasisi eliyle hayata geçirilen kırım, ilhak ve eritme pratiğine Kürt milliyetçiliği adına ortak olmak, arka çıkmaktır.

Osmanlı kayıtlarındaki “Ekrad” tanımlamasını başka ulus ve azınlıkları “Kürt” ilan etmenin bir kanıtı yapmak, sürmekte olan inkar siyasetini bu yolla meşrulaştırmaya kalkışmak, ne yaptığını bilmemektir.

Cevdet Türkay’ın tam onbeş yılını verip bahsini ettiğim kayıtları yayına hazırlamasının tek sebebi nedir biliyor musunuz?

Kürtler’in Türk olduğunu kanıtlamak.

Bu arşivlerde “Kırmanc”, “Kurmanc” ve “Ekrad” denen aşiretlerin “Konar göçer Türkman tairesinden”,

“Bozulus Türkman aşiretinden” olduğunu söyleyen kayıtlar da mevcuttur.

Nitekim Cevdet Türkay, kendi tezini doğrulamak için tam da bunlara işaret etmektedir.

Kendisinden dinleyelim:

"Adı Kürd ve Kürmanc olan aşiret veya cemaat bile Türkmen'dir. Zaten bu çalışmalarımızın amacı, Anadolu'daki aşiret ve cemaatların Türk asıllı olduklarını belgelere dayanarak ispatlamaktır." (s. 16).

"Kitabımızda derleyip topladığımız Oymak, Aşiret ve Cemaatlerin hemen hepsi Türkmendir; yani Oğuz Türklerindedir" (s. 10).

Cevdet Türkay'ın vardığı bu sonucun bir değeri yoktur.

Kendisinin de itiraf ettiği gibi bu sonuca daha araştırmasını yapmadan önce ulaşmıştır.

Buna karşın yayınladığı kayıtlar pek çok bakımdan önemlidirler.

Kullanmasını bilenler için sayısız ipucu, yığınla veri içerirler

Onların hikmeti Dersimliler'e "Ekrad" veya "Türkman" denmesinde değildir.

Dımıliler'e (Delim aşireti) bir yerde "Arap", bir diğerinde "Türkman" diyen de bu aynı kayıtlardır.

Kırmanc ve Kurmanc aşiretlerine "Türkman", Okçu İzzeddinli (bu grubun Dersimliler'i de içerdigi söylenir),

Maksut ve Döğer (Dögerli) gibi aşiretlere "Türkman Ekradı" diyen de yine aynı kayıtlardır.

"**Ekrad**" sözcüğüne kafayı takacaklara ilkin bu kayıtlarda geçen "**Türkman Ekradı**" ve "**Ekrad Türkmanı**" gibi kavramların ne demek olduğunu açıklamalarını öneririm.

Kayıtları taradığımızda Geç Dersimliler'in, başka deyişle Şeyh Hasan ve Seydan grubu aşiretlerinin Anadolu ve Balkanlar'ın muhtelif yerlerinde mevcudiyetine tanık oluruz.

Örneğin Babai ayaklanmalarının (13. yüzyıl) belli başlı merkezlerinde bu kayıtların yapıldığı tarihlerde bile hâlâ varlıklarından söz edilir.

Vaktiyle (13.-15. yüzyıllar) birer uçbeyliği olan Germiyan, Aydın, Saruhan (Manisa), Menteşe (Muğla) ve

Karesi (Balıkesri) gibi yerlerde var oldukları görülür.

Erken Osmanlı seferlerinin güzergahı üzerindeki Bursa, Gelibolu ve Rumeli'nde yalnızca Balabanlılar değil, birçok başka Dersim aşireti de görünür.

Bedrettin ayaklanmasının (15. yüzyıl) coğrafyası üzerinde, Kızılbaz ve Celali direnişlerinin (15.-17. yüzyıl)

Bozok vd gibi merkezlerinde de Geç Dersimliler'e rastlarız.

Çaldıran sonrasının değişen dengeleri nedeniyle Dersim aşiretleri giderek içine kapanmış olsalar da, öncesinde dış dünyayla yakın bir ilişki içindedirler.

Görünen odur ki, tarihin yapılışına sadece Dersim'in kendisinde değil, çok geniş bir coğrafyada aktif şekilde iştirak etmişlerdir.

Böyle bir camianın vaktiyle bulunduğu yerlerde başkalarıyla karışmamış olması düşünülemez.

Başka diyarlarda sadece iz bırakıp, oralardan kalma izler, anılar taşımaması tasavvur edilemez.

Bu anılardan biri hala yaşadığı anlaşılan Balabanlılar arasındaki Dimetoka geleneğidir.

Başka aşiretler içinde de tarihimizin bu aşamasından kalma benzer izler, anılar olmalı.

Örneğin Osmanlı arşiv kayıtlarında Kırğan aşiretinin bir vakitler Saruhan'da bulunduğunu görünce, ister istemez aklıma bu aşiretin Saruhan kabilesi (Sarolar, Sarxana) ve Kırğanlılar'ı Harzemiler'le ilişkilendiren tezler geldi.

Saruhan (Saru Han, Sarı-Han), Saruhan Beyliği'nin isim babasıdır. Kaynaklarda "Manisa fatihi" olarak

tanımlanır. Germiyanlar'la siyasal ve askeri bağlantıları iyi biliniyor. Onu Harzemilerle ilişkilendiren görüşler de hayli yaygındır.

Ama bu noktada bir uyarıda bulunmak zorundayım.

Harzemşah'ın ordularına katılmak, onunla ittifak kurmak, mutlaka Harzemli olmak anlamına gelmez.

Muzaffer ordulara kendi çıkarları gereği seferler yolda iken katılan lokal aşiretler ve kumandanlar her zaman görülmüştür.

Bu tür bağlantıların geleneklere farklı yansımaları, konjonktüre göre revize edilip köken ve akrabalık ilişkisi gibi sunulması pekala mümkündür.

Kayıtlara göre Kırğanlılar Kırşehir, Aydın ve Gelibolu'da da varlardı.

Bozok'ta Maksut, Goran ve Koçgiri gibi Seydan grubundan Dersim aşiretleri görüyoruz.

Seydan grubundan Keçel aşiretinin aynı zamanda "Bozku" diye biliniyor olması ister istemez bir bağlantının varlığını düşündürüyor.

Seydan grubundaki Gew aşiretinin adı farklı kaynaklarda muhtelif kılıklarda görünür:

Gewr, Pêzgewr ve Pêgoran gibi.

Bu adın Pêzgewr şekli, Akkoyunlu (Miya Gêwrê) adının aslı veya tercümesi olamaz mı?

Arada bir görünen Pezqêr adı ile Karakoyunlu adı arasında da benzer bir ilişki kurulamaz mı?

Bu adlardaki "Pêz" ögesi, davar, sürü anlamı bir sözcüktür.

Pêr ise kabile anlamına gelir.

Pêgoran, Goran kabilesi demektir.

Tüm bunlar bazı ayrıntılar üzerinde fikir yürütürken üzerinde düşünölmeye değer konulardır.

Koçan ve Koçgiri aşiretleri arasında bir bağlantı kuruyorum.

Koçgiri adının Koçan adıyla ilişkili olduğunu düşünüyorum.
Bu konuya daha sonra değineceğim.

AŞİRET ADLARI ÜSTÜNE

Seydan grubunun ana bileşenleri Koç, Khal ve Gew (Kevan) aşiretleridir.

Bunlardan Gêw adının Gêwr, Pêzgêwr ve Pêrgoran gibi muhtelif kılıklarda görüldüğüne işaret etmiş, bunların anlamı üzerinde fikir yürütmüştüm.

Söylediğim şuydu:

Bu adın Pêzgêwr şekli, Akkoyunlu (Miya Gêwrê), arada bir görünen “Pêzqêr” (Pêzqar) ise, Karakoyunlu (Miya Qêrê) anlamlı olabilir.

Çünkü “Pêz” sözcüğü Kırmanski dilinde davar, sürü demektir.

“Gêwr” sözcüğünün karşılıklarından biri “beyaz”dır.

Qer ise kara (siyah) anlamlıdır.

Pêr, kabile; Per-Goran ise Goran kabilesi demektir.

Bu muhakemeyi Seydan grubundaki Koç, Resik, Keçel (Bozku) ve Bal ile Şeyh Hasan grubundaki Kara Bal adlarını hatırlatarak biraz daha açmak istiyorum.

Bütün bu adları birarada gördüğümde, benim aklıma bir sistem, sahip olunan sürülerin cinsi ve rengine dayalı bir isimlendirme sistemi geliyor.

Koç’un ne anlama geldiği açıklama gerektirmez.

Bahis konusu olan koyun sürüsüdür.

Koç, koyunun erilidir.

Osmanlı kayıtlarında Çemişgezek ve Arapgir’de “Koyun-oğlu” (Koyun Uşakları, Koyunoğulları) ve “Koyunoğlu İbrahim” diye bilinen aşiretler de geçer.

Başka yerlerde ise Kızıl-koyunlu, Boz-koyunlu, Sarı-koyunlu, Kızıl-keçili, Kara-keçili vs türünden aşiret adları ile karşılaşılıyor.

Sürülerin rengine göre alınmış aşiret isimleri bunlar.

Bana öyle geliyor ki, özellikle Seydan aşiret grubunda karşılaştığımız aşiret isimleri bu türdendir.

Buna “Keçel”, Boz-ku ve Resik adları da dahildir.

Keçel adı, sahip olunan sürünün Keçi olduğuna işaret edebilir.

Boz ve Resik (kara, karaca, siyah) ise birer renktirler.

Adların bir bölümü Kırmanski, bir bölümü Türkçe.

Kara-Bal adındaki “Kara” da bir renktir.

Peki Kara Bal adındaki Bal’ın bir diğer anlamı olamaz mı?

Örneğin burdaki Bal veya Balan’ın Baran sözcüğü ile ilgisi kurulamaz mı?

Baran, Koç demektir.

Karakoyunlu konfederasyonu içindeki en önemli aşiretin adı Baran/Berani idi.

Hanedan evi bu koldandı.

Minorsky, bu adın bir yer adından alındığını tahmin ediyordu.

Tarihlerde bu ad ilgi alanımızdaki coğrafya üzerinde ilk kez Mamakanlar’la birlikte Muş-Ahlat-Bingöl ve çevresinde görünür: Duru Baran (Taron).

Mamakanlar’ın geleneği, onların Mamik ve Konak adında iki kardeşten türediklerini söyler. Kardeşlerden Konak’ın adı bazı kaynaklarda Kara Konak olarak geçer.

Konak adını Koyun, Kara Konak adını da Kara Koyun olarak yorumlayanlar vardır.

Ak ve Kara-Koyunlar’ın başlangıcını bilen yok.

Nereden, ne zaman geldiklerini kanıtlayabilen çıkmadı.

Pek çok olgu onların bu coğrafyanın eski sakinlerinden geldiğine işaret ediyor.

Dersim Tarihi başlıklı çalışmamda ben, onları Dersim’in eski halk tabakası (Eski Dersimliler) ile ilişkilendirdim.

Türkmenlerle karışarak bir dereceye kadar Türkmenleştiklerine işaret ettim.

Dümbeliler’in başına geleni örnek gösterdim.

Seydan grubundaki adlara getirdiğim yorum bu düşüncemi pekiştiriyor.

Koçan ve Koç-giri aşiretlerinin ad ve köken birliğine dair düşüncemi ise aşağıda kısaca açıklıyorum.

KOÇAN VE KOÇGİRİ AŞİRETLERİ

Gelenekleri

Koçgirililer, Mark Sykes’in aktardığı Koçgiri geleneğine göre Dersim orijinlidirler.

Bu geleneğe göre daha önce Dersim’de yaşayan Koçgirililer şimdiki Dersim dağlıları tarafından bugün

buldukları bölgeye sürülmüşlerdir

(Bkz. Mark Sykes, The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, JRAI of GB and Ireland, 1908; çeviren Seyfi Cengiz, Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızıllaşlar ve Zazalar, s. 112-140).

Koçkiri'lerin Dersim orijinli olduklarını söyledikleri Sykes'in "The Caliphs' Last Heritage (1915) başlıklı kitabında da kayda geçirilmiştir.

M. Nuri Dersimi'nin aktardığı bilgilere göre gelenekleri Şeyh Hasan-Seyit geleneğidir:

"Koçkiri aşiretleri Dersim'den ayrıldıklarını ve birkaç asır önce (muhtemelen 'Birinci Sultan Selim devrinde cebri tehcir ile') bu mıntıkaya geldiklerini ve özannelerinin Şeyh Hasan'ın olduğunu iddia ederler. Gelenekleri, kültür ve fizyonomileri tamamile Dersimlilere benzer ve Dersimle bağlarını muhafaza etmektedirler".

(Bkz. Kürdistan Tarihinde Dersim, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 61-62).

Dersim geleneği Şah Hasan'ın kızı Kincisur'u Seyit'le evlendirdiğini söyler.

Mehmet Nuri'nin dedikleri bu gelenek bağlamında yorumlanmalı.

Bu gelenekte ana tarafından Şeyh Hasan'ın olmanın anlamı Seyit'in soyundan (baba tarafından), yani Seydanlı olmak demektir.

Koçgiri aşiretini Seydan grubuna dahil etmemin nedeni budur.

Bu gelenekte Seyit'in üç oğlundan birinin adı Koç'tur.

Koçgiri aşiretinin İban kabilesinden (aşiretin ana/çekirdek kabilesi) Alişan Şenkaya'nın verdiği Koçgiri aşireti seçerisinde bu aşiretin de en erken cediti "Qoç Ağa"dır:

"En büyük dedemize Qoç Ağa, aşiretine de Qoçoğulları deniyormuş"

(Akt.: Mamo Baran, Koçgiri: Kuzey-Batı Dersim, Tohum Basım Yayın, Birinci Basım, Ekim 2002, s. 30-31).

Bu da Koçgiri aşiretini Seydan grubuna dahil edişimin bir diğer kanıtıdır.

Yukarıdaki ifadelerin anlamı Koçgiri aşiretinin Koçanlar'la kökende bir ve aynı olduğudur.

Çünkü Qoç Ağa, Koçan aşiret geleneğinde de ced olarak gösterilir.

Bu aşiretin bugün bulunduğu yere Seydan grubunun yerleşik olduğu Kalan bölgesinden (Pozvank'tan) geldiği, dedeleri Koç Oğlu'nun mezarının da Pozvank'ta olduğu rivayet edilir.

Koçanlar'ın adı da Cevdet Türkay'ın yayınladığı Osmanlı kayıtlarında **Koçoğlu** olarak kaydedilir.

Koçgiri aşiretinin sonradan yerleştiği bölgede başka aşiretlerle bir tür federasyon kurduğu ve bu birliğe kendi adını verdiği anlaşılıyor.

Bu ittifaka dahil aşiretlerin geri kalanı da çoğunlukla bu bölgeye İç Dersim ve çevresinden göç edenlerdir.

Bunu, onların adları ve geleneklerinden anlamak mümkündür.

Gruba dahil aşiretler/kabileler ve yerleşik oldukları bölge

Çaldıran sonrasına ait Osmanlı kayıtlarında Koçgiri aşiretinin yerleşik olduğu yerler aşağıdaki gibi verilir:

Koçkiri (Koçkili):

Sivas eyaleti, Rumeli, Dersim Sancağı, Bozok Eyaleti. Ekrad.

(Bkz. Cevdet Türkay, a.g.y.)

Mark Sykes, 1908'de yayınlanan yazısında Koçgirililer'in 10 bin hane/aile olduklarını ve yarı yeraltı evlerinde yaşadıklarını söyler.

Koçgiri aşiretinin bu tarihteki bölümlerini ve buldukları yerleri şu şekilde kaydeder:

Saro-lar

Barlo-lar

Garno-lar

İbolar

Eski Koçgiri

Sykes'in kaydına göre bunlardan ilk üçü Karacaran çevresinde, dördüncüsü (İbolar) Hamobad çevresinde yerleşti.

Koçgirililer Mark Sykes'a Erzincan yakınında yerleşik "Eski Koçgiri" aşiretinin (400 aile) kendileriyle bir alakası olmadığını, bu aşiretin Sarolar, Barlolar, Garnolar ve İbolar tarafından Koçkiri bölgesinden sürüldüğünü anlatmışlardır.

O, bu anlatımdan hareketle Sarolar, Barlolar, Garnolar ve İbolar grubunun "Koçgiri" adını sonradan aldıklarını yazmaktadır.

Koçkirililer, Sykes'a göre, komşuları Ermeniler'den ve Müslümanlar'dan yaşam tarzı ve bakımlardan farklıydılar. Din bakımından panteist, dil bakımından ise hem Zazalar, hem de "diğer bölge Kürtlerince" zor anlaşılabilir "bir Kürtçe diyalekt" konuşurlardı.

(Bkz. The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, 1908. Türkçe çevirisi için bkz. Seyfi Cengiz, Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar, s. 137-138).

Koçgirililer'in Sivas'a bağlı Zara kazasının Ümraniye, Karacaviran, Bulucan ve Beypınar nahiyelerindeki 300 köyde yerleşik "on iki büyük kabile"den biletiğini, bu mıntıkaya hudut olan Refahiye, Keranis, Suşehri ve Kuruçay kazaları halkının da "bu aşiretin gelenek ve kültürüne bağlı olduğunu" söyleyen M. Nuri Dersimi, Koçgirililer'in "on iki kabilesinin en meşhurları"ni şöyle saymaktadır:

Badillan
Saro
Bar
Garoa
İbo
Balo
Zaza
Eski Koçgirililer

Koçgiri aşiret büyükleri Mustafa Paşa, oğulları Alişan ve Haydar bunlardan "İbo kabilesine" mensuplardı. M. Nuri, kendi zamanının bazı kaynaklarında "10-20 bin haneden ibaret gösterilen" Koçgiri aşiretleri nüfusunu bu bölgedeki kişisel incelemelerine dayanarak 1921 Koçgiri katliamına kadar 30 bin hane olarak tahmin eder. (Bkz. a.g.y., s. 61-62)

Yukarıdaki listeye Sefikan, Cafikan, Pewruzan, Laçınan, Zerikiyan, Pilvankan, Bezgewran vd gibi başka aşiretler ilave edenler vardır bugün.

M. Nuri, Koçgiri grubuna dahil aşiretlerin yanısıra Kurmeşan, Ginian, Çarekan, Şadian, Çanbegan gibi Sivas hudutları dahilindeki diğer aşiretler hakkında da bilgiler vermektedir.

Dersim direniş tarihindeki yerleri

Koçgirililer'in Dersim direniş tarihindeki yerleri önemlidir. Çaldıran öncesinde olduğu gibi, Çaldıran'dan 38'e kadarki beş asırlık kavgada da Dersim içiyle kader birliği yapmışlardır.

Uzun süre Dersim içinde kalan Koçgirili Alişer, hem büyük bir önder, hem de Dersim ruhu ve şuurunu diri tutan nefis şiir ve deyişleriyle en büyük Dersim ozanlarından biriydi.

Birinci Savaş patlak verdiğinde O'nu Seyit Rıza ile birlikte milli mücadelenin başında buluruz. Bu savaşın devamı olan Türk-Yunan savaşları (1919-22) sürecinde İç Dersim ve Koçgiri aşiretleriyle birlikte bir kez daha direnişin içinde ve başındadır.

Yenilgi ve katliamı takiben diğer savaşımlarla birlikte İç Dersim'e döner (1921).

Ölene dek tam 16 sene burada kalır.

Alişer'in kendisi de dahil Dersim'e sığınan Koçgirililer ilkin Koçanlar arasında kalmışlardır.

Bu tercih sebepsiz olmasa gerektir.

1936'da Alişer, Abasan bölgesinde, Seyit Rıza'nın yanındadır.

1937 direnişini yönlendirenler Seyit Rıza ve Alişer ikilisidir.

Dersim 38 forumunun başındaki "**Birlik Makamıdır Zamanı Dersim**" sözü Koçgirili Alişer'e aittir.

Alişer, Mustafa Paşa, Alişan ve Haydar

Taka(1) ağayem taka tüye (2)

Hat deşta Qızılqalê

Felek kete peşiye

Neşt ke (3) ağayem bıkev buye

(1) Taka: bejna

(2) Tüye: dut ağacı

(3) Neşt ke: nêberda ke

Koçgirili Mustafa Paşa üzerine söylenmiş olan yukarıdaki dörtlüğü 13 yıl kadar önce (16 Ağustos 1995) yaklaşık 70 yaşlarındaki Zariye Sarıtaş'tan (Zariye Şahin) dinlemiş ve kaydetmişim.

Kendisi de Koçgirili olan Zariye teyze İç Dersim kökenli Paşoler aşiretindedir.

Yukarıdaki dörtlüğün öyküsünü de anlatmıştı:

Koçkiri olayından yaklaşık dört beş yıl kadar önce Kızılkale'ye büyük oğlu Alişan'a kız istemeye giden Mustafa Paşa'ya Kemalist olarak bilindiği için ("Paşa" ünvanını bu yüzden aldığı rivayet edilir) olumsuz bir yanıt verilir. Bu duruma çok sinirlenen Mustafa Paşa, köyüne dönerken atından düşüp ölür (1916/1917).

Bu hadiseden sonra oğlu Alişan'a ilişkin arzusu yerine getirilir.
Yukarıdaki mısralarda anlatılan olay budur.

Zarife Teyze, Alişer ve Mustafa Paşa'ya dair başka bilgiler de vermişti.
Anlattığına göre:

Mustafa Paşa ile yaklaşık aynı yaşlarda olan Alişer'in çocukları yoktu.

Mustafa Paşa öldükten sonra O'nun kendisinden yaşça çok küçük olan Alişan ve Haydar adlarındaki oğullarını ve kızı Güllü Hanım'ı kazanıp, onları adeta kendi çocukları gibi bilmişti.

Zarife teyzenin anlatımına göre, Mustafa Paşa evinin İbikler'den olduğu iddiası doğru değildir.

Ama Alişer, İbikler kabilesine mensuptur.

Zarife Teyze, Alişer'in bazı yakınlarından da söz etmişti:

Ali Rıza adında bir amcasının oğlundan, kardeşinin oğlu Rıfat ve Rıfat'ın Almanya'da bulunan Ahmet ve Mehmet adlarında iki oğlundan bahsetmişti.

Kendileriyle ilişki kurmayı çok istememe rağmen şu ana kadar karşılaşmamız ne yazık ki mümkün olmadı.

1720-1850 tarihleri arasında Osmanlı hükümeti ile bölge arasında yapılmış yazışmalarda da Dersimliler'in, Şah Hasan ve Seydan grubu aşiretlerinin bahsi sık geçer.

(Bkz. Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi, Yayına hazırlayanlar: Ahmet Hezarfen-Cemal Şener, Etik yayınları, İstanbul, Mart 2003).

Bu yazışmalarda geçen adlardan bazı örnekler verelim:

“Dersimli”, “Desimlu”, “Şeyh Hasanlı”, “Düçek”, “Döçek”, “Düçik”, “Düçekli (ler)”, “Dücer”, “Haranlı”, “Haranlu”, “Kuvanlı”, “Zırkani”, “Topuzlu”, “Laçinoğlu”, “Laçın uşağı”, “Liçan oğlu”, “Gelanlıçek oğlu Muşkirgilli”, “Güreşli”, “Bazgelü”...

Yazışmaların hemen hepsi şikayet, suçlama yüklüdür.

Bu şikayetler Dersim içine karşı karakol işlevi üstlenen çevre kesimlerden gelmektedir.

Bunlardan biri 1722 (veya 1727), bir diğeri 1728 tarihlidir.

Osmanlı-İran savaşlarının henüz sürdüğü dönemdir bu.

İlki, Çarsacak (Peri, Akpazar) ilçesinde oturan Karaçorlular'dan 31 kişinin imzasını taşıyan bir dilekçedir.

Divan-ı Hümayun'a gönderilen bu şikayet dilekçesinde Dersimliler, devlet ağzıyla “eşkiyalık” ve “şeriata aykırılık” ile suçlanmakta, inançlarından ötürü kınanmaktadırlar: “Rafizi mezhebinden olan Dersim Şeyh Hasan aşiretleri”, “Kızılbaş şakiler”, “Sapık inançlı”lar vesair gibi.

Bahsini ettiğim yazışmaların esas konusu Osmanlı için büyük önem taşıyan Keban, Ergani, Gümüşhane madenlerinin güvenliğidir.

Örneğin Padişah Üçüncü Ahmet'in Eğin, Palu, Kiği, Çarsacak, Gümüşhane, Kemah, Kuruçay kadınlarına yolladığı fermanın konusu budur.

Dersimliler, Keban Madeni fırınlarında yakılmak üzere Çarsacak yöresindeki dağlardan sağlanan kömür nakliyatını zorlaştırmak vd gibi yöntemlerle bu madenlerin çalışmasını engellemekle suçlanmakta, tedip ve tenkil önerilmektedir.

Aşağıda 1938'den hemen önceki döneme ait verilere dayanarak Şah Hasan ve Seydan grubu aşiretleri hakkında bir özet veriyorum.

ŞAH HASAN GRUBU AŞİRETLERİ

KARABAL

Yerleri:

Naşit Hakkı Uluğ'un Derebeyi ve Dersim başlıklı kitabında yer verilen bilgilere göre bu aşiret Ağzonik civarına kuzeydeki Kırmil mıntıkasından gelmiştir.

Kırmil mıntıkasında iken göçebedir.

Yerleşikliğe geçişi Ağzonik ve çevresine yerleşmesiyle başlar.

Kırmil mıntıkası; Ağdat, İksor, Pizvank, Haçili gibi köylerin olduğu mıntıkadır.

Burada Seyit Rıza'nın Yukarı Abbas aşireti vardır.

Koçanlar da bu mıntikadan gelmişlerdir.

Karaballılar, Aşağı Karaballı ve Yukarı Karaballı olmak üzere iki kısımdır.

Aşağı Karaballıların kolları:

Lolanlı

Ateş Uşağı
Kango-zadeler
Ali Kegolar
Tavuklu Kegolar
Gedikler

Naşit Hakkı Uluğ'un Dersim ve Derebeyi kitabında verilen bu isimlere ek olarak Jandarma Umum Kumandanlığı (JUK)'nın "Dersim" başlıklı raporunda Kindanlı adında bir kabile daha sayılır.

Aşağı Karabal büyükleri:

Kangozade Mehmet Ali Ağa: Kango-zade Yusuf Ağa'nın torunudur. Veysi ve Yusuf adlarında iki oğlu vardır. Koç Ağa: Ali Kego Ağa'nın torunudur. Uluğ'un kaydına göre Yusuf, Hasan ve Adil adlarında oğulları vardır. JUK'un Dersim raporunda ise Koç Ağa'nın oğullarının adları Hızır ve Süleyman olarak verilmekte, Yusuf, Hasan ve Adil'in Temur Ağa'nın çocukları oldukları kaydedilmektedir.

Koç Ağa'nın kardeşleri: Seyit Han, İbrahim Ağa, Yusuf Cemil, Hüseyin Hayri, Veli Demir Ağa: Tavuk köylü Murtaza Ağa'nın torunudur.

Kango zade Demir

Mahmut

Halil

Şahin

Veli

İbrahim.

Uluğ, Karaballılar'dan "Kangozadenin aşireti" diye sözeder.

(Bkz. Derebeyi ve Dersim, s. 37-38).

Okur yazarları:

Ramiz

Şükrü

Ali Haydar

Hasan Hayri

Cemil

İkinci Abdülhamit zamanında bu aşiretten derlenen bu beş genç İstanbul'a gönderilip Aşiret Mektebi'nde okutulurlar. Bunlardan ikisi sonraları Dersim mebusu olmuşlardır. İlk dördü askeri, sonuncusu (Cemil) sivil eğitim görmüştür. İçlerinden Hasan Hayri hakkında Naşit Uluğ "Dersim'de hiyanet tahrikatı yaptığından Şark istiklal Mahkemesi tarafından asıldı" demektedir.

Hasan Hayri, JUK'un Dersim raporunda Yukarı Karabal aşiretinden gösterilir.

Uluğ'un aktardığına göre Cemil Bey, bir aralık mülkiye kaymakamlığı yapmıştır.

Yine Uluğ'a ait "Tunceli Medeniyete Açılıyor" başlıklı kitapta "Hozatlı Hızır Çavuş" adlı eski bir Jandarma kaynak gösterilerek Dersim'de aşiret mekteplerine yollananların Çerkez Zeki Paşa tarafından saptanıp toplandıkları kaydedilir.

Yukarı Karabal

Kabileleri:

Kandanlı (JUK'un Dersim raporunda Kindanlı)

Karaballı

Naşit Uluğ'un Derebeyi ve Dersim kitabındaki bu isimlere ek olarak JUK'un Dersim adlı raporunda şu kabileler sayılır:

Gedikler

Maholar

Mezrolar

Aşiret büyükleri:

Hüseyin Ağazade Ağa (aşiretin reisi), oğulları Mahmut, vd.

Hasan Hayri (eski Dersim mebusu).

JUK'un Dersim başlıklı raporunda aşağıdaki adlar da Karabal büyükleri arasında verilmektedir:

Murtaza-zade İsmail Ağa

Mikail Ağa zade Koç Ağa ve

Yeşil Ağa

Bunların Karaballıların Aşağı ve Yukarı olarak ayırt edilen kesimlerinden hangisine mensup oldukları söylenmemektedir.

FERHAT

Kabileleri ve Büyükleri:

Kahraman Ağa Evi:

Diyap Ağa: Kahraman Ağa'nın torunudur. Elli yıl boyunca bu aşiretin reisliğini yapmıştır. Sorpiyan'da otururdu. TBMM'nin birinci devresinde iki Dersim mebusundan biri Ferhadanlı Diyap Ağa, diğeri ise Mustafa Ağa (Miço)'dır. Diyap Ağa elli yıllık reisliği sırasında Nahiye Müdürlüğü, İdare Azalığı ve Mebusluk yapmıştır. (Bkz. Derebeyi ve Dersim, s. 40).

Diyap ağa'nın oğulları: Veli (Vali), Süleyman, Hüseyin ve Mahmut.

Cemşit Ağa: İnci Ağa veya Zenci köylerinde otururdu. Diyap Ağa'nın mebusluğu sırasında aşiretin fiili reisliği Cemşit'tedir.

Doğan: Cemşit Ağa'nın oğlu.

Ani Hatun: Kahraman Ağa'nın torunu ve Diyap Ağa'nın kızkardeşi. Cemşit'ten sonraki Ferhadan aşiret reisi Ani Hatun'dur. Uluğ'un yazdığı tarihlerde (1931'de veya yayın tarihi 1939'da) yaklaşık seksen yaşlarındadır.

İsmail: Ani Hatun'un oğlu.

Keki Ağa: Ani Hatun'un kocası. Adı JUK raporunda Alişar Ağa zade Keko Ağa, Lahika'da ise Kengo Ağa olarak geçer. Nazmi Sevgen'in Zazalar ve Kızılbaşlar başlıklı kitabında verdiği bilgiye göre Neşet Paşa'nın 1908'deki tedip hareketinde ölmüştür.

Seyit Han: Segedik köyünde otururdu.

Küçük Ağa (Havışar) ve oğlu Mehmet/Mahmut (Bkz. JUK Raporu, Lahika).

Sorpiyanlı İsmail Ağa: Diyap Ağa'nın torunu, Süleyman ağa'nın oğlu.

Alişer Ağa Oğulları (JUK raporunda Alişan oğulları)

Zangolar (JUK raporunda Zinganlı)

Küçük Aliler.

JUK raporunda yukarıdakilerine ek olarak "Ali Ağa takımı", "Temurlar takımı" ve "Kakmiler" in adları verilir.

AŞAĞI ABBAS

Büyük Evleri:

Zeyno-zadeler: Zeyno zade Miço/Mustafa Ağa'nın kabilesi.

İbrahimler: JUK raporunda Hasi İbrahimler.

Uluğ'un Derebeyi ve Dersim kitabında sadece bu iki kabile anılır.

JUK raporunda bunlara ek olarak Zenikli Muhtarlar ve Zımcıklılar'ın adları verilir.

Büyükleri:

Mustafa Ağa (Miço, ölm. 1931?): Aşiretin reisi. Ergân'da otururdu. TBMM'nin birinci devresinde iki Dersim mebusundan biri Ferhadanlı Diyap Ağa, diğeri bu Mustafa Ağa (Mustafa Meçi Ağa)'dır.

Miço Ağa'nın oğulları İbrahim, Yusuf, Ali, Hüseyin, Ebubekir

İbrahim Ağa: Miço'nun amcasının oğlu

Ahmet Ağa: İbrahim Ağa'nın oğlu.

Müslim Ağa

Bego (Bekir) Ağa

Küçük Ağa

Küçük Ağa'nın oğulları İsmail ve eski mebuslardan Alişan

Uluğ'un Derebeyi ve Dersim kitabındaki bu isimlere JUK raporunda aşiretin en nüfuzlu şahsiyeti ve Seyit Rıza'nın damadı olduğu söylenen Topal Ahmet ile bir Seyit Rıza yandaşı olarak tanıtılan eski mebuslardan Mustafa Koç Ağa'nın adları eklenir.

YUKARI ABBAS

Kabileleri:

Mori Mustafa (İkisör)

"Seyit İbrahimzadeler" (Seyit Rıza Evi)

Bulunduğu köyler:

Bu aşiretin üssü “Kırmil mıntkasıdır”. Hozat, Nazımiye, Mazkirt ve Ovacık arasındaki bu bölge hakkında Uluğ, “Kırmil mıntkası Dersim’in kalbidir. Bu mıntka tam Dersim’in tabiatındandır” der.

Aşağıda sayılan köyler bu mıntkaya dahildir:

İksor/İkisor : Hem aşiret/kabile, hem adını ondan alan bir yer adı bu.

Pızvank/Pizevank: Dersim’de sık rastlanan Vank’lı yer adlarından biri. Uluğ’da bu iki şekilde geçer. Pozvank şekli de var.

Ağdat (Haceli/Haçeli köyü de dahil): Uluğ, Seyit Rıza’nın üssü olan Kırmil’e “Ağdat muhiti” de der. O’nun aktardığına göre Koçanlar’ın yanısıra Karaballılar da şimdiki yerlerine Kırmil mıntkasından gelmişlerdir.

Büyükleri:

Seyit İbrahim: Seyit İbrahim’in türbesi “Pizevank”tır. Koçanların cediti Koç Oğlu’nun mezarı da rivayete göre buradadır.

Seyit Rıza: Seyit İbrahim’in oğludur. Ağdat’ta oturur. Hem Yukarı Abbas reisidir, hem de Şeyh Hasanlar aşiret grubunun/kolonun “Baş Seyidi”dir”.

Seyit Rıza’nın üç oğlu: Şeyh Hasan, Hüseyin, Baba İbrahim

Seyit Ağa: Seyit Rıza’nın kardeşi. Haçeli köyünde oturur. Yukarı Abbaslar’ın Seyit Rıza’dan sonraki başıdır.

Seyit Ağa’nın oğulları: Kör Ali, Haydar, Seyit Rıza’nın damadı Şükrü ve Rehber İbrahim.

J.U.K raporu Yukarı Abbas aşiretini bir yerde Kalan grubuna dahil göstermekte ve bu bölümde aşiretin önde gelenlerinden birkaç ad daha vermektedir:

Seyit Ali ve oğlu Hüseyin (Kırlavik/Kerlavik ve Gürk köylerinde mukim)

Şesi Hüseyin

Ahmet

Yusuf Ağa

KIRGAN

Yerleri:

Sin Nahiyesi (Hozat).

Dersim’in verimli kesimlerinden biri olan bu nahiyede 1930’larda “tamamen yerleşik” oldukları söylenir.

JUK’un Dersim raporunda Hozat’ın Sin ve Şakak gibi yerleşmelerinin yanısıra Pülümür ve Tercan’da da Kırğan varlığına işaret edilir.

Kabileleri:

Uluğ’a göre üç kabileden mürekkeptir:

Satoğulları, Garip Oğulları, Mirveyisler.

JUK raporunda bunlara ek olarak Zekgeli, Halılanlı, Miroş (Uluğ’un Mirveyis dedikleri olabilir), Şeyh Kanlı ve Saruhanlı kabileleri kaydedilir.

Büyükleri:

“Şatoğlu Selman”: JUK raporunda Şad/Şat oğlu Süleyman. Aşiretin reisi. Sin’de otururdu. Uluğ’a göre bütün Kırğan kabileleri onun yönetimi altındaydı. Hem aşiretin reisi hem Sin nahiyesinin müdürüydü.

JUK raporunda sayılan diğer isimler:

Memili Ağa (Şakak)

Paşa Ağa

Harun Ağa

Zeynel Ağa ve amcazadesi Ağa.

LAÇİN

Yerleri:

1930’larda Hozat ile Ovacık arasında, Balıkan Nahiyesi’nin 5-10 köyünde yaşarlardı.

Kabileleri:

JUK’un Dersim raporunda iki kabilesi sayılır:

Kakmiler

Kotular

Büyükleri:

Kakperli Yusuf: Aşiretin reisi. JUK raporunda Kakim oğlu Yusuf, "Lahika" olarak bilinen sürgün listesinde Hakim oğlu Yusuf (Topal Yusuf) olarak geçer.

"Mikisorlu Rıza, Haydar ve Hasan": JUK raporunda "Mogomorlu/ Mogomutlu Rıza, Haydar ve Hasan".

JUK raporunda verilen ek bilgiler:

İbrahim oğlu Hüseyin (Lahika'da İbrahim Hüseyin Havlo)

Halo Ağa

Uluğ, İksor adını İksor diye yazar. Burda ise Mikisor adında bir yerden sözeder. Kimsor yer ve aşiret adının ilk kısmını tersinden okumuş gibi görünür. Onun Mikisor dediği yer JUK raporunda Mogomor, bu raporun eki olan Lahika'da ise Mogomut olarak geçer.

Kaynaklar Laçın aşiretini daha çok Şeyh Hasan, ama bazen de Seydan grubu aşiretleri arasında sayarlar. Bütün verileri birleştirdiğimde, özellikle Naşit Uluğ'un "Derebeyi ve Dersim" adlı kitabında verdiği bilgilerden hareketle, Laçınlar'ın başlangıçta ayrı ve müstakil eski bir aşiret olduğunu sanıyorum.

Dersim'in ünlü Laç Deresi bu aşiretin adını taşımaktadır.

Ama zamanla başka aşiretlerle karışmış, müstakil varlığını kaybederek bağımlı hale gelmiş, varlığını başka aşiretlerin bir kabilesine dönüştürerek sürdürmüştür.

Onun içindir ki kaynaklarda Laçınlar'ın adına daha çok Ferhat ve Maksut aşiretlerinin bir kabilesi olarak rastlarız.

Bunlardan Ferhatlar Şeyh Hasan, Maksutlar ise Seydan grubundadır.

Kısacası Laçın, hem Şeyh Hasan, hem de Seydan grubunda rastlanan bir addır.

Aşiretsizleşme süreçlerini, karışmaları ve kopmaları hesaba katmak zorundayız.

Sözgelimi Seydan grubundan Maksut aşiretinin hem Ferhat, hem de Laçın adında kabileleri vardır.

Bazı aşiretler hem müstakil birer varlık, hem de bir başka aşiretin kabilesi olarak görünebiliyor.

Bir Dersim geleneğine göre Şeyh Hasan ve Seydan aşiretleri Malatya yöresinden Bağın ve Düzgün Baba çevresindeki Khalmem havalisine, buradan da Tuzik Baba dağına göçetmişlerdir.

Khalmem havalisinden daha içerilere doğru bir yayılma olduğu doğrudur.

Şeyh Hasan ve Seydan grubu Tuzik Baba çevresinde uzun bir göçebe tarih yaşamış ve daha da karışmıştır.

Tek tek aşiretlerin gelenekleri incelendiğinde bu aşiretlerin bir bölümünün daha sonra Tuzik Baba yöresinden ova kesimlere doğru göçtüğü ve zamanla buralarda yerleşikliğe yöneldiği gözlenebilir.

Dersim'in etnik bileşimi bakımından homojen değil, ama bir sentez olduğunu, Dersim hamurunun

Türkmen, Kürt, Ermeni, Asur, Part ve başka kökenlerden öğeler içerdiğini pek çok kez açıkladım.

Dersim sentezinin önemli bileşenlerinden biri, kendisini Laç, Laçın, Tat, Dımlı, Goran, Gil, Zaza gibi adlar altında açığa vuran öğedir.

Dımlı adı Deylem'le; Laç, Laçın ve Tat adları ise Minorsky'nin çalışmalarına göre, Gilan'daki Lahican'la ilişkilidir.

Laçınlar'ın de, Tatlar'ın da orijinal vatanı Lahican'dır.

Tat ve Tacik adları etnik Türk'e karşı Türk-olmayan unsurları, başka deyişle Türk'e karşı genelde İranileri ifade etmişlerdir.

Laçın adı muhtelif şekiller altında hayli eski devirlerden beri, örneğin Sasaniler çağından itibaren Kafkasya'da ve başka bölgelerde de görünür.

Minorsky, tüm bu şekilleri Gilan'daki Lahican'dan gelen göçler veya oradan getirilen kolonilerle ilişkilendirir.

Yeri gelmişken Kırmancı dilinin lehçe veya ağızları arasındaki farklılıkların kökenine dair bir düşüncemi de açıklamak isterim.

Bu farklılıkların kökeni Laç, Laçın, Dımlı, Tat, Goran, Gil, Zaza gibi farklı kimlik veya alt-kimliklerden anlaşılabilir.

Birincisi; Dımlı, Hawramani (Goran dili) ve Gilaki zaten orijinal yurtlarında da belirli farklılıklar taşımışlardır.

İkincisi; bu adları taşıyan topluluklar gelenekleri onları uzak geçmişte bir ve aynı coğrafya ile ilişkilendirse de,

Dersim ve çevresine bir seferde, hep birlikte, aynı yerden hareketle değil, farklı göç dalgalarında, farklı yerlerden ve güzergahlardan gelmişlerdir.

Geldikleri yerde hep birlikte bir merkezleşme/devletleşme süreci yaşamadıkları için diyalekt farklarının yanısıra, kimlik ve inanç alanındaki farklılıklarını da bir dereceye kadar korumuşlardır.

Ek olarak farklı aşiret federasyonları içinde buldukları sıralardaki karışmaları dikkate almak gerekir.

Örneğin, Safevi devletinin kuruluşuna katılan Beğ Dili'lerin Kanuni döneminde kırk kadar obadan oluştuğu söylenir ve bunlar arasında Bozkoyunlu, Büyük Karacalı, Küçük Karacalı, Kuzucaklı, Taş Baş, Dimlekli, Tatalı, Ulaşlı ve Kürtler gibi obalar sayılır.

SEYDAN GRUBU AŞİRETLERİ

KOÇAN

Yerleri:

1930' larda Çemişgezek ve Hozat'a bağlı Hazeri, Ahtük, Bidre, Kuzuluca ve Amutka nahiyesi.

Kabileleri:

Uluğ'a göre Koçanlar 1931 yılı civarında beş kabiledirler.

Koçlar

Seyit Han'lar (Kozluca)

İsmailler

Resikler

Gedikler

JUK raporunda Sem (Şem, Şam) uşağı, Kesrik uşağı, Ninik uşağı, İbrahim oğulları ve Bertaller (Battallar) adında birkaç başka kabilesi kaydedilir.

İleri gelenleri:

Maksut oğlu İdare İbrahim (ölm. 1926-1931?): Aşiretin reisi.

Seyit Han: İdare İbrahim'in oğlu (Amutka-Hozat)

İdare'nin oğlu Seyit Ali, Cafer, Emir Mirzo, Ağa Hido, Seyit Ali ve oğlu Yusuf, Kör Seyit Han (Kuzuluca-Hozat), Bego (JUK raporunda Kerim oğlu Beko) ve Eyüp.

JUK raporundaki ilave bilgiler:

Timur oğlu Hüseyin, Deli Süleyman oğlu Seyit Han, Kopo/Kopu Ağa (Hazeri-Çemişgezek), Dursun Ali (Hazeri), Ahmet oğlu Ağa (Ahdük-Çemişgezek), Hüseyin Ağa (Bidre-Çemişgezek), Silo (Amutka), Mahmut. Uluğ'un anlatımından vaktiyle bağımsız bir aşiret iken zamanla Koçan aşiretinin bir kabilesine dönüştüğü anlaşılan Resik Uşağı büyükleri:

Hepsi Oskih'te oturan Zeynel Ağa, Kamil Ağa, Halil İbrahim, Abbas oğlu Abbas.

Koçan aşiretine "rençberlik" ettikleri söylenen Resik aşireti/kabilesi Ali Boğazı'ndan zorla çıkartılıp Oskih köyüne yerleştirilmiştir.

ŞAM

Kabileleri:

Küçükler

Zekeriyalar

Büyükleri:

Aşiretin reisi Lilo Ağa (nam-ı diğer Yusuf Ağa), kardeşi Şeyh Hasan, akrabaları Halil İbrahim ve Şah Cihan (Şeyh Cihan).

JUK raporunda kaydedilen diğer isimler:

Nuri Ağa, Süleyman Çavuş (Kara Kaş köyü) ve oğlu Şeyh Hüseyin,

Munzur oğlu İbiş

Uluğ'a göre başında Lilo'nun bulunduğu Şam aşiretinin bu bölümü henüz Koçan aşiretine bağımlı kılınamayan nisbeten müstakil kesimdir.

Geri kalanı Koçan aşiretinin bir koluna dönüşmüş haldedir.

KALAN

Yerleri:

1930' larda Ovacık (Kalan köyü), Pülümür ve Erzincan.

Kabileleri:

Naşit Uluğ'un Derebeyi ve Dersim kitabında Kalanlar'ın beş kabilesi aşağıdaki gibi verilir:

Keçel

Bal: Ovacık, Pülümür. JUK raporunda Ulaşlar, Seyit Kemaller, Satkan ve Nakşolar Bal kabilesinin kolları gibi gösterilir.

Kır (JUK raporunda Hır)

Pirim (JUK raporunda Perihan)

Abbas uşakları: Ovacık, Pülümür ve Erzincan

JUK raporunda bunlara iki kabile daha ilave edilir:

Birman: Ovacık Birman köyü

Aşuran: Ovacık, Harsi köyü, Erzincan.

JUK raporu Kalan hariç yukarıdaki kabilelerin geri kalanını Keçel aşiretinin kolları gibi gösterir.

Bu grubun en nüfuzlu bileşenleri Kal/Khal, Bal ve Keçel (Bozku, Bozukanlı) aşiretleridir. Bu nedenle sık sık bu üçlüden birinin adı grubun genel/ortak isimi olarak kullanılmıştır. Bu gruba JUK raporunda Kalmanlı, Seydanlı veya Şeyhanlı olarak da referans verilir.

Büyükleri:

Aşiretin reisi “Munzur Ağazade Ali”dir.

“Aşiretin erkani”:

Seyit Memili, Seyit İsmail Ağa, Veli, Kahraman Ağazade Mehmet, Hiroğlu Eyyüp.

Keçel aşiretinden Kahraman oğlu Munzur Ağa ve oğulları Nuri ve Ali (Munzur zade Ali)

Pir Ahmet oğlu Yusuf Efendi

Ali Şevki Efendi/Ağa

Liko (Lahika’da Mahli)

Şah Cihan

Pir Hasan

Bal aşiretinden Paşa Timur, Sayıcan/Saycan Ağa, Seyit Han Ağa, Hır oğlu Eyyüp Ağa (Hayır oğlu Eyyüp Ağa).

Aşuran aşiretinden İbrahim Ağa (Harsi köyü)

MAKSUT

Yerleri:

1930’larda Ovacık’ın Zırpazin nahiyesinde Munzur Dağı’nın bağrında yaşarlar.

Kabileleri:

Uluğ, sekiz kabileye bölündüklerini yazar:

Aşit (JUK raporunda Aşık, Osik)

Ferhat

Holik (JUK raporunda Kolik)

Taş (JUK raporunda Tat)

Yüzbek

Laçin

Söylemezler

Han Oğulları.

JUK raporunda bunlara Bozik ve Sinkan adlarında iki kabile daha ilave edilir.

Büyükleri:

Kasım oğlu Munzur: Aşiretin baş reisi. Ovacık Büyük Köy’de mukim.

Süleyman Efendi (Ovacık)

Kahraman Efendi (Ovacık)

Mahmut Ağa (Ovacık)

Abbas Ağa (Ovacık)

Mustafa Ağa (Büyük Köy).

JUK raporundaki ilave bilgiler:

Holik kabilesi büyüğü Aydın Ağa (Büyük Köy)

Çırpazinli Halil

Bozik kabilesi büyüğü “Aptal Hızır”.

Kalan aşireti tarafından öldürülen Han-oğulları kabile büyüğü Seyit Han

Velolu Memiş oğulları

ASLAN

Yerleri:

1930’larda Munzur silsilesi bu aşiretin yaylak ve kışlağıdır.

Büyük Evleri:
Gedikli
Hüseyinler
Pulurlu Seyit Aliler
Çolaklar
Kozlıcalar

Büyükleri:
Reisleri “Pulurlu Mahmut Ağa”dır.
Onun oğlu Veli ile yeğeni Hasan “aşiretin maruf simaları”dır.

PEZGEWR

Bu aşiret için Bezger, Topuz, Pêrgoran, Bezgâr gibi adlar da kullanılır.

Yerleri:
Ovacık Batısı

Kabileleri:
Han, Söğütlü (JUK raporunda Süğüt Ağası), Topuz-oğlu (Merho)
Bu aşiretin adını “Bezgevir” ve “Bezgâr” şeklinde kaydeden JUK raporunda Hasan uşağı oğulları ve Aşuranlı adında iki kabilesi daha sayılır.

Büyükleri:
İbrahim Ağa: Aşiretin reisi
Aşiretin “hatırı sayılan” diğer şahsiyetleri:
Süleyman Ağa

JUK raporundaki ilave bilgiler:
Alişar Ağa zade Veli
Deli Velo (Lahika’da Dolu Vilo) ve oğlu Mahmut Ağa (Lahika’da Mehmet Ağa)
Kara Halil oğlu Veli
Kara Ali oğlu Keko Ağa
Söğütlü Ali Ağa
Söğütlü kabilesi büyüğü Mehmet Ağa
Topuz oğlu İbrahim (Merho), kardeşleri Süleyman ve Mahmut
Memu oğlu Biro
Ali Ağa

BEYT

Yerleri:
Ovacık (Mercan Boğazı ve Pülür)
Kabileleri:
Naşit Uluğ’un Derebeyi ve Dersim kitabında şu kabileleri sayılır:
Molla Mehmet, Süleyman, Sol Hasanlı
JUK raporunda “Beyit uşağı” adı altında aşağıdaki kabileleri verilir:
Sultan-zadeler, Kozlucalar, Pülürlü Seyit Ali, Gedikli, Mest uşağı.
Büyükleri:
Reisleri Zeynel Ağa’dır.
Aşiretin diğer ileri gelenleri:
Hasan, Molla Mehmet zade Dursun (Yardı köyü), Mehmet.
Süleyman oğlu Zeynel
Süleyman oğlu Halil
Sol Hasanlı Mahmut
Hüseyin, Kerim oğlu Ali
İsmail zade Zeynel

BİRKAÇ DİĞER DERSİM AŞİRETİ ZERİKİ AŞİRETİ

Zeriki veya Zerkan/Zerikan adının farklı telafuzları var.

Mark Sykes'in 1908 yılında yaptığı seyahatte "Zirikanlı" adı altında kaydettiği aşiret olabilir bu.

Sykes, bu aşireti gezisini yaptığı tarihte iki yerde gösterir.

Bir bölümünü (600 hane) Van Gölü Kuzey-Batısı'nda, diğer bölümünü ise (500 hane) Ankara civarında.

Ankara civarındaki Zirikanlılar'ın buraya Van Gölü çevresinden geldiklerini söyler.

O, bu aşireti her bakımdan Cibranlılar'a benzetir.

Cibranlılar'ın geleneği, onun naklettiğine göre, Varto ve dolaylarına Arabistan'dan geldikleridir. Ama "Zirikanlı" arasında böyle bir gelenek olup olmadığını, onların da kendilerini Cibranlılar gibi Arabistan'dan sayıp saymadıklarını bilmediğini not eder. O'nun verdiği bilgiye göre daha önce göçebe olan "Zirikanlı" aşireti 1890'ların sonlarından itibaren yerleşikliğe geçmeye başlamıştır.

(Bkz. Mark Sykes, The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, JRAI, Cilt xxxviii, 1908, çeviren Seyfi Cengiz, Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar, s. 135, 140, Desmala Sure Yayınları, 1995)

1720-1850 tarihleri arasındaki Osmanlı belgelerinde Dersimli, Düçekli, Kuvanlı/Güvanlu, Topuzlu, Laçın, Gelanlıçek, Bazgelü, Güreşli, Kuzican ve Haranlı gibi Dersim aşiretleri arasında "Zırkanlı" adında bir aşiret de geçer.

(Bkz. Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi, Yayına Hazırlayan: Ahmet Hezarfen-Cemal Şener, 2003)

Hıran aşiret adı yukarıda sözü edilen belgelerde ve Cevdet Türkay'ın yayınladığı Osmanlı arşivlerinde Haran olarak kaydedilir.

Bu adın aslı ve doğrusu da budur.

Dersim 38 forumunda Hıran aşiretinin Zeriki/Zerkan adında bir kabilesinden sözeden ve birçok defa bu aşiret/kabile hakkında daha fazla bilgi talep eden katılımcılar oldu.

Hıran aşiretinin böyle bir kabilesi varsa (Hıranlılar'a sonradan eklenmiş olabilir), yukarıdaki belgelerde Haran aşiretinin yanbaşında görünen "Zırkanlı" olmalıdır bu.

Kısacası, bana öyle görünüyor ki bu adın orijinal şekli "Zırkan"dır.

Bu tahminim doğruysa, bu aşiret hakkında Şerefname'de hayli bilgi mevcuttur.

Kürt aşiretleri ve hanedanlıkları ile ilişkili dizi yazılarımda Şerefname'de Zırkan aşireti ve beyliği hakkında söylenenleri toparlamıştım.

Şeref Han, Zırkan aşiretini Hasankeyf (Hısn Keyfa, modern Gercüş) aşiretleri arasında sayar.

Şerefname, Zırkanlılar'dan Ezrakiler diye de sözeder.

Ezrak, ordaki açıklamalara göre mavi demektir.

Zırkan adı Ezrak'tan türetilmedir.

Şerefname'nin kaydına göre Zırkanlılar'ın cediti İmam Ali soyundan Seyit Hasan bin Abdurrahman'dır. Mavi elbise giydiği için Şeyh-i Ezraki (Mavili Şeyh) diye ünlenmiştir. Bu lakabından dolayıdır ki, onun soyundan gelenlere de Ezraki/Zırki denmiştir.

Şeyh Hasan'ın şeceresi Şerefname'de şöyle verilir:

İmam Ali, Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakır, Cafer-i Sadık, Seyit İsmail El Ekber, Seyit Yahya El Ekna, Seyit Cafer El Katil, Seyit Tahir, Seyit Ali, Seyit Kasım, Sefil, Seyit Ahmet, Seyit Abdurrahman, Seyit Hasan (Seyit Hasan-ı Ezraki/Zırki, SC), Seyit Hasan'ın çocukları Ahmet, Süleyman, Kasım, Hüseyin ve Yusuf. Aktarılan rivayet budur.

Bu rivayete göre Seyit Hasan Şam'dan gelip Mardin'e yerleşmiş, bu bölgenin egemeni Emir Artuk bin Ekseb'in kızıyla evlenmiş, kendisine Derzini, Gırdıkan, Atak, Tercil ve Mardin kalelerinin yönetimi verilmiştir.

Zırkan Beyliği'nin doğuşu Şerefname'de böyle anlatılır.

Bu beyliğin dört kolunun Seyit Hasan'ın soyundan geldikleri söylenen yöneticilerinin adları ve dönemleri de verilir.

Esas kolları Tercil ve Atak'tı.

Minorsky, bu aşiretin adını "Zraki" olarak yazar.

Akkoyunlular zamanında Bitlis beyliği de bir zaman için Zırkanlılar'ın yönetimine verilmiş görünür.

Sonrasına gelince.

Derzini beylerinin ilki olan Hamza, Şah İsmail Safevi'ye bağlıdır.

İlk Atak beyi Zırkanlı Ahmet bin Mir Muhammed, Şah İsmail'in çağdaşı olup ünlü biridir.

Başlangıçta Şii, sonraları Kızılbaş oldukları anlaşılan bu evin tutumu Çaldıran'dan sonra değişir.

En azından bir bölümü taraf değişir, kendi çıkarları için Yavuz Selim'i destekler.

Daha önceki yazılarımda birkaç kez işaret etmiştim.

Benim düşünceme göre, bir Şii olduğu söylenen "Mayyafarkin ve Amed Tarihi"'nin yazarı İbn'ül Erzak El Fariki, Zırkan (Ezraki) evine mensuptur. O'nun tam adı, Ahmet b. Yusuf b. Ali b. Ezrak'tır. 1117'de Farkin'de doğmuştur.

Kitabı "Mervani Kürtleri Tarihi" başlığıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

1597'de yazılan Şerefname'deki bilgilerin (Zırkanlılar'a ilişkin) kaynağı 12'inci yüzyılda yaşamış İbn'ül Ezrak'ın yazdıkları olabilir.

Bugün "Kürt" olarak tanımlanan Müslüman Jırki ve Hesanan aşiretlerinin kökende Zırkiler/Ezrakiler'le bağlantılı olmaları mümkündür.

Dersim'deki parçaları Kızılbaşlığını korurken artakalanının hem inanç, hem de milliyet değiştiği anlaşılıyor.

ŞAVAK VE ŞEKAK AŞİRETLERİ

Bacilan, Şabak, Şekak ve Şavak

Bacalan ve Şabak adlarının bir ve aynı topluluk için kullanıldığı anlaşılıyor.

Musul'daki Hosar ("Khosar") vadisi pek eskilerden beri heterodoksluğun bir merkezi olarak görünür.

Şabaklar ve/veya Bacılanlar daha çok bu bölgede anılırlar.

Mark Sykes, 1908 yılındaki gezisi sırasında Musul civarında "Shabak" (Şabak) aşiretini kaydeder.

Sykes'in verdiği bilgilere göre kimi bu aşiretin Babiler'den olduğunu ya da Baba adlı bir peygamberleri bulunduğunu söylerken, kimi de gizli bir dine mensup olduklarını veya "Şii" olduklarını söylemişlerdir kendisine.

(Bkz. M. Sykes, The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, 1908, A Bölgesi No: 5).

"The Sect of the Ahl-ı Haqq" başlıklı yazısında, Vladimir Minorsky, Şabakları, Ehl-i Hak'la ilişkileri pek net olmayan bir Alevi topluluk/sekt olarak tanımlar.

(Bkz. İranica, Twenty Articles By Minorsky, 1956-1964).

"The Guran" başlıklı bir diğer yazısında Bacılanlar'dan sözeden Minorsky, onların lokal olarak "Bajoran" diye bilindiklerini, 1902 yılında Al-Mashrig'in yazarı Papaz Anastase tarafından "Allahi" (Ali İlahi, SC) diye tarif edildiklerini söyler.

Minorsky'nin kendisine göre de onların inanç olarak Ehl-i Hak oldukları açıktı.

İngiliz dilbilimci D. M. MacKenzie, Enc. of Islam için kaleme aldığı "Guran" başlıklı makalesinde Bacalan aşiretini Guranlar'ın kolları/kabileleri arasında sayar.

Minorsky de Bacılanlar'ın köken olarak Guranlar'la aynı aşiret grubunda olmaları gerektiği görüşündedir.

(Bkz. Minorsky, The Guran, 1943, In Medieval İnan and İts Neighbours, s 75-103).

Oscar Mann, Musul Bacılanları'nın Gurani'ye yakın bir diyalekt konuştuklarını kaydeder.

1836'da bir Goran birliğini komuta etmiş olan Sir H. Rawlinson, Osmanlı Sultanı IV. Murat'ın Kalhurlar'ı Zohab'dan çıkartıp yerlerine Musul'dan getirttiği "Bacılanlar'ı" yerleştirdiğini ve bu olaydan sonra Kalhurlar'ın Goran adını aldıklarını söyler.

(Bkz. Notes On A March From Zohab, JRGS, 1839).

Rawlinson'daki bu bilgiyi hatırlatan Minorsky, "The Guran" başlıklı makalesinde, IV. Murat'ın planının kendi tebaları aracılığıyla Goranlar'ı kontrol altına almak olduğunu düşünür.

Kalhurlar'ın kökeni hakkında kesin bir şey bilinmediğine işaret eden Minorsky, Şerefname'nin bu aşireti Goran olarak tanımladığına işaret eder.

Minorsky, bu aynı yazısında Kalhur adını Kal-Xwar (Manda-Yiyiciler, Buffalo-Eaters) olarak yorumlar ve Kalhur reislerinin kendi kökenlerini Partlar'a (Arsacid) dayandırdıklarını, Şerefname'de sözü geçen Part satrapı Gudarz b. Giv'i kendi cedleri olarak gördüklerini aktarır.

1639 sonrasında Zohab Kalhurları Goranlar içinde erimiş ve tüm aşiretlerin liderliği Bacılanlar'a geçmiştir.

Osmanlılar'la savaşlarda üstünlük Persler'e geçtiğinde Bacılan lideri Ahmet Paşa Bacılan'ın üstüne yürüyen Nadir Şah, Bacılan aşiretinin bir bölümünü Hurrem-abad'a sürgün etmiştir.

(Bkz. Minorsky, The Guran).

1908'deki gezisi sırasında Mark Sykes'in kaydettiği aşiretlerden biri de altı bin nüfuslu Şekak'tır ("Shekak").

Sykes, bu aşiretin yörenin Ermenileri tarafından "Revand" diye adlandırıldığını söyler ki, bu ad bana Şadiler'le ilişkili/akraba Ravadi aşiretini hatırlatıyor.

(Bkz. a.g.y., A Bölgesi, No: 71).

Güvenilir kaynaklardan aktardığım Bacılan ve/veya Şabaklar'a ilişkin bu özet bilgiler, onların hem etnik orijin, hem inanç ve hem de dil olarak Kürt değil, Dımilki konuşan etnik kümelerden biri olup, özellikle Goranlar'la ilişkili olduklarına işaret ederler.

Dımilki konuşan bu halk tabakası bulunduğu bölgelerde Kürtler'den daha eskidir.

Ne var ki sonraları kendilerini zaptedip bağımlı/köle konumuna düşüren Kürt ve Müslüman yığını içinde erimiş, ya da varlıklarını dağınık kolonilere dönüştürerek sürdürebilmişlerdir.

Bu kolonilerin dilleri ve inançlarındaki başkalaşımın nedenlerinden biri budur.

Bunun kanıtlarından biri tıpkı Kırmanc adı gibi Goran adının da tüm bu bölgelerde aynı zamanda bir sosyal/sınıfsal kategorinin, yani aşiretsiz ve bağımlı/köle köylülüğün adı veya soyadı olarak kullanılmış olmasıdır.

"The Guran" başlıklı yazısında Minorsky, "Kürdistan" diye bilinen coğrafyada "Goran" teriminin köylülüğü tarif için geniş şekilde kullanıldığını vurgular.

Bu konuyu işlerken etnik bir adın bir sosyal tabakayı tanımlamak için kullanılabildiği gibi, bir sosyal sınıfın adının da etnik bir ada dönüşebildiğine işaret eder.

A Residence In Koordestan adlı yazısında C. I. Rich de Kürdistan'ın her tarafına serpilmiş bulunan aşiret-olmayan bağımlı köylülüğün Kürt aşiret insanı tarafından aşağı bir kast gibi görüldüğünü ve Goran ya da "Kelow-spee" (White-Caps) olarak çağrıldığını söyler.

Rich, buradan hareketle Goran ve/veya Kelow-spee denen halk katmanının bu toprakların dağınık aşiretlerce zaptedilen ilk/orijinal halkı olabileceğini düşünür.

Şabak ve Şavak adları arasında bir ilişki olup olmadığına gelince:

B-V ses dönüşümü sık görülen bir şey.

Buna dayanarak iki adın ayniyeti ileri sürülebilirse de, yeterli bir kanıt gibi görülemez bu.

Şavak aşiretinin Sünni ve Kızılbaş/Alevi kesimleri var.

Sünni kesimi bildiğim kadarıyla Sekak/Sakak (Sakaki, Sakakyan) diye bilinen koludur. Bu kolun Batı İran ve Irak'ta da karşılaştığımız Sekak aşiretiyle ilişkisi yeterince açık gibidir.

Şabaklar'ın da Sekak adında bir kolunun bulunduğu doğruysa eğer, Şavak ve Şabak akrabalığı, üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Not:

Bu bölümde aşağıda listesini verdiğim yazılarım da kullanılmıştır:

Bahtiyar Aşireti ve Rutanlılar (22 Aralık 06)

Şıxmamed Aşireti (23 Aralık 06)

Pilvenk Aşireti (23 Aralık 06)

Milli Aşireti: Orijini ve Kısa Tarihi (26 Aralık 06)

Milan Geleneği (27 Aralık 06)

Demenan Aşireti (4 Ocak 07)

Hıran (Haran) Aşireti (5 Ocak 07)

Karsan, Birman ve Kuzuçan Aşiretleri (5 Ocak 07)

Çarekan Aşireti: Kaynaklar ve Görüşler (6 Ocak 07)

Çarekanlılar'a Ek (8 Ocak 07)

Palu'nun Ohu Bucağı ve Zengeriye (9 Ocak 07)

Bir Kez Daha Çarekanlılar Üzerine (9 Ocak 07)

Alan Aşireti (Alunê Dêsimi Ser) (9 Ocak 07)

Kimsor, Okçıyan ve Şadili Aşiretleri (28 Ocak 06)

Kırğan Aşireti (30 Ocak 07)

Pahlılar (Paxıcu) (31 Ocak 07)

Bal ve Balaban başlıklı 4 bölümlük yazı

Şah Hasan Seydan Grubu başlıklı 7 bölümlük yazı

Suroğulları hakkında şeceresel Bilgiler başlıklı yazı, 19 Mart 2008

Zeriki Aşireti başlıklı yazı.